

ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ІНСТИТУТ ТУРИЗМУ

Ковальська Л. В.

ЕКОТУРИЗМ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Івано-Франківськ
«НАІР»
2013

УДК 379.85: 91
ББК 26.8 – я 73
К 56

*Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту туризму
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
Протокол № 4 від 07 листопада 2013 р.*

Рецензенти:

Калуцький І.Ф. – завідувач кафедри туризму і рекреації, доктор сільськогосподарських наук, професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Клапчук В.М. – завідувач кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, доктор історичних наук, професор прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ковальська Л.В.

К 56 Екотуризм: навчально-методичний посібник / Л.В. Ковальська. – Івано-Франківськ: НАІР, 2013. – 105 с.

ISBN 978-966-2716-33-7

На сьогоднішній день сучасний екотуризм знаходиться в стані «зародка» і тільки починає дозрівати, «входити в моду». Серед основних передумов виникнення екотуризму та екологізації традиційних видів туризму виступає наростання протиріч між задоволенням туристичного попиту і раціональним використанням природних ресурсів, що виступають матеріальною базою для нього. Тому збереження унікальних природних комплексів, що є об'єктами екотуризму, повсякчасно проводиться через екопросвітню, екоосвітню та еко толерантну діяльність серед туристів.

При цьому екотурист отримує можливість естетичного, духовного, інформаційного, інтелектуального збагачення у лоні незайманої природи. Тому екотуризм є одним з пріоритетних напрямів розвитку туризму в Україні. Можливо, у недалекому майбутньому завдяки цьому виду відпочинку люди почнуть відкривати для себе красу природи, яку, на жаль, за масою щоденних турбот, ми не помічаємо.

У посібнику розкриті теоретико-методологічні основи екотуризму як науки – предмет, об'єкт, методи дослідження, а також подано основні принципи екотуризму, зазначені цільові групи екотуристів. У ньому розкрито основні питання курсу: екотуристичний продукт та ресурси, види екотуризму, розробка пакетів послуг екотмаршруту, класифікацію екомаршрутів, систему просування туристичного продукту як елемента загальної стратегії маркетингу. Наприкінці кожного розділу подані тести, питання для самоконтролю, що сприятимуть закріпленню навчального матеріалу. За змістом посібник відповідає програмі навчальної дисципліни "Екотуризм". Призначений для студентів вищих навчальних закладів України освітнього напрямку «Туризм».

ISBN 978-966-2716-33-7

© Ковальська Л.В., 2013

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1	
ТУРИЗМ ТА ДОВКІЛЛЯ	
1.1. Природне середовище як чинник розвитку туризму	7
1.2. Роль місцевих громад у розвитку екотуризму	11
1.3. Вплив туристів на природні комплекси та шляхи його мінімалізації	12
1.4. Вимоги, правила поведінки туристів у природному середовищі	20
1.5. Запитання для самоперевірки та контролю знань	24
1.6. Список використаної літератури	24
Розділ 2	
НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОТУРИЗМУ	
2.1. Предметна сутність екотуризму	26
2.2. Концепції та принципи екотуризму	29
2.3. Функції та завдання екотуризму	33
2.4. Поняттєво-термінологічний апарат екотуризму	35
2.5. Види і форми екотуристичних занять	43
2.6. Запитання для самоперевірки та контролю знань .	43
2.7. Список використаної літератури	43
Розділ 3	
ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК ЕКОТУРИЗМУ	
3.1. Історія розвитку екотуризму	46
3.2. Сучасний стан та етапи розвитку екотуризму в Україні	50
3.3. Світові моделі екотуризму	53
3.4. Запитання для самоперевірки та контролю знань	58
3.5. Список використаної літератури	58
Розділ 4.	
ЕКОТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ	
4.1. Екотуристичний потенціал світу	60
4.1.1. Природні ресурси	60
4.1.2. Природно-господарські ресурси	65
4.1.3. Історико-культурні ресурси	70
4.2. Екотуристичний потенціал України	70
4.2.1. Природні ресурси	71
4.2.2. Природно-господарські ресурси	76

4.2.3. Історико-культурні ресурси	78
4.3. Запитання для самоперевірки та контролю знань	80
4.4. Список використаної літератури	80

Розділ 5.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКОТУРИЗМУ

5.1. Класифікація екотурів	82
5.2. Організація екомаршрутів	87
5.3. Запитання для самоперевірки та контролю знань	106
5.4. Список використаної літератури	107

Розділ 6

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ЕКОТУРИЗМУ

6.1. Юридичні аспекти організації екотуризму	108
6.2. Міжнародні документи з екотуризму. Квебекська декларація	109
6.3. Напрями державної політики в галузі туризму	127
6.4. Запитання для самоперевірки та контролю знань	129
6.5. Список використаної літератури	130

Розділ 7

ЕКОТУРИЗМ, ЯК СЕГМЕНТ ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ.

7.1. Вітчизняний і світовий екотуризм	131
7.2. Світові центри екотуризму	133
7.3. Чинники розвитку екотуризму	137
7.4. Інфраструктура екотуризму	138
7.5. Діяльність екотуристичних підприємств	140
7.6. Менеджер в екотуризмі	142
7.7. Екотуристичний продукт	146
7.8. Просування екотуристичного продукту на ринок	149
7.9. Перспективи екотуризму	157
7.10. Запитання для самоперевірки та контролю знань	161
7.11. Список використаної літератури	161
Список рекомендованої літератури	163
Додатки	166

Список скорочень

ПЗФ – природно-заповідний фонд
 НПП – національні природні парки
 ЕТ – екотуризм
 ПТР – природні туристичні ресурси

ПЕРЕДМОВА

Відпочинок, що сприяє максимальному відновленню фізичних і духовних сил людини, був і є невід'ємною складовою життя будь-якого соціокультурного утворення. Організація і змістовність його проведення покладені в основу розвитку рекреаційної галузі. Ця галузь сьогодні є вагомим і визнаним чинником економічного зростання країни і/або регіону, оскільки приносить левову частку фінансових надходжень до бюджету, сприяє створенню нових робочих місць та розвитку суміжних галузей народного господарства. Тенденція зростання ролі рекреації корелюється із закономірностями просторового розміщення природних та історико-культурних ресурсів і залежить від розвитку індустрії та її окремих структурних одиниць у взаємозв'язку із особливостями конкретного соціокультурного утворення. Тому висвітлення цих питань і покладено в основу написання навчально-методичного посібника «Екотуризм».

Пропонований навчальний посібник подає програмний виклад теоретичних і методичних основ сучасного екотуризму, авторський погляд щодо підходів до класифікацій ектуристичної діяльності та рекомендації щодо проектування, створення та облаштування екомаршрутів. Структура навчального видання включає сім розділів, які органічно доповнюють один одного. Наприкінці кожного розділу подані тести та питання для самоконтролю, що сприятимуть закріпленню навчального матеріалу. Посібник розрахований на студентів географічного профілю, а також усіх, чия майбутня

професійна діяльність буде пов'язана з різними сферами туристичного бізнесу.

Будемо вдячні за висловлення зауважень щодо покращення структури і змісту пропонованого посібника. Їх буде враховано у процесі подальшої роботи над навчальним курсом «Екотуризм».

Контакти: кафедра туризмознавства і краєзнавства, Інститут туризму, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Галицька, 201, м. Івано-Франківськ. E-mail: gmatuk_L@ukr.net

Автор

РОЗДІЛ 1

ТУРИЗМ ТА ДОВКІЛЛЯ

1.1. Природне середовище як чинник розвитку туризму

Однією із головних умов розвитку туризму, зокрема екотуризму, є наявність та використання природних ресурсів території [7]. Тому однією із важливих дослідних тем в екотуризмі є пошук атрактивних, унікальних в природному відношенні території, які могли би слугувати об'єктами відпочинку для туристів. Ці території повинні вирізнятися з поміж інших, типових, не лише кількісними, а й якісними показниками, передусім їх екологічним станом, який визначає передумови для його розвитку, які можуть як сприяти так і унеможливлювати його. При цьому слід враховувати здатність цих територій (ресурсів) до самовідновлення, самовідтворення і самозбереження у відповідності до прогнозованого туристичного навантаження, оскільки це визначатиме тривалість експлуатації туристичних природних атракцій.

До природних ресурсів, які визначають розвиток екотуризму слід віднести геолого-геоморфологічні, кліматичні, гідрологічні характеристики території, а також флористично-фауністичні комплекси.

Сприятливий екологічний вплив природного середовища на розвиток туризму можна простежити у малій освоєності та первозданності недоторканих природних ресурсів, зосереджених, як правило, у найвіддаленіших куточках нашої планети, природоохоронних об'єктах, курортних місцевостях тощо. Тут туристів приваблять як об'єктів живої і/чи неживої природи (печери: гіпсова Оптимістична (Україна, Поділля), вапнякова Флінт-Мамонта (США,

Аппалачі); колонії фламінго (Південна Іспанія та Південна Франція, Середня й Передня Азія, Індія); угруповання тиса ягідного (заказник Княж Двір, Україна)), так і прояв геологічних процесів (виверження гейзерів (Ісландія), грязевих вулканів (Старуня, Україна) та явищ (полярне сяйво (Санкт-Петербург, Росія)). Об'єкти споглядання, відпочинку для туриста повинні вирізнятися також естетичністю, ландшафто-пейзажною різноманітністю, неповторністю та привабливістю для певної території.

Крім емоційно-естетичних задоволень від довкілля відпочивальник може також піддатися оздоровчому ефекту природних ресурсів. Наприклад, неабиякий позитивний вплив на організм людини має клімат. За його допомогою відновлюються порушені фізіологічні функції організму людини. Зокрема, підвищується стійкість організму в цілому, на рівні функціонувань всіх систем: системи термоадаптації – при аеротерапії, симпатико-адреналової нейрогуморальної регуляції – при геліотерапії, системи сполученого функціонування і тренування органів кровотворення, дихання, руху і терморегуляції – при таласотерапії тощо. Безпосередній вплив на організм людини мають температура, тиск, вологість та рух повітря.

Поєднання унікальних мікрокліматичних умов у межах об'єктів неживої природи сприяє лікуванню захворювань бронхо-легеневої системи в природних умовах соляних копалень і підземних шахт (Солотвин Ужгородської обл. та Артемівськ Донецької обл.), а також ряду карстових печер. У них утворюються мілкодисперсні аерозолі солей Na, Ca, Mg й інших необхідних для організму хімічних елементів [4].

Природні місцевості з унікальними властивостями мінеральних вод – Моршин (Україна), Карлові Вари (Чехія) сприятливо діють як ззовні так і внутрішньо (при споживанні) на організм відпочивальника. Вони покращують роботу травної системи та нирок. Основу дії мінеральних вод на організм людини складає поєднання різних за силою температурного, механічного та хімічного подразників.

Рослинність є важливою складовою природного середовища, яка покращує загальне враження ландшафту, а також діє профілактично та оздоровчо (вдихання повітря, насиченого летючими ароматичними речовинами (фітонциди, терпени, ефірні масла), що виділяються рослинами) на організм людини. Наприклад, значні масиви хвойних дерев сприяють профілактиці та лікуванню дихальних шляхів (легенів). Рослини знезаражують повітря, іонізують його, очищують від пилу, нейтралізують хімічно агресивні речовини в організмі тощо. Тому найвідвідуванішими серед туристів є антропогенно-природні – паркові зони, засаджені представниками певної флори (наприклад, лавр благородний, сосна – для отримання бактерицидного ефекту; розмарин – тонізуючого; лаванда – седативного і т. д.), де можна зробити пішу прогулянку, відпочити на лавці, зробити дихальну гімнастику, а також природні природоохоронні об'єкти – національні природні парки і т.д.

Оздоровчий ефект на організм людини мають і тварини. Спілкування та перебування з певними представниками фауни може вирішувати різні завдання: психотерапевтичні, психокорекційні, психопрофілактичні, фізіотерапевтичні, педагогічні – це залежить від запиту клієнта й фахівця. Наприклад, використання дельфіна зумовлена природними особливостями дельфіна: поєднання унікальних фізичних

даних і високого інтелекту, потреба у спілкуванні, здатність до міжвидового спілкування, використання невербальних засобів спілкування, ігрова поведінка. Також слід врахувати особливе ставлення людини до дельфіна: він є одним з яскравих символів самого першого початку речей, тобто архетипічний. Це породжує сильну позитивну установку на людину. На стику установки і реального сприйняття з'являється так званий «ефект дельфіна», який виступає потужним лікувальним фактором. Сприйняття дельфіна вже несе в собі психотерапевтичний ефект. Спілкування з дельфіном містить в собі такі лікувальні чинники: позитивні емоції, седативний, відволікаючий, що активізує і катарсичний ефекти. Дельфін яскраво демонструє інтерес до партнера у спілкуванні, активно взаємодіє, вимагає зворотного відповіді, привертає до себе увагу, демонструє дружелюбність, щирість намірів [2].

Не слід забувати, що природне середовище може і негативно впливати на розвиток туризму. Наприклад, часті стихійні явища, забруднення води і повітря, поширення інфекційних хвороб, наявність отруйних комах тощо, різко знижує кількість відвідувачів.

Тому вимоги до якості довкілля, стану природних умов у туризмі набагато вищі, ніж в усіх інших сферах господарської діяльності. Якщо в цілому кількісною характеристикою природних умов для життя людей є рівень гранично допустимих концентрацій певних шкідливих елементів у довкіллі, то для проведення туризму ця норма реально набагато нижча. Зокрема це стосується більшості літніх видів відпочинку, пов'язаних з використанням акваторій, де особливу увагу потрібно приділяти забезпеченню належної якості води. Гігієнічні

норми регламентують якість води в зонах відпочинку з урахуванням органолептичних, хімічних і бактеріологічних показників.

1.2. Роль місцевих громад у розвитку екотуризму

Місцеві громади, що проживають поруч із унікальними природними комплексами, природоохоронними об'єктами, лікувальними ресурсами й курортними територіями, повинні намагатись задовольнити очікування туристів, гостей і продемонструвати їм свою гостинність, а також підкреслити унікальні особливості та переваги їхньої місцевості. Зв'язок між місцевим населенням та природою повинен проявитися у формуванні міцних місцевих громад, які емоційно пов'язані зі своєю землею. Турист, який вклинається у цей зв'язок повинен не порушувати гармонію цих відносин через бережливе ставлення до природи й повагу до місцевих жителів, зокрема їхніх звичаїв, традицій тощо. При взаємоповазі двох сторін кожен з них буде задоволений. Місцеве населення буде залучене до сфери обслуговування, що проявиться у збільшенні кількості працюючих, підвищенні їх фінансового статку, тобто у покращенні добробуту населення, а також на економічний розвиток населеного пункту, а саме – покращення інфраструктури. А турист, при мінімальних затратах, отримає незабутні враження від естетичного, ландшафтного різноманіття територій, відчує на собі оздоровчий ефект природних ресурсів, ознайомиться з історико-культурною спадщиною місцевого населення, зокрема з побутом та традиціями. Населення до послуг туриста може надати житло, продемонструвати етнічну кухню з чисто екологічних продуктів, які ж самі виростили, провести майстер-

клас, наприклад із лозоплетіння, вишивання, гончарства тощо. При цьому не слід забувати, що свідоме населення буде також брати участь у прибиранні та догляді за територіями відпочинку, адже вони будуть об'єктами чи суб'єктами їхньої праці.

Таким чином екопросвітня діяльність буде проводитися серед усіх верств місцевого населення так і серед відвідувачів, за допомогою облаштування територій інформаційними стендами, проведення семінарів, відкритих лекцій тощо.

1.3. Вплив туристів на природні комплекси та шляхи його мінімалізації

Очевидно, враховуючи масштаби сучасних використовуваних для туризму територій, не меншу увагу слід приділити й тому, як туристи впливають на природне середовище. Визначено, що такий вплив є тривіальний.

З одного боку, частина оплати за екотуристичні послуги, а це близько 70 % від чистого прибутку, повинна бути спрямована на відновлення природної екосистеми. Ці доходи будуть тим вищими, чим більшу ціну згодиться заплатити за них споживач. Додаткові інвестиції можуть надходити також з добровільної пожертви населення, які за результатами соціологічного опитування виявили готовність платити (шляхом додаткових податків, внесків) за якісні природні ресурси [5]. З'ясовано, що найвищі витрати для покращення якості природних ресурсів готові нести як користувачі цих ресурсів так і туристи. Це підтверджує потребу туристів у якісних природних ресурсах. Не слід забувати, що вагомим внеском у збереження

довкілля, зокрема унікальних, атрактивних об'єктів природи є лімітування антропогенного навантаження, у першу чергу через кількість відвідувачів. Тому раціональне природо-користування, яке включає охорону й відновлення природних ресурсів та інші заходи є незамінною умовою і матеріальною базою розвитку екотуризму. Наглядним прикладом може слугувати також розвиток туристичної діяльності в об'єктах ПЗФ, наприклад у національному парку Єллоунстон, США. Проходження групи туристів по вибраному маршруту перш за все регламентує їх кількість та час перебування на кожній точці спостереження. Така розробка та схема проведення маршруту дає можливість, усім туристам поспостерігати за природними процесами – виверження гейзерів, враховуючи циклічність їх прояву (через кожні 20 хв).

Охорона природного середовища відбувається також і через облаштування зон відпочинку: прокладання полотна (стежки), відведення місць відпочинку, будівництво дитячих ігрових майданчиків, смітників, вбиралень тощо. Слід зауважити, що облаштування території і/чи об'єкта проходить не з метою створення комфортних умов для відпочинку туриста, а в першу чергу з визначенням зон впливу туриста на довкілля та його мінімалізація.

Шлях до розв'язання комплексу проблем пов'язаних з охороною довкілля, в тому числі і від туриста, лежить через розробку адекватної концепції рекреаційного природокористування. Ця концепція може бути реалізована через прямі та непрямі регулятивні та організаційно-управлінські заходи, зокрема:

- нормативно-правове регулювання туристичної діяльності, обмеження загальної кількості відвідувачів відповідно до гранично допустимих туристичних навантажень на природні комплекси;

- регламентації та зонування природоохоронних територій і територій природних об'єктів туристичного показу;

- використання спеціальних технологій мінімізації забруднення довкілля;

- зміні поведінки туристів та представників туристичної індустрії шляхом підвищення рівня їх екологічної освіти, екологічної просвіти місцевого населення;

- використання засобів інформаційного впливу (екологічний PR, іміджеві стратегії тощо), виховання культури спілкування (між людьми різних соціальних прошарків, різного майнового стану, міжетнічного, міжрелігійного тощо);

- формування культури екологічного відпочинку (екорекреаційної культури).

З іншого боку – відбувається зміна природних ландшафтів відповідно до стандартів туристичного сервісу – рівнем освоєння території, тобто перетворення природи, що позначається на екологічному стані довкілля. Загрозу для природи становлять, зокрема, розбудова туристичних комплексів і супутньої інфраструктури; безпосередній вплив на довкілля туристів, особливо неорганізованих (витоптування рослин, ущільнення ґрунту, пожежі тощо); технологічні процеси в туристичній галузі (експлуатація та вичерпання рекреаційних ресурсів, їх забруднення, активізація несприятливих природних

процесів і т. ін.); забезпечення побутових потреб обслуговуючого персоналу та рекреантів.

Відчутний вплив туристів, зокрема, на водні об'єкти та їх акваторії простежується через безпосереднє забруднення води в результаті надходження мікрофлори з тіла людини. Наприклад, при купанні з тіла людини змивається значна кількість різних мікробів – стафілококів, стрептококів, сарцин, кишкових паличок та інших бактерій. За даними бактеріологічних досліджень, протягом десятихвилинного купання людина приносить у воду понад три мільярди сапрофітних бактерій і від 100 тис. до 20 млн кишкових паличок. Дослідження, проведені на ряді водойм, показують, що в зонах пляжів бактерій у воді в 10 – 100 разів більше, ніж на інших ділянках акваторій. Крім мікробного забруднення, кожна людина приносить у водойму в середньому 75 міліграмів фосфору й до 700 міліграмів азоту, які є найважливішими біогенними елементами і невеликі концентрації яких визначають основні умови масового розвитку синьо-зелених водоростей, «цвітіння води» (при швидкості водних течій менше 0,2 м/с і температурі вище +17°C). Крім того негативний вплив на довкілля мають скиди нафтопродуктів і викиди вихлопних газів від суднових моторів, внесення корму для риби тощо [6].

У зонах інтенсивного туристичного використання відбуваються також зміни ґрунтово-рослинного покриву через ущільнення ґрунту з подальшим погіршенням його структури, зменшенням водо- та повітропроникності й корисної життєдіяльності ґрунтових мікроорганізмів, що зазвичай призводить до погіршення мікробіологічної

активності ґрунту у 2–3 рази, а відповідно, і до порушення процесів його самоочищення.

Хімічне забруднення туристами докiлля проявляється опосередковано, через використання транспортних засобів при здійсненні перевезень туристів. Зокрема, забруднюють атмосферу оксиди азоту та вуглекислий газ (600 млн т) – 3,5% усіх парникових газів в результаті здійснення перевезень туристів (зокрема повітряним та морським шляхами). За даними Міжнародної комісії зі зміни клімату, повітряні перевезення відповідають за 9% глобального потепління, а у 2050 р., тільки над Англією авіація викине дві третини усіх викидів парникових газів. Різке збільшення кількості недорогих перельотів на коротку дистанцію значно збільшує відсоток забруднення, оскільки одна п'ята пального згорає при злеті й посадці.

Інші види туристичного транспорту також забруднюють навколишнє середовище, наприклад, використанням моторних суден. Від одного судна за навігацію у воду надходить до 10 кілограмів нафтопродуктів важких фракцій і значна кількість канцерогенних речовин. Кількість забруднюючих речовин, які надходять у воду від суден у результаті так званого підводного вихлопу, не постійна і залежить від потужності мотора, типу всмоктуючого і вихлопного пристрою, обертів двигуна і, звичайно, від його технічного стану. Небезпеку становлять канцерогенні викиди судових моторів – перш за все, бензопірену. Експериментально встановлено, що за одну годину роботи моторів різних типів у воду надходить до 600 мікрограмів бензопірену, а за навігаційний період – близько 80 міліграмів. Дослідження на ділянці водойми, де розміщена база малолітражного

флоту на 1500 суден, показують приблизно у 10 разів більший вміст бензопірену в донних відкладах, ніж на контрольній ділянці акваторії, віддалені від бази. У пробах води відмічено збільшення концентрації бензопірену в 4,5 раза. Американська організація «Охорона океану» підрахувала, що, крім спалювання палива, кожний корабель викидає понад 7 тонн сміття, що негативно впливає на підводну фауну.

Особливо негативно впливають на прибережний ландшафт автомобілі та мотоцикли. У місцях відпочинку з використанням мототранспорту значно погіршуються деякі властивості ґрунту: збільшується більш ніж на 10% його щільність, приблизно на 80% зменшується здатність до інфільтрації та на 16% – вологість. Використання автотранспорту в берегових зонах також призводить до забруднення повітря, ґрунтів і води нафтопродуктами, свинцем і канцерогенними речовинами.

Автомобілі, морський і повітряний транспорт значно підвищують рівень шуму, зокрема в зонах відпочинку. Основні заходи на попередження цієї ситуації – введення в експлуатацію літаків із 85% зниженням шуму, зокрема у нічний період, обмеження кількості гідравлічних і водних мотоциклів на курортах, зокрема в Середземномор'ї.

Роликові ковзани, на яких катаються по траві, і 4-колісні гоночні машини також небезпечні для довкілля, оскільки призводять до винищення наземної фауни та флори. Альпам невинуватної шкоди завдає спортивний зимовий туризм, зокрема збільшення кількості підйомників, будівництво шале, ерозія ґрунту, велика кількість транспорту, кислотні дощі, велике скупчення туристів.

Фізичне забруднення довкілля (сміття) також становить основну загрозу для розвитку туризму. Зокрема найбільшого впливу зазнають території масового скупчення туристів. Однією із форм візуального забруднення – це графіті (написи) на об'єктах неживої природи (стінах печер, скалах тощо).

За О.Дмитруком (2004), негативний вплив туризму на природні комплекси може бути прямим і непрямим [3].

Прямий вплив включає:

- винищування представників флори і фауни в процесі полювання, рибальства, витоπτування, рубання дерев, збирання плодів, грибів, ягід, коренів, квітів, випалювання кострищ тощо;

- втручання в природні процеси життєдіяльності рослин і тварин шляхом їх відлякування з постійних місць перебування у процесі проходження маршруту, шумовим впливом, годівлею, руйнацією гнізд, нір та ін. Найбільш вразливими для туристичного впливу є малі популяції рідкісних тварин і рослин (ендеміки, релікти) та види, що повільно відтворюються;

- знищення природних умов рекреаційних територій у процесі створення туристичної інфраструктури та рекреаційно-господарської діяльності (вирубубання лісів при прокладанні гірськолижних трас, витягів; порушення стійкості ґрунтового покриву при маршрутнo-пізнавальних походах, зокрема під час масового сходження на гірські вершини і т.д.);

- принесення і поширення інфекцій, захворювань, отруєнь та інших уражень представників флори і фауни, ґрунту та поверхневих вод через продукти життєдіяльності людини (екскременти, органічні харчові

відходи, різноманітні побутові та непобутові тверді та рідкі відходи тощо).

До непрямого впливу відносяться:

- порушення сталих адаптованих традиційних систем природокористування (у випадку некоректного залучення до туристичної інфраструктури);

- сезонні (відповідно до туристичних сезонів) коливання рівнів господарської активності, виробництва та споживання;

- знищення цінних представників флори та фауни для виробництва супутніх туристичних товарів (сувенірів тощо);

- загострення соціальних, етнічних, релігійних та ін. протиріч у випадку незнання, неврахування або ігнорування місцевих особливостей.

Слід зауважити, що ступінь негативної дії масового відпочинку населення на довкілля значною мірою залежить від культури природокористування.

1.4. Вимоги, правила поведінки туристів у природному середовищі

Щоб екотуризм став джерелом зміцнення здоров'я і розвитку фізичних сил, кожен турист повинен дотримуватись правил поведінки і техніки безпеки. Безаварійність – найважливіша вимога до всіх екотуристичних походів. Навіть найпростіший вихід за місто малодосвідчених туристів може бути пов'язаний з елементами небезпеки.

Найбільш поширеним нещасним випадком серед туристів є травматизм. Ризик отримання травми може виникнути в різноманітних умовах, але найбільша вірогідність події виникає при переміщенні механізмів, предметів і безпосередньо туристів, зі складним рельєфом місцевості, при зсувах, сходженні лавин та інших атмосферних і природних явищ. Важливими у запобіганні травматизму є справне туристичне та спортивне спорядження, одяг, взуття тощо.

З метою запобігання травматизму використовуються захисні облаштування, огороження туристичних стежок і маршрутів, захисне обладнання канатних доріг тощо. При проектуванні маршруту необхідно брати до уваги вибір сприятливої пори року, вечірнього чи денного часу, врахувати погодні умови, забезпечення відповідної екіпіровки та ін.

У багатьох випадках туристи самі порушують регламентовані правила поведінки і потрапляють в складні ситуації, відстають через неуважність від груп на екскурсіях, відправляються в райони, не рекомендовані для відвідування туристів, беруть участь у ризикових заходах, купаються у заборонених місцях та ін.

З метою здійснення практичної роботи щодо забезпечення безпеки туристів, наданню їм допомоги і захисту в екстремальних ситуаціях, туристичні підприємства, що спеціалізуються на організації маршрутів з використанням активних форм пересування туристів, створюють пошуково-рятувальні служби або укладають угоди на обслуговування з відповідними службами. Досвідчені туристи визнають, що безпека залежить не стільки від складності маршруту, скільки від підготовленості й дисциплінованості учасників походу. Якщо групу складають туристи, які мають незначну різницю у віці та фізичній підготовці, спільні інтереси, то на маршруті буде легше досягти дружної взаємодії за будь-яких ситуацій, створити психологічний клімат взаєморозуміння, взаємовиручки і взаємодопомоги. Якщо серед учасників походу є школярі віком від 6 до 14 років, слід обирати маршрути за довжиною і складністю, враховуючи вік і підготовленість юних туристів.

До небажаних наслідків можуть призвести також погане знання туристами маршруту, темп руху, що невідповідає їх підготовленості, низька дисципліна в групі, невиконання правил купань і навчання плавання, низький рівень технічної і тактичної підготовленості туристів, невміння долати природні перешкоди, зустріч з дикими тваринами і плазунами тощо.

Керівник групи має твердо знати правила організації і проведення туристичних походів і мандрівок, методичні рекомендації щодо безпечного проходження маршруту і постійно стежити за суворим дотриманням дисципліни в туристичній групі.

Вказаних вимог повинен дотримуватися не тільки керівник, а й усі учасники походу. З метою запобігання нещасним випадкам і захворюванням не рекомендується пересуватися під час грози, сильного вітру, хуртовини, в туман, за винятком екстремальних ситуацій.

Щодо основних правил, які повинен дотримуватися турист при перебуванні на маршруті:

- не рекомендується пересуватися після дощу по камінню, осипах, стрімких схилах;
- не варто планувати пересування групи в спеку. Перебуваючи на сонці, потрібно одягати панаму або кашкет, сонцезахисні окуляри;
- якщо на шляху групи виникла пожежа, яку загасити самотужки неможливо, туристи терміново відходять у безпечне місце і, коли це можливо, сповіщають про побачене в сільраду, протипожежну охорону або міліцію;
- при переході групи по кризі замерзлої річки чи озера слід перевірити відсутність тріщин, вимоїн, повітряного простору між шарами льоду або між льодом і водою. Лід має бути не менше 10 см завтовшки. Той, хто в групі йде першим, страхується мотузкою. Не слід підходити до краю льоду ближче як за 1 м. Небезпечно переправлятися по льоду, під яким знизився рівень води або вона затопила його поверхню;
- перевірити місце купання – воно має бути чистим, без корчів, ям, великих каменів; максимальні розміри запливу по можливості обмежити кілками з натягнутою на них мотузкою; навчання дітей

плаванню на мілкому місці (вода має бути до пояса). Не слід купатись, якщо у вас погане самопочуття, ви втомились або перегрілись.

Уважність та пильність повинні бути присутні на всіх небезпечних ділянках маршруту. Керівник групи приймає рішення щодо її організації, способу здійснення і розміщення туристів.

Одяг туристів має відповідати порі року і погоді. При похолоданні слід більше рухатись, на привалах надягати теплі речі, пити гарячий чай, каву.

Закон України "Про туризм" у розділі VIII надає гарантії безпечного перебування туристів на території України і зобов'язує органи влади та суб'єктів туристичної діяльності розробити комплекс заходів з безпеки туристів. Зокрема, в статті 26 сказано: "Місцеві органи державної виконавчої влади в галузі туризму розробляють і організовують виконання регіональних програм забезпечення захисту та безпеки туристів, особливо в місцях туристичної активності. Суб'єкти туристичної діяльності розробляють конкретні заходи щодо забезпечення безпеки туристів, екскурсантів, які беруть участь у туристичних подорожах, походах, змаганнях, запобігання травматизму та нещасним випадкам і несуть відповідальність за їх виконання".

1.5. Запитання для самоперевірки та контролю знань

1. Охарактеризуйте вплив клімату на розвиток туризму
2. Зазначте вплив флористично-фауністичних комплексів на туриста.
3. Прокоментуйте вплив місцевого населення на розвиток екотуризму.
4. Зазначте основні правила поведінки туристів у природному середовищі
5. Вкажіть ймовірні небезпеки на туристичному маршруті
6. Охарактеризуйте вплив природного середовища на розвиток туризму
7. Проаналізуйте вплив туристів на природні комплекси
8. Вкажіть сприятливий вплив мінеральних вод на розвиток туризму.
9. Зазначте прямі та непрямі регулятивні та організаційно-управлінські заходи щодо розв'язання комплексу проблем пов'язаних з охороною довкілля
10. Зазначте негативний вплив природного середовища на розвиток туризму

1.6. Список використаної літератури

1. Арсеньєва Е.И. Экологический туризм как концепция и компонент имиджевой политики туристского региона / Е.И.Арсеньєва, А.С.Кусков, Л.К.Жданова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_tourism/arsenjeva4.htm.

2. Дельфінотерапія. – Режим доступу: <http://ua-referat.com/Дельфіно-терапія>.

3. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: Сучасні концепції менеджменту і маркетингу. Навчальний посібник.—2-е вид., перероб і доп.— К.: "Альтерпрес", 2004.— 192 с.

4. Клапчук В. Курортна справа: організація, територіальне планування, система управління: навчально-методичний посібник. /В.Клапчук, Л.Коваль-ська – Івано-Франківськ: Фоліант, 2013 – 400

5. Пахомова Н.В. Экономика природоиспользования и охраны окружающей среды: учебное пособие /Н.В.Пахомова, К.К.Рихтер. – СПб.: Издательство С.Петербургского университета, 2001. – 220 с.

6. Трансформація техногенного ландшафту Яворівського сірчаного кар'єру для потреб рекреації: режим доступу – [http://www.br.com.ua/inshe/ Geologiya/41544-28.html](http://www.br.com.ua/inshe/Geologiya/41544-28.html)

7. Храбовченко В. В. Экологический туризм : учеб.-метод. Пособие / В. В. Храбовченко. — М. : Финансы и статистика, 2004. — 208 с.

8. Экотуризм – важнейший фактор устойчивого развития [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://ecoyouth.freenet.uz/libr_9.htm.

РОЗДІЛ 2

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОТУРИЗМУ

2.1. Предметна сутність екотуризму

Об'єкт в екотуризмі визначає зміст програми екомаршруту і, частково, форму його організації. Об'єктами екотуризму є об'єкти ПЗФ, унікальні (атрактивні) природні комплекси, а також природно-антропогенні комплекси.

Започаткування і розвиток екотуризму на об'єктах ПЗФ сприяв створенню економічних передумов для збереження етнокультурного середовища регіону, регулюванню відтоку сільського населення у міста, зайнятості місцевого населення, збуту товарів власного виробництва, в тому числі і сільськогосподарської продукції через надання послуг харчування й врешті-решт соціально-економічного зростання сільських територій. Найвідвідуванішими екотуристичними об'єктами є природні та штучно створені людиною об'єкти ПЗФ, а саме: національні парки, біосферні заповідники, дендрологічні парки тощо.

Національні парки є природоохоронними, еколого-просвітницькими і науково-дослідними установами, території (акваторії), які охоплюють природні комплекси й об'єкти, що мають особливу екологічну, історичну і естетичну цінність і, які призначені для використання в природоохоронних, просвітницьких, наукових і культурних цілях як для стаціонарного так і регульованого туризму. Згідно функціонального зонування територія парку поділена на такі зони:

- заповідну;
- стаціонарної і регульованої рекреації;
- господарську.

Для вітчизняних природних парків характерна оптимізація витрат з організації розміщення і харчування туристів, що надало їм можливість переорієнтуватися на розвиток спеціалізованого обслуговування туристів: екологомісткі природознавчі екскурсійні послуги, екологічні семінари та конференції, прокат туристичного спорядження, організація екоосвітніх стежок та маршрутів з метою ознайомлення туристів із унікальними природними місцями тощо, що більшою мірою відповідало б цілям і завданням цієї установи. Тому на адміністрацію національних парків покладаються обов'язки з підтримки в належному стані маршрутно-стежкової мережі, організацію масових природоохоронних заходів, контроль за туристичним навантаженням на природні комплекси і т.д. За кордоном, обслуговування екотуристів, в основному, здійснюється під проводом приватного сектора, наприклад у Польщі більше 80% послуг з проживання туристів надає місцеве населення.

Біосферні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні і еколого-просвітницькі установи мета яких збереження і вивчення прояву природних процесів і явищ, генетичного фонду рослинного і тваринного світів, окремих видів і угруповань рослин і тварин, типових і унікальних екологічних систем. Їх завдання – екологічне просвітництво. Біосферні заповідники не відносяться до основних об'єктів екологічного туризму, хоча у буферних зонах можлива організація, наприклад, екологічних стежок.

До штучно створених (людиною) об'єктів природно-заповідного фонду України належать ботанічні, дендрологічні і зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва та ін.

Дендрологічні парки і ботанічні сади є природоохоронними установами. До їх завдань входить створення спеціальних колекцій з метою збереження і збагачення рослинного світу, а також здійснення наукової, навчальної і просвітницької діяльності. Території дендрологічних парків і ботанічних садів поділена на такі функціональні зони:

- експозиційну, відвідування якої дозволяється адміністрацією установи;
- науково-дослідну, доступ мають тільки науковці установ;
- адміністративну.

До унікальних (атрактивних) природних комплексів слід віднести найпопулярніші біологічні види (представники флори й фауни – ендеміки, рідкісні, реліктові та ін.; унікальні об'єкти неживої природи (геологічні, геоморфологічні, гідрологічні та ін. елементи ландшафту); екзотичні рослинні угруповання та біоценози в цілому, наприклад ліси, степи, тундра в різні пори року) тощо.

До природно-антропогенних комплексів відносять – кар'єри, в яких можна відшукати палеонтологічні, ботанічні та інші знахідки для музейних експонатів, колекції; а також культурні, етнографічні, археологічні, історичні і меморіальні об'єкти, що знаходяться в їх межах.

Предметом екотуризму можуть виступати – дослідження взаємовідносин туриста та довкілля, зокрема вивчення закономірностей

і особливостей впливу екотуризму на оточуюче природне середовище в контексті екологічно орієнтованого сталого розвитку суспільства, проблем екологічного забезпечення туризму і його індустрії тощо.

2.2. Концепції та принципи екотуризму

Використання однією наукою теоретичних положень, методичних засобів іншої – дуже поширене явище. Часто на цій основі з'являються нові наукові напрями і дисципліни (О. Шаблій, 2003). Географія туризму, яка в ієрархічній структурі географічних наук підпорядкована рекреаційній географії, соціальній, а та, у свою чергу, – суспільній географії, використовує їхню систему теорій і концепцій. Під *науковою концепцією* визнають деякий спосіб розуміння, трактування певного предмета; головний погляд на предмет; керівна ідея для його системного висвітлення. Основні концепції, які використовує екотуризм:

1. «Концепція цілісності природного світу» – заклала фундаментальні основи екологічного туризму, що декларується у Конституції Всесвітньої Організації Скаутського Руху. Ця концепція підносить на чільне місце ідею збереження природи, а задоволення комфортних умов існування людини повинно виконуватися через призму раціонального використання природних ресурсів, не порушуючи стабільність та гармонію природного світу.

2. Концепція сталого розвитку подорожей та туризму в XXI сторіччі (1996 р.) – «Agenda 21 for travel and tourism industry» розроблена на основі програми дій «Agenda 21» Всесвітньою туристичною організацією (WTO), Всесвітньою радою з подорожей і

туризму (WTTC), організацією «Зелений світ». Сутність цієї концепції полягає у здійсненні туристичної діяльності без нанесення збитків довкіллю, оскільки природні і культурні ресурси є ядрами туристичного бізнесу. Вона акцентує увагу на важливості координації спільних зусиль урядів, індустрії туризму та різних громадських неурядових організацій для створення стратегії довгострокового розвитку туризму, вказує на важливість партнерства між ними.

Засади сталого розвитку туризму знайшли також відображення і в Глобальному етичному кодексі туризму, робота над який була почата експертами WTO ще в 1997 р. У преамбулі до документа говориться, що «урочисто приймаючи його, представники світової туристичної індустрії, делегати держав, територій, підприємств, закладів і організацій – членів WTO, мають своєю метою сприяння розвитку відповідального, сталого і загальнодоступного туризму в рамках реалізації права на відпочинок і подорож при повазі суспільного вибору всіх народів і виражають бажання сприяти встановленню справедливого, відповідального і сталого світового туристичного порядку, що буде приносити вигоди всім секторам суспільства в умовах відкритої і конкурентної світової ринкової економіки».

Підведення підсумків 10-ти річної діяльності з реалізації концепції сталого розвитку «Порядку денного 21 сторіччя», де були актуалізовані основні проблеми з її реалізації, внесені корективи для подальшого виконання й розвитку програми відбулося на Самміті Землі 2 у 2002 році в Йоганнесбурзі.

Водночас концепція сталого розвитку була неоднозначно сприйнята багатьма науковцями та фахівцями туристичної індустрії. У

значній мірі дискусію викликало не сама Концепція та базові принципи, а її бренд – «sustainable development (сталий розвиток) словосполучення, що поєднує дві протилежності – сталий (стійке, статичне, ігерухоме) і розвиток (рух, зміна, динаміка) та уособлює основні тенденції XX сторіччя. Цей діалектичний термін не є виключно особливим, так, у науці відомі й інші, наприклад – динамічна рівновага, енергія спокою та ін.

Тому трактування словосполучення сталий розвиток слід розуміти як динамічний розвиток суспільства, який забезпечує збалансоване задоволення всього спектру потреб теперішнього та майбутнього поколінь, в тому числі у високому рівні життя, якості навколишнього середовища, необхідних природних ресурсах на необмежену будь-якими термінами перспективу.

Екотуризм у своєму теоретико-методологічному плані керується також науковими принципами. Під науковим принципом розуміють фундаментальне вихідне положення, що впливає із стійких тенденцій, закономірності існування і розвитку певної системи. Ці тенденції і закономірності мають об'єктивний характер, тому їх порушення чи невиконання призводить до руйнування даної системи. Аналіз тенденцій і закономірностей прояву певної системи є необхідним для визначення вихідних положень (загальнонаукових та конкретно-наукових), які відображають найбільш суттєві причинно-наслідкові зв'язки системи та забезпечують її стабільність і розвиток.

Загально-наукові принципи ґрунтуються на узагальнюючих філософських положеннях, які відображають найбільш суттєві

властивості об'єктивної дійсності та відомості на основі досвіду, що отриманий у процесі пізнавальної діяльності людини.

Основними загальнонауковими принципами екотуризму є:

- діалектичний – дозволяє обґрунтувати взаємодію різноманітних факторів та чинників екотуризму, як причинно-наслідкові відносини та зв'язки, що відображають реальну дійсність;

- системний – передбачає розгляд екотуризму як системи, що має певну структуру, взаємозв'язки і відносини різних елементів;

- історичний – екологічний туризм розуміється, як напрям рекреаційної діяльності, що розвивається в конкретних історичних умовах;

- пізнавальний – пов'язаний з загальнофілософською теорією пізнання, що є загальною методологічною базою для багатьох наук.

Конкретно-наукові принципи визначаються особливостями певної наукової області, науки. Як правило ці принципи формують методологічну базу певного дослідження. Основними конкретно-науковими принципами екотуризму є:

- екологічний – визначення та гармонізація основних зв'язків в екотуристичній системі (між туристами, туроператорами, природними ландшафтами, місцевою громадою). Ядром цієї системи на відміну від класичної екосистеми є довкілля (ландшафти);

- геоекологічний (конструктивно-географічний) – базування на природоорієнтованому раціональному використанні, охороні та відтворенні природних туристичних ресурсів;

- екостабілізуючий – недопущення та мінімізація шкоди, завданої природному середовищу, що не порушує екологічної стійкості середовища;
- інтелектуально-освітній – спрямований на масову екологічну освіту та виховання;
- соціально-етичний – орієнтований на формування екокультури та екоетики спілкування з природним середовищем;
- економіко-розвиваючий – спрямований на ефективний сталий розвиток тих регіонів, де він здійснюється, вливання інвестицій в охорону та відтворення природного середовища;
- раціонального природокористування, полягає в потребі такого суспільного використання природних ландшафтів, за якого вони зберігають здатність до регенерації, тобто можливості повернення до стану, наближеного за функціональними характеристиками до вихідного.

2.3. Функції та завдання екотуризму

Основними функціями екотуризму за А.В. Дроздовим (2008) є інтелектуально-освітня, екоосвітня, природоохоронна, етнотолерантна та ін.

Інтелектуально-освітня функція реалізується у створенні умов для розвитку творчої, інтелектуально розвинутої, свідомої людини через сполучення туристично-екологічних, культурно-освітніх, духовно-естетичних та оздоровчих форм активної роботи, насамперед, з юнацькими та дитячими туристичними групами; отримання туристами загальнокультурних та наукових екологічних знань.

Екоосвітня – передбачає наявність в екомаршруті елементів екологічної освіти та просвіти (пізнання природи, отримання туристами нових знань, навичок та вмінь не просто поведінки у природі, а спілкування з нею); соціалізація світогляду туристів шляхом формування їх екологічної культури.

Природоохоронна – полягає в запобіганні деградації природоохоронних комплексів, реалізується у відповідності до природозберігаючої поведінки групи на маршруті, застосування спеціальних еколого-туристичних технологій мінімізації впливу на природне середовище, а також участь туристів й туроператорів у програмах та заходах зі захисту довкілля; збільшення інвестицій в охорону природи.

Етнотолерантна – (її ще можна назвати етноекологічна) виявляється у повазі інтересів місцевих жителів. Це перш за все шанобливе ставлення до місцевого населення, збереження традиційних систем природокористування, повага та дотримання місцевих законів і звичаїв, а також внесок туризму в соціально-економічний розвиток даної території. При відсутності хоча б однієї з цих складових екотуризм неможливий у принципі; формування толерантного відношення до незнайомих раніше культур та етносів, до їх традицій, сприяють розвитку ремесел.

Економічна – у розвитку виробничої інфраструктури, створенні додаткових робочих місць, наповненні місцевого бюджету.

Соціальна – у задоволенні потреб туристів різноманітними видами відпочинку.

Основними завданнями екотуризму є:

- постійно, систематично і цілеспрямовано культивувати критерій рівноваги навколишнього природного середовища;
- гармонізувати відносини між природою, суспільством і економікою;
- орієнтувати туристичні організації на збереження, відтворення і збільшення споживчої вартості природного середовища за рахунок виділення частини прибутків від туризму на вирішення пов'язаних із цим завдань;
- підкоряти короточасні інтереси отримання прибутку від туризму довгостроковим інтересам збереження природи для прийдешніх поколінь, примноження туристичних ресурсів, а також подальшого соціально-економічного розвитку місцевих громад на основі екотуризму;
- формувати в туристів почуття особистої відповідальності за стан природи та її майбутнє, стверджуючи в їх свідомості приналежність до неї як невід'ємної органічної частини.

2.4. Поняттєво-термінологічний апарат екотуризму

Екотуризм – напрям рекреаційної діяльності спрямований на гармонізацію відносин між туристами, туроператорами, природним середовищем та місцевими громадами, що реалізується через екологізацію всіх видів туристичної діяльності, охорону природи, екологічну освіту та виховання, а також у поліпшенні фінансово-економічної ситуації регіону.

Екотуризм пов'язаний із пізнанням природи та спрямований на збереження екосистем, шляхом відрахування певної частки отриманого

прибутку від реалізації екотуристичного продукту на фінансування проектів, які спрямовані на збереження довкілля та культурно-історичної спадщини території, при цьому, зберігаючи повагу до інтересів місцевого населення, шляхом залучення їх до сфери туристичного обслуговування й підвищення їх соціально-економічного стану й культурного рівня.

Згідно з офіційними статистичними даними Всесвітньої туристичної організації "зелені" подорожі займають від 7 до 20 % у загальному об'ємі туристичних поїздок [7].

Необхідною умовою проведення екотуризму є наявність його потенціалу, який може оцінюватися в різних масштабах: на рівні унікального природного комплексу, курортних місцевостях, державних чи транскордонних об'єкта ПЗФ тощо.

Екотуристичний потенціал – сукупність всіх приурочених до народногосподарської чи природоохоронної території екотуристичних ресурсів – природних і антропогенних об'єктів, явищ, ландшафтів та їх компонентів, а також з властивостей, засобів, можливостей та умов, придатних для формування екотуристичного продукту та здійснення відповідних екологічних турів, екскурсій, програм тощо (Дмитрук О., 2004 р.).

Наявність самих ресурсів ще не надає право віднесення їх до екотуристичного потенціалу, вони повинні мати науково-естетичну цінність, відповідати санітарно-епідеміологічним нормам та бути цікавим як для приїжджих туристів так і для місцевих. Тому виокремлення таких ресурсів повинно передувати науково-дослідній роботі та проведенню екологічної експертизи. Екологічна експертиза в

Україні – вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці перед проектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки [4].

Використання різноманітної сукупності екотуристичних ресурсів, які служать чи можуть служити матеріально-сировинною базою для організації туристичної діяльності на певній території творять, у загальних рисах, екотуристичний продукт.

Екотуристичний продукт з погляду його подання (позиціювання) на туристичному ринку є певним комплексом екомістких та екозначущих продуктів, товарів і послуг переважно інтелектуально-освітнього та рекреаційного характеру, що мають просторову (геоекологічну, ландшафтно-екологічну), кількісну і якісну визначеність та підготовлені для реалізації туристам й відпочиваючим (споживачам цього продукту).

Екотуристичний продукт складається з таких основних компонентів:

- екотуристичні послуги (послуги організаторів екотуризму – туроператорів та турагентів, природоохоронних та

природогосподарських організацій, транспортні послуги, послуги системи гостинності та громадського харчування, культурно-дозвіллеві послуги та інші, що можна віднести до категорії екотуристичних);

- діяльність та роботи, що супроводжують процес реалізації та споживання туристичних послуг (робота на маршруті менеджера екотуризму, гіда-природознавця, екоосвітня та екотуристична-тренінгова діяльність тощо);

- товари, що споживаються під час екомаршруту, та супутні товари, які споживаються поза його межами (різноманітні споживчі та декоративні товари, сувеніри, значки, листівки та ін.).

Екотуристичні витрати – це сума витрат, що йдуть на створення екотуристичного продукту, його просування до споживача, реалізацію та відтворення. Важлива особливість екотуристичних витрат полягає в тому, що значна їх частина припадає на відтворення природного середовища та охорону природи. Різниця між вартістю екотуристичного продукту і витратами на його виробництво, реалізацію і відтворення складає прибуток підприємств та організацій, що його реалізують.

Різниця між вартістю екотуристського продукту і витратами на його виробництво, реалізацію і відтворення складає прибуток підприємств та організацій, що його реалізують. Екотуристичний продукт, екотуристичні витрати і прибуток від екотуристичної діяльності є основними суспільно-економічними явищами, що визначають пріоритетні напрями в менеджменті екотуризму.

Серед основних споживчих продуктів екотуризму виокремлюють екомаршрут (екостежка, екотур). Екологічна стежка – специфічний вид

одноденного туристичного маршруту, географічно визначена, прив'язана до певної місцевості та характерних (особливих) об'єктів й описана з певним ступенем детальності траса походу, подорожі, відпочинково-оздоровчої прогулянки, освітньої екскурсії тощо (Дмитрук О., 2004 р.).

Створення екомаршруту проводиться з метою раціонального використання природних ресурсів та лімітування дій самого туриста під час його проходження. Раціональне природокористування – використання природних ресурсів в обсягах та способами, які забезпечують сталий економічний розвиток, гармонізації взаємодії суспільства і природного середовища, раціоналізацію використання природно-ресурсного потенціалу, економічні механізми екологічнобезпечного природокористування [9].

Спостереження за змінами у довкіллі внаслідок дії туристичного навантаження та інших явищ чи процесів, потребує проведення моніторингу та аудиту території. Екологічний моніторинг – (рос. мониторинг окружающей среды, англ. environmental monitoring, нім. Monitoring n der Umwelt (der Umgebung)) — комплексна науково-інформаційна система регламентованих періодичних безперервних, довгострокових спостережень, оцінки і прогнозу змін стану природного середовища з метою виявлення негативних змін і вироблення рекомендацій з їх усунення або ослаблення [6].

Екологічний аудит – визначення сучасного екологічного стану усіх компонентів навколишнього середовища (літосфери та мінерально-сировинних ресурсів; геофізичних полів Землі і Космосу та їх впливу на довкілля і здоров'я людей; геоморфосфери (рельєфу) та небезпечних

ендо- та екзогеодинамічних процесів, руйнуючих літосферу і перетворюючих рельєф; поверхневої та підземної гідросфери і водних ресурсів; атмосфери і кліматичних ресурсів; фіто- та зоосфер і біологічних ресурсів; демосфери та стану здоров'я населення у зв'язку з екологічними чинниками; техносфери та її впливу на всі попередні компоненти природних екосистем). Кінцевою метою екологічного аудиту є визначення відповідності сучасної екологічної ситуації екологічним стандартам, які б забезпечували оптимальний стан довкілля та безпеку життєдіяльності людини [5].

Основними вимогами до екомаршруту є забезпечення безпеки туриста під час його перебування на ньому. Екологічна безпека — це такий стан навколишнього середовища, коли гарантується запобігання погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людини. Це сукупність дій, станів і процесів, прямо, або, що побічно не приводять до життєво важливим втрат (або погрозам таких втрат), що наноситься природному середовищу, окремим людям і людству; комплекс станів, явищ і дій, що забезпечує екологічний баланс на Землі і в будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно і політично готове (може без серйозних втрат адаптуватися) людство [3].

Просування екотуристичного продукту на ринок не мислиме без проведення маркетингових досліджень. Вивчення ринку вітчизняного чи світового, запитів на екотовар, відповідність до конкурентоспроможності вітчизняного товару на світовому ринку, цінової політики, кола потенційних споживачів (вікова характеристика, економічна спроможність, освіченість тощо), застосування реклами та

створення логотипів (брендів) екопродукту виступає запорукою його успішної реалізації. Екологічний маркетинг – це особливий вид людської діяльності, спрямований на задоволення запитів і потреб людей за допомогою обміну товарами, послугами, інформацією та ін., що не порушують екологічної рівноваги навколишнього природного середовища та не впливають на здоров'я людей.

2.5. Види і форми екотуристичних занять

Екотуризм, як інтегруючий напрям рекреаційної діяльності, включає всі види туристичної діяльності, які спрямовані на екологізацію довкілля. До них можна віднести:

1. Науково-пізнавальний екотуризм – туристи можуть бути свідками проведення польових наукових досліджень фахівцями (практик студентів) у природничих чи історичних напрямках або науково-дослідних експедицій (вітчизняних і/чи зарубіжних). Зазвичай такі роботи проводяться у межах об'єктів природно-заповідного фонду і суттєво доповнюють інформацію про маловивчені райони і території. Цей вид туризму може сприяти розширенню навчальних і наукових зв'язків між різними країнами, закласти основи важливим міжнародним проектам, які фінансуються на грантовій основі благодійних фондів. Сюди можна віднести орнітотури, наприклад, спостереження за поведінкою і способом існування білого та чорного лелек, пінгвінами тощо. Науково-пізнавальний туризм притаманний для Яворівського НПП і Карпатського НПП, який, як і "Святі гори", пропонує туристам екскурсії, позначені певними екологічними стежками.

2. Пригодницький екотуризм – коротко- і/або довготермінові як недорогі (в місцеві об'єкти ПЗФ) так і вартісні (у віддалені регіони) подорожі з використанням переважно екологічно чистих видів транспорту (на велосипедах, пішки, рафтинг) з певним фізичним навантаження (з- або без перенесення багажу – речі туриста несе він сам або носій) за прокладеними екологічними маршрутами, стежками. Ці тури пов'язані із пізнанням природи і являються сукупністю навчальних, науково-популярних та тематичних екскурсій як для школярів так і для дорослих.

3. Етноекологічний – тематичні (історико-культурного спрямування) екотури, подорожі, метою яких є пізнання природи та культури на спеціально створених екологічних маршрутах з метою прояву турботи про соціальне, культурне й економічне благополуччя місцевого населення.

4. Геоекологічний – подорожі до унікальних та екзотичних природних об'єктів і явищ, що переважно, знаходяться на територіях ПЗФ, на спеціально облаштованих екомаршрутах (підсвічування у печерах, збіг екскурсій з періодами активності геологічних явищ, наприклад, гейзерів).

Форми екотуристичних занять – походи, прогулянки, екскурсії, експедиції, змагання.

Походи – переміщення групи туристів на будь-якими засобами, в тому числі і пішки з метою оздоровлення, пізнання краю тощо.

Прогулянка – короткочасна, доступна для різних верств населення й проста форма екотуристичних занять, яка проводиться з метою

оздоровлення, профілактики та загартування організму, ознайомлення з місцевістю, побутом і традиціями корінного населення.

Екскурсії – групове відвідування туристичного об'єкту з пізнавальною, науковою чи навчальною метою для загального розвитку.

Експедиція – подорожі пошукового, дослідницького характеру (спортивно-туристичні, краєзнавчі, наукові) на одному чи декількох об'єктах.

Змагання – це виявлення та уніфіковане порівняння досягнень туристів (у проходженні дистанцій, знання свого краю, орієнтування на місцевості тощо).

2.6. Запитання для самоперевірки та контролю знань

1. Назвіть основні завдання екотуризму.
2. Зазначте функції екотуризму.
3. Назвіть конкретно наукові принципи, які використовуються в екотуризмі.
4. Охарактеризуйте об'єкти екотуризму.
5. Назвіть наукові концепції, які використовує екотуризм.
6. Проаналізуйте загальнонаукові принципи в екотуризмі.
7. Назвіть форми екотуризму.
8. Зазначте види екотуризму.
9. Вкажіть у яких зонах, згідно функціонального зонування території НПП, дозволено розвивати туризм.
10. Проаналізуйте функціональне зонування дендрологічних парків та ботанічних садів.

2.7. Список використаної літератури

1. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу / О.Дмитрук. – навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2004. – 192 с.
2. Дроздов А.В. Основы экологического туризма. – М.: Гардарики, 2008. – 380 с.
3. Екологічна безпека //Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Екологічна_безпека).
4. Екологічна експертиза – Режим доступу: Про екологічну експертизу Верховна Рада України; Закон від 09.02.1995 № 45/95-ВР//
5. Екологічний аудит // Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Екологічний_аудит).
6. Екологічний моніторинг // Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Екологічний_моніторинг).
7. Екотуризм – екотуризм і економіка. – Режим доступу: (http://www.terraincognita.info/?page=parentmenu&lang_code=ua&menuid=120).
8. Закон України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/45/95-вр>)
9. Раціональне природокористування // Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Раціональне_природокористуванняhttp://uk.wikipedia.org/wiki/Раціональне_природокористування).

10. Статистика ВТО – Режим доступа:

http://www.terraincognita.info/?page=parentmenu&lang_code=ua&menuid=120).

Розділ 3

ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК ЕКОТУРИЗМУ

3.1. Історія розвитку екотуризму

Витоки екотуризму в Росії приурочені до кінця XIX ст. У 1895 р. в Петербурзі організовується Російський туринг-клуб (товариство велоси-педистів-туристів), який у 1901 р. був перетворений на Російське товариство туристів (РТТ), що мало свої відділення і на території України – у Києві, Харкові, Полтаві, Катеринославі, Кам'янці - Подільському, Одесі та деяких інших містах. У перші ж роки своєї діяльності воно вступило до Міжнародної ліги туристичних товариств. Того ж 1901 р. у Росії створилося Російське гірське товариство. Воно також мало свої відділення в Петербурзі, Москві, Владикавказі, П'ятигорську, Сочі, Алма-Аті. Засновниками товариства були всесвітньо відомі вчені Д. І. Апучин, В. І. Верпадський, І. В. Мушкетов, П. П. Семенов-Тянь-Шанський, Б. Ш. Федченко, Ю. М. Шокальський, В. Є. Щуровський та інші вчені-ентузіасты. Товариство ставило перед собою мету – розвиток туризму в Російській імперії, пробудження інтересу до нього як у Росії, так і за кордоном. Проте Російське товариство туристів і Російське гірське товариство не стали масовими туристичними організаціями, оскільки за статутом його члени не могли бути нижчих чинів чи учнями засновників. Незважаючи на це, в 1916 р. поліція закрила його на тій підставі, що воно нібито завдавало шкоди підвалинам царської монархії.

Наступною визначною подією у розвитку підґрунтя сучасного екотуризму стало виникнення, на основі туристичної практики, систем патріотичного виховання молоді. У 1907 році було організовано

експериментальний скаутський табір на острові Броунсі на Темзі під Лондоном під керівництвом Баденом Пауелом для 20 хлопчиків з різних соціальних верств. Тут хлопчаки практикувалися у слідознавстві, тренували спостережливість, в'язали «морські» вузли, вчилися розкладати вогнища та зараджувати пожежам, оволодівали навичками таборування та життя у «дикій» природі, вечорами слухали захопливі розповіді про подорожі, морські традиції та ін. Результати цього експерименту на сьогодні відомі у всьому світі як Всесвітній Скаутський Рух.

Зародження екотуризму в Україні припадає на середину XIX ст. Саме у цей період під проводом Якова Головацького, Івана Вагилевича, Миколи та Корнила Устияновичів, Івана Франка, Івана Нечуй-Левицького, членами «Руської Трійці», гуртком Маркіяна Шашкевича створені й проведені перші природознавчі та народознавчі туристичні маршрути Галичиною, Карпатами, Закарпаттям з метою ознайомлення й вивчення природи рідного краю, пам'яток історії та писемності, побуту населення тощо. Впровадження в практику міського життя норм екотуризму започаткував у 1878 р Омелян Парти(а)цький, через звернення до мешканців Львова з пропозицією розширити місця для прогулянок й відпочинку, використовуючи околиці, прокласти нові туристичні маршрути, зайнятися вивченням рідного краю. Потреба підготовки спеціалістів-фахівців, які б супроводжували туристичні маршрути назріла у кінці XIX ст. і реалізувалася у створенні «Кружок для устроювання мандрівок по нашій краю» з ініціативи Івана Франка. Наприкінці XIX ст. туристичним попитом користується і Крим (у 1876 р. Крим став одним з провідних екскурсійних центрів тодішньої

Російської імперії), куди організовуються масові екскурсії з південної та центральної частини України. Згодом утворилося Ялтинське відділення Кримсько-Кавказького гірського клубу, яке очолювали В. М. Дмитрієв та Ф. Д. Вебер. Воно розгорнуло широку природознавчо-екскурсійну діяльність та започаткувало створення спеціальних туристичних стежок. У 1899 р. була прокладена та облаштована перша Штангеевська стежка, на якій зроблено маркування на каменях, що вказувало пройдену відстань і подальший напрямок руху. Згодом були прокладені Боткінська, Хрестова і Дмитрієвська стежки. Створена мережа екомаршрутів Криму приваблювала до себе туристів із Польщі (Варшавська 3-а жіноча гімназія), Росії (Московське єпархіальне училище, Ростовська чоловіча гімназія), Молдови (Кишинівська духовна семінарія) тощо.

Аналогами до створення світових молодіжних товариств, наприклад, до «скаутского табору», в Україні були «Січ», «Чорногора» – 1910 р. засноване на Станіславщині та «Пласт» – у Львові П. Франком (сином І. Франка) та І. Чмолою у 1911 р. Учасники яких пізнавали природу та звичаї рідного краю, молодь навчалася орієнтуватись на місцевості, складати картосхеми, ставити намети, зараджувати лісовим пожежам, тощо.

На теренах колишнього СРСР у період «Хрущовської відлиги» природознавчі та екологічні аспекти туризму мають розвиток лише в межах шкільної туристично-краєзнавчої роботи та самодіяльного туризму. За цей час туристичними організаціями УРСР було розроблено понад 2 тис. самодіяльних маршрутів вихідного дня різного тематичного спрямування, у яких приймали участь близько 6,5 млн.

чол. У радах по туризму та екскурсіях функціонувало 121 туристичних клуби, які організовували і проводили змагання, організовували походи вихідного дня з метою залучення туристів до охорони природи, пам'яток історії й культури.

У 1977 році вперше в Україні у столичному класичному університеті на географічному факультеті на кафедрі фізичної географії та охорони природи в Україні було розпочато підготовку фахівців з краєзнавства і методики організації туристсько-екскурсійної справи.

У період незалежності України, сьогодення, підготовка фахівців з туризму проводиться майже у всіх класичних університетах, де актуалізується розробка концептуальних та науково-методичних основ підготовки фахівців з екотуризму.

При розгляді історії розвитку екологічного туризму в Україні можна виокремити такі етапи:

I етап – «Відкриття природи та відкриття народу» (XIX ст. з 1830-х рр.) – пріоритетними напрямками були природознавчий та етнографічно-краєзнавчий екотуризм, формування екотуристичних центрів – Карпат, Криму.

II етап – розвиток основ екотуризму (XX ст. до 1991 р.) – формування науково-методичних та дидактичних основ екологічного туризму, розвиток масового туристично-екскурсійного руху в Україні в 1960-х рр.

III етап – розвиток екотуризму в період незалежності України (з 1991 до сьогодення) – екотуризм, як пріоритетний напрям туристичної діяльності, основна увага приділяється ековихованню та екопросвіті.

3.2. Сучасний стан та етапи розвитку екотуризму в Україні

На сучасному етапі розвиток екотуризму має опиратися на такі основні пріоритети:

- підготовка кваліфікованого персоналу з метою забезпечення адекватної якості послуг;
- орієнтування туристів на споживання екологічних ресурсів та послуг;
- зберігання та відтворення природного середовища;
- відновлювання і збереження етнокультурного середовища;
- розроблення екомаршрутів та програм для різноманітних категорій туристів, які відповідатимуть стандартам міжнародного туристичного ринку;
- кількісне збільшення рекламно-інформаційного матеріалу з метою виходу на міжнародний ринок екотуризму;
- проведення ефективної цінової політики під час надання платних послуг та продукції.

Основою для цього має бути розробка спеціальної державної та регіональної програм з розвитку екотуризму.

Для формування екотуристичного попиту притаманні:

- індивідуалізація програм відпочинку;
- загальне зростання вимогливості до туроператорів та до якості туристичного продукту;
- багатоаспектність вимог.

Це до певної міри обмежує залучення до екотуризму природо-промислових видів діяльності (полювання, рибальство, збирання грибів і ягід з метою продажу та заготівлі), тому що вилучення у великій

кількості природних компонентів призводить до порушення природного балансу і суперечить принципам екотуризму. Разом з тим необхідним є створення екотуристичної інфраструктури, спрямованої, насамперед, на збереження природного середовища, а не на задоволення вимог комфортабельного відпочинку на природі. Наприклад, екологічні стежки та стоянки обладнуються в першу чергу для того, щоб керувати переміщенням груп туристів та сприяти безпеці туриста на маршруті, а згодом і для того, щоб зручно було проходити маршрут і відпочивати. Обладнання кострищ і заготовлювання дров на стоянках потрібні не тільки для зручності відпочинку, а насамперед для того, щоб туристи не палили вогнищ й не проводили вирубку дерев на самовільно вибраних ділянках. Плєжі опорядковуються для створення привабливих місць відпочинку і з такою метою, щоб відпочиваючі та туристи не завдавали шкоди заповідним урочищам узбереж тощо.

В Україні сталий (стабілізуєчий) екотуризм найбільш доцільно розвивати за двома напрямками. Перший – це урбокомпенсаційний екотуризм та екорекреація в межах міста та приміського довкілля. Другий, пов'язаний із створенням у природо-господарських (буферних) смугах, що прилягають до природоохоронних територій, спеціальних екотуристичних економічних зон, де діяльність місцевих жителів зорієнтована на надання послуг (з розміщення і харчування продуктами домашнього господарства) мала б пільги і стимулювалася на всіх рівнях.

На сьогоднішній день екотуризм в Україні перебуває у стані зародження, екотуристичні мандрівки організуються переважно на

самодіяльному рівні, комерційна діяльність у цьому напрямку лише налагоджується.

Слід також відмітити і стримуючі фактори його розвитку на теренах нашої держави – це економічні й організаційні. До перших відносяться:

- відсутність необхідного початкового капіталу для фінансування робіт із створення науково-природознавчих центрів, з розробки комплексу питань формування цільових програм екологічного туризму;
- слабкі інвестиції в інфраструктуру туризму, що позначається на стані обслуговування, рівні надання послуг тощо;
- відсутність засобів з менеджменту та маркетингу екотуризму для залучення потенційних туристів до відвідування хоча б тих територій, що вже мають у своєму розпорядженні певну інфраструктуру для прийому, розміщення та обслуговування гостей;
- відсутність цілеспрямованих наукових досліджень та підготовки необхідних кадрів.

До організаційних чинників можна назвати такі:

- обмеженість туристичних маршрутів у місцях екотуризму та їх слабка облаштованість;
- відсутність спеціалізованих турорганізацій у сфері екотуризму;
- бюрократичні заборони й обмеження на відвідування екотуристами привабливих у природному відношенні місць, в основному, внаслідок не розробленості механізму взаємодії адміністрації природогосподарських та природоохоронних організацій з організаторами екотуристичних подорожей та екскурсій;
- обмежений набір екотуристичних послуг для туристів;

- відсутність суспільно орієнтованого інформаційного менеджменту та PR екотуризму, моди на екотуризм;
- нестача кваліфікованих фахівців у галузі екотуризму, спроможних узяти на себе розробку, організацію і проведення екологічних маршрутів;
- відсутність серед керівників відповідних державних установ, міністерств та відомств фахівців-екологів;
- відсутність необхідної законодавчої бази екотуризму.

До цього варто додати і фактор психологічної невідповідності до участі в організації та здійсненні екотуризму адміністрацій природогосподарських та природоохоронних організацій і місцевого населення.

Отже, причини, що стримують розвиток екологічного туризму в Україні, достатньо серйозні. У сучасних умовах політичної та економічної нестабільності їх усунення може затягнутися на тривалий час. Особливо на тлі споживацького ставлення до природи, що насаджувалося у нашій країні за часів «всесоюзної житниці та кочегарки» і де довго даватиметься взнаки в масовій свідомості. Це означає, по-перше, прогаяну економічну вигоду, а по-друге, продовження екологічної та природоохоронної стагнації, що можна не тільки стримати, а й успішно подолати, сприяючи розвитку екотуризму в першу чергу як форми урбокомпенсаційного природокористування в містах та приміських смугах.

3.3. Світові моделі екотуризму

Вирізняють декілька моделей екотуризму.

Перша із них реалізується у формі подорожей у переважно непорушені природні системи. Сформувалась вона у США і Канаді, але найбільше застосування набула в Австралії, тому її називають австралійською моделлю екотуризму. Вона реалізується в умовах "дикої" непорушеної чи мало зміненої природи, на об'єктах ПЗФ з метою пізнання природи, відпочинок на природі з емоційним, естетичним сприйняттям довкілля. Розробка і проведення маршрутів – класичний й найпоширеніший вид екотуристичної діяльності.

Австралійська модель розвитку екотуризму була розроблена в процесі широкого суспільного обговорення й консультацій із урядовцями штатів і територій, місцевими органами виконавчої влади, представниками індустрії екотуризму, природоохоронними організаціями, місцевими громадами й корінними жителями й ґрунтується на практичному досвіді. Стратегія моделі являє собою цілісну систему заходів планування, розвитку й керування екотуризмом. Реалізація стратегії виявляється через керування по вертикалі виконавчої влади від федерального керівництва до рівня штатів, територій і місцевих органів виконавчої влади. Вона є рамковою конструкцією, що корегує розвиток екотуризму.

За останні роки австралійська модель здобула значні досягнення в розвитку екотуризму, оскільки значна увага йому приділяється саме на державному рівні, де створено спеціальне урядове еколого-туристичне відомство на рівні міністерства. Асоціація Екотуризму Австралії та Кооперативний Центр Дослідження з підтримки Туризму Австралії розробили один із перших міжнародних стандартів для видачі сертифікації турів і атракцій екотуризму. Ця робота ідентифікує

принципи і кращі методи сотні специфічних аспектів у восьми напрямках: погляд на природу, забезпечення розуміння, відповідність екології, внески у заповідник і до місцевих общин, культурна повага і чуйність, задоволення потреб клієнта, відповідальний маркетинг.

У жовтні 2002 р. у Квінсленді було проведено конференцію, присвячену екотуризму Австралії, де обговорювалися різноманітність зон екотуризму, продукція екотуризму, масштаб і підходи, управління, стандарти та контроль, ділові моделі та маркетинг. На цій конференції було зазначено, що успішні товариства формують фонд, завдяки якому екотуризм впроваджується у світі з позитивними результатами, поважаючи культуру корінного населення, суспільства, уряду, бізнесу, сприяє економічному і соціальному розвитку. Товариства допомагають у постачанні нової інформації, проведенні досліджень; розвивають конкурентноздатну перевагу над іншими видами туризму, зміцнюючи та координуючи зусилля; створюють нову продукцію, послуги; покращують усвідомлення громадою необхідності збереження природних ресурсів. Проте, не зважаючи на хороші наміри, не всі погоджуються, що екотуризм розвивається у правильному напрямі. Тому досі існують проблеми, пов'язані з отриманням лише вигоди від екотуризму, оскільки глобальний туристичний запит щодо дослідження природи продовжує підвищуватися, а розробники й оператори шукають можливості задовільнити цей попит.

У цьому ж році (2002) у Квебеку в травні на Всесвітньому екотуристичному саміті було прийнято декларацію, яка містить рекомендації щодо розвитку цього виду туризму в різних країнах світу.

Головними передумовами й чинниками подальшого розвитку екотуризму, згідно австралійської моделі вважають: залежність від навколишнього середовища; екологічна підтримка; сприяння збереженню недоторканності природи; освіта та поінформованість соціокультурного утворення; об'єднання культурних надбань; повернення грошових надходжень у місцеві громади для їхнього розвитку.

Поряд із природними ресурсами важлива роль в австралійській моделі екотуризму відводиться підготовці обслуговуючого персоналу. Трудові ресурси, задіяні у сфері екотуризму, вимагають конструктивних методів управління, особливих навиків роботи. У реальності уже з першого дня роботи перед фахівцем постає завдання використовувати й усвідомлювати набуті ним під час навчання навички і технології.

Наступна модель – західноєвропейська, реалізується у культурному ландшафті і в цьому ж ландшафті підтримується. Ця модель екотуризму вбачає відпочинок на природі, територіях мало змінених людиною. Це характерно для країн західної Європи, оскільки, корінні ландшафти практично не збереглися, а зростаюча потреба у спілкуванні з природою задовільняється населенням на територіях з вторинною квазіприродою. При цьому розвиток екотуризму, з проявами охорони і відтворення природи, збереження народних традицій і екологізації економічного розвитку постає в деяких районах вирішальним. Західноєвропейська модель впроваджена в Італії, Іспанії, Франції, Німеччині.

Східноєвропейська (пострадянська) модель – спрямована як на відвідування унікальних природних комплексів, зосереджених в основному в об'єктах ПЗФ так і об'єктів традиційної місцевої культури,

що доповнюють та урізноманітнюють екомаршрути. Основними центрами фахової освіти у галузі екотуризму у Росії є Москва та Санкт-Петербург, у Білорусі – Мінськ, в Україні – Київ, Івано-Франківськ, Сімферополь.

Особливістю української моделі екотуризму є її конструктивно-географічна спрямованість. Згідно з цим, фах менеджера екотуризму вимагає специфічної вищої освіти, яка за своєю дидактичною конструкцією є інтегративною та поєднує загальну організаційно-управлінську, соціально-психологічну, педагогічну і економічну освіту із спеціалізованою природничою. З огляду на специфічні особливості створення основного продукту екотуризму – екологічного туру (стежки, маршруту) – базовою та системоформуючою є фахова географічна підготовка.

3.4. Запитання для самоперевірки та контролю знань

1. Охарактеризуйте розвиток екотуризму в Україні до 1991 р.
2. Проаналізуйте розвиток екотуризму в Росії
3. Зазначте особливості української моделі екотуризму
4. Проаналізуйте розвиток екотуризму в період незалежності України.
5. Назвіть основні етапи розвитку екотуризму в Україні.
6. Вкажіть на характерні риси західноєвропейської моделі розвитку екотуризму.
7. Встановіть особливості австралійської моделі розвитку екотуризму
8. Охарактеризуйте мексиканську модель розвитку екотуризму.
9. Назвіть особливості східноєвропейської моделі розвитку екотуризму.
10. Зазначте досягнення у розвитку екотуризму австралійської моделі за останні роки.

3.5. Список використаної літератури

1. Бондарь Л.А. Что есть скаутинг. Книга для скаутского лидера / Л.А.Бондарь Женева, Швейцарця, 1992. – С.16.
2. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу / О.Дмитрук. – навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2004. – 192 с.
3. Екологічний туризм у Росії. – Режим доступу:
<http://www.ecotyrim.com/tyrros.php>.

4. Екологічний туризм у Росії. – Экотуризм: в мире с окружающей жизнью . – Режим доступу: <http://www.luxemag.ru/travel/10203.html>

5. Любіцева О. Розвиток екологічного туризму в Україні / О. Любіцева, К. Сташук // Економічна та соціальна географія: наук. зб. /Ред. кол.: С. Іщук (відп. ред.) та ін. – К.; 2002. – Вип. 53. – С.189 – 196.

6. Олійник Я. Б. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір / Я. Б. Олійник, В. І. Гетьман // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Географія. – Вип. 48. – К. : Вид.- во поліграф. центр „Київ. ун-т”, 2002. – С. 5 – 11.

7. Федорченко В. Історія туризму в Україні: навч. посіб. / В.К.Федорченко, Т.А.Дьорова – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.

Розділ 4.

ЕКОТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

4.1. Екотуристичний потенціал світу

4.1.1. Природні ресурси. Слово “ресурс” означає запас, тобто те, що може бути використано у господарській діяльності людиною. Під природними ресурсами розуміють компоненти і сили природи, які безпосередньо використовуються у виробництві і є сировиною, або джерелом енергії. Отже, природні ресурси — сукупність об'єктів і систем живої і неживої природи, компоненти природного середовища, що оточують людину, які використовуються в процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних і культурних потреб людини і суспільства, у нашому випадку – для туристичної діяльності. До природних ресурсів входять геолого-геоморфологічні об'єкти, клімат, гідрологія (поверхневі та підземні води різного мінералогічного складу та температурного режиму), наземна рослинність, тваринний світ.

Геолого-геоморфологічні об'єкти. Одними із основних об'єктів споглядання для екотуристів є об'єкти неживої природи, зокрема елементи рельєфу і/чи геологічних відслонень. У Росії, такими об'єктами є Дивний Валаамський архіпелаг на найбільшому в Європі Ладозькому озері, Куршська коса (Калінінградська область) представлена у вигляді вузької смуги суші, що відокремлює Куршську затоку від Балтійського моря із неповторними піщаними дюнами, заввишки близько 60-метрів висоти. Увагу екотуристів привертають також унікальні геоморфологічні об'єкти Північного Кавказу представлені гірським ланцюгом з п'ятьма піками вище 5 тис. м над

рівнем моря, з яких найбільш відомий Ельбрус і Казбек. У південній і центральній частинах Сибіру для екотуристів атрактивними об'єктами слугують Гірський Алтай, Гірська Шорія й Кузнецький Алатау. Гори, скелі, хвойні ліси, галявини, покриті яскравим килимом польових квітів, сухі степи вражають своєю первозданністю. Краснодарський край відомий своєю живописною Гуамською ущелиною з декількома сотнями водоспадів. На півдні Сибіру, у південній частині Красноярського краю й Іркутської області, у Хакасії, Тиві й західній частині Бурятії височіють Західні й Східні Саяни. Їхніми визначними пам'ятками вважається "Саянський коридор" на ріці Єнісей.

Також значною популярністю серед туристів користуються американські Скелясті гори, у Азії – Камчатка й Курильські острови з діючими вулканами. До послуг екотуристів також підйоми до діючих і згаслих вулканів Нікарагуа, на основі яких розвивається вулканічний туризм. Гірські масиви у США, а саме Аппалачі з найдовшою в світі вапняковою печерою – Флінт-Мамонта сприяє розвитку спелеотуризму. Неабиякої популярності серед туристів набули подорожі, наприклад, тисячі туристів в Перу здійснюють пішохідні екомаршрути, щоб вийти на плато Маркауасі або пустелю Наска.

Гідрологічні об'єкти. Споглядання і захоплення екотуристами унікальними гідрологічними об'єктами визначають естетичність місцевих ландшафтів, незайманість природних ділянок. Значної популярності серед туристів набуває територія Карелії, чверть якої зайнята озерами й ріками, поєднання яких формує озерно-річкову мережу. Аналогічною до попередньої є Охта – це 15 озер, з'єднаних між собою короткими порожевистими допливами. Не оминає увагу

екотуристів і найбільший у Європі рівнинний водоспад Кивач висотою близько 10 м. на півдні Карелії. Всесвітньовідоме найглибше озеро планети – Байкал, вік якого становить коло 25 млн. років, резервуар п'ятої частини світових запасів прісної води. Ріка Амур – одна з найбільших рік світу як за величиною, так і за розмаїттям видів, що її населяють, серед яких чимало ендеміків. У парку Чеснат Рідж (м. Нью-Йорк) знаходиться водоспад неймовірної краси, який йменували Eternal Flame Falls – Водоспад вічного вогню. Під ним завжди горить вогонь, який є нерукотворний, а створений самою природою. Увагу туристів привертають також широкі берегові лінії Атлантики, що сприяє відпочинку на та біля водної поверхні, тощо. Не оминають увагою туристи і поодинокі гідрологічні об'єкти, наприклад, тисячі туристів в Перу здійснюють пішохідні екомаршрути – сходження до високогірного озера Тітікака. Проведення відпочинку з метою оздоровлення і профілактики організму приурочений до відвідування гарячих й холодних мінеральних джерел на Камчатці, Закарпатті, Передкарпатті тощо. Дуже важливий фізико-географічний фактор — цілющі джерела. Історично склалося так, що в місцях, де є такі джерела, розташовані найбільш відомі й фешенебельні курорти, наприклад, Баден-Баден і Вісбаден у Німеччині, Карлові Вари і Маріанське-Лазне в Чехії, Віші у Франції. Мода на відпочинок і лікування на водах сформувалася ще у XIX ст. На початку XXI ст. спостерігається зростання інтересу до відвідування курортів, розташованих у місцевостях, що володіють природними ресурсами.

Клімат. Погодно-кліматичні умови різних регіонів світу змінюються залежно від пори року, сезону, які прямо чи

опосередковано впливають на фізіологічний стан туриста, його комфортність під час перебування у межах певних кліматичних поясів, потужність і сезонність туристичних потоків. Сприятливі помірний, субтропічний та тропічний пояси дозволяють розвивати майже всі види туризму. Тоді як екваторіальний (за рахунок високих температур й вологості), антарктичний та арктичний (через суворість кліматичних умов) вносить кліматичний дискомфорт під час перебування у них туриста. Тому при характеристиці погодно-кліматичних умов слід враховувати: атмосферний тиск, температурний режим, сумарну радіацію, вологість повітря, кількість та інтенсивність опадів, напрям та силу вітру, геомагнітну активність.

У більшості випадків сприятливі погодно-кліматичні умови визначають локалізацію та спеціалізацію (кліматотерапія та кліматопротекція: аеро-, геліо, таласо- тощо) кліматичних курортів. Розрізняють курорти приморські, гірські, рівнинні тощо. У структурі кліматичних курортів світу лісові (рівнинні) становлять 11,3%, гірські – 24,2%, клімато-кумисо-лікувальні – 4,2%. Лісові курорти з характерним для них континентальним кліматом приймають переважно осіб, що страждають захворюваннями верхніх дихальних шляхів, астмою, розладами нервової системи, а перебування на гірських курортах рекомендується при початкових формах туберкульозу і малокров'ї. Клімато-кумисо-лікувальні— розташовані в степовій зоні й відомі своїм комбінованим методом лікування, що поєднує цілющі властивості сухого степового клімату і кумису — кисломолочного напою з кобилячого молока. Кумис підвищує засвоюваність білків і жирів, сприяє збільшенню маси. Таких курортів у світі всього близько

40. А найбільш поширений тип кліматичних курортів — приморські. У структурі кліматичних курортів світу вони становлять 60,3 %. Морський клімат сприяє подоланню багатьох хвороб. Він позитивно впливає на людей із захворюваннями крові, кісткової тканини, лімфатичних залоз. Приморські курорти виконують загальнопрофілактичну, оздоровчу, лікувальну, відпочинкову та рекреаційну функції.

Серед найпопулярніших курортів світу славляться: Сент-Моріц – найстаріший курорт країни, розташований на південному схилі Швейцарських Альп в долині Енгандін. Тутешній сухий клімат називають ”шампанським кліматом”: 322 сонячних дня в році, а крім того, стійка погода і стабільний сніжний покрив. Гірські вершини цієї місцевості зробили Сент-Моріц популярним місцем серед гірськолижників, альпіністів. За рік Сент-Моріц відвідують до 1,5 млн. туристів; Біарріц (Франція) – одне з найкрасивіших міст Атлантичного побережжя. М’якість клімату Атлантики приваблювала і приваблює сюди людей зі всього світу. Біарріц став відомим європейським курортом в середині XIX століття і не залишає байдужим жодного відвідувача та ряд інших фешенебельних курортів Європи, Азії, Північної Америки і т.д.

Флористично-фауністичні комплекси. Найпопулярніші подорожі серед екотуристів це ті, які передбачають знайомство з тваринним і рослинним світом відвідуваної країни, тому відвідування, відпочинок і оздоровлення, зокрема, у лісових масивах – одна із цидателей екотуризму.

Ліси не тільки слугують оздоровчим фактором при лікуванні стресів, захворювань верхніх дихальних шляхів та ін., а й прикрашають ландшафт. Лісова тиша сприятливо діє на психіку людини. Ліс стимулює творчі можливості, активно впливає на емоційну сферу, відновлює порушену рівновагу між людиною та довкіллям.

Сьогодні під охороною багатьох держав знаходяться вікові ліси, в яких переважають буково-ялицево-смерекові, ялицево-смерекові, смерекові та, особливо, кедрово-смерекові праліси, тропічні дощові ліси, які розповсюджені в басейні річки Амазонки (тропічний ліс Амазонії або сельва), у Центральній Америці від Колумбії до півдня півострову Юкатан, на островах Вест-Індії та деяких ділянках на території США, в екваторіальній Африці від Камеруну до Демократичної Республіки Конго, в багатьох районах Південно-Східної Азії від М'янми до Індонезії і Папуа-Нової Гвінеї, на сході провінції Квінсленд в Австралії.

Серед різноманітного рослинного покриву наукову, пізнавальну, естетичну цінність зберігають різнотравно-типчаково-ковилкові степи, плауноподібні – баранець звичайний та ін.

Тваринний світ – одне з національних й світових надбань, збереження людства. Великим попитом користуються спеціалізовані тури на сафарі в Кенію, Танзанію чи ПАР. Розмаїтість тваринного світу представлено значною кількістю видового представництва хребетних та безхребетних тварин. Серед них одним з унікальних є біловезький зубр, велика панда або бамбуковий медвідь, рись канадський тощо.

4.1.2. Природно-господарські ресурси

Основу природно-господарських ресурсів екотуризму становлять природні та штучно створені об'єкти ПЗФ. Створення об'єктів ПЗФ базується, в основному, на біорізноманітності рослинного і тваринного світів, унікальних елементах неживої природи, що є основою ядр екосистем.

Нині багато розвинених країн терміново виділяють великі ділянки своєї території під національні парки, створюють спеціальні організаційні структури, щоб привернути увагу екотуристів, а з ними і їх капітали. Коста-Ріка, наприклад, оголосила 30% своєї території природоохоронною зоною, відповідно, екотуризм в цій країні стає провідним джерелом доходу. Особливе місце в екотуризмі України посідають такі території, як Кримський півострів, Українські Карпати із значною кількістю об'єктів ПЗФ. Екотуристам пропонують екскурсії в Алупкінський палацово-парковий ансамбль, Нікітський ботанічний сад, Карпатський національний природний парк, Карпатський біосферний заповідник тощо.

Про те, що екотуризм є популярним та перспективним свідчить наявність, наприклад у США, 53 парки, 76 природних пам'ятників, 10 морських резерватів та 12 заповідників. У штаті Вашингтон (США) розташовані два національні парки – Маунт-Рейнір та Олімпік. Національний парк Маунт-Рейнір було створено в 1899 р. для охорони місцевості з лісами, водоспадами та льодовиками. Тут загальна довжина екостежок становить 450 км. Маршрут Вандерленд знайомить туристів з альпійськими луками, лісами, з 26 льодовиками. Національний парк Олімпік відрізняється наявністю лісів з горами, де збереглися рідкісні рослини й тварини. Вісім національних парків США

та Канади (Йеллоустонський, Рокі-Маунтін, Гранд-Тітон, Глеймер та ін.) дають можливість ознайомитися з природою скелястих гір. А національний парк Гранд-Тітон пропонує туристам 320 км пішохідних маршрутів. У штаті Каліфорнія функціонують такі національні парки як: Кінг-Каньон, Секвоя, Джошуа-Трі, Йосемітський, Редвуд. В парках Кінг-Каньон і Секвоя туристів приваблюють гірські пейзажі, пішохідні маршрути, гаї секвой.

У США, національний парк Віктор Еммануїл Nature Tours (VENT) пропонує туристам спостереження за птахами, поїздки по всьому Smokey Mountains, Кейп-Мей, і Північна Кароліна. Для захисту дикої природи прерії Великих рівнин, американський Фонд створив Преріївський (Prairie) заповідник в штаті Монтана. Він спрямований на відновлення зубра, тхорів і інших тварин в цьому районі.

До послуг екотуризму у Північній Америці спостереження за китами в Big Sur. Збереження горбатих китів, що перебувають під загрозою зникнення, місцеве населення яких оцінюється в 800 осіб й сконцентровані неподалік Монтерей Бей (Monterey Bay). До послуг екотуристів Нікарагуа прогулянки по дощових і сухих тропічних лісах, живописних лагунах, пальмових гаях.

Парк Какаду (Австралія, тут функціонує понад 3 тисяч національних парків і резерватів) приваблює екотуристів значною кількістю птахів, крокодилів, кенгуру, собак дінго, ящірок, ігуан. На півночі Австралії знаходяться національні парки Гейки-Горк, Танел-Крік та Уіндяна-Горж. Назву паркам надали каньйони, в яких туристи знайомляться з мистецтвом аборигенів і різноманітним тваринним світом. Національний парк Танел-Крік популярний своїми печерами.

На південно-західній частині Австралії функціонує славнозвісний ботанічний сад в місті Перт. Ботаніки усього світу відвідують національний парк Стерлінг-Рендж, де росте понад тисячу видів квіткових рослин.

Національні парки Африки зародились в ПАР. Екзотичність та унікальність біоресурсів, низькі тарифи на послуги сприяли підвищенню популярності африканських парків як місць для сафарі, фототуризму та інших видів туризму. На сході країни функціонує національний парк Крюгера, який має довжину 350 км і дає можливість туристам побачити левів, слонів, носорогів, буйволів, зебр, гепардів та інших тварин у природі. Парк пропонує туристам 2-3-добові маршрути. Африка займає третє місце в світі за кількістю трансграничних національних парків.

Привабливий для екотуристів національний парк "Водлозерский" (Росія), найбільший у Європі, унікальний у всіх відносинах Соловецький музей-заповідник, прекрасні можливості для знайомства із природою Півночі надає Кандалакшский заповідник. Центральний лісовий державний біосферний заповідник на заході Тверской області унікальний ялиновими лісами, рівних яким немає в Європі, їм уже 500 років. Тут живуть бурий ведмідь, вовк, лось, заєць-біляк, річковий бобер, лісова куниця. Популярним місцем для розвитку екотуризму є озеро Селигер. Тут водиться близько 30 видів риб, і зокрема судак, деякі екземпляри якого досягають 7-8 кг. Мещера чудова сполученням на одній території флори чотирьох географічних зон: тайги, широколистяних лісів, лісостепу й степу. У цих заповідних місцях зберігають зубрів і розводять у єдиному у світі розпліднику білих

журавлів – стерхів. В Астраханському біосферному державному заповіднику, охороняється близько 20 видів рідких і зникаючих рослин (дикі ірисы й тюльпани, лотос горіхоносний і ін.), а також 23 види птахів. Тут можна спостерігати кілька видів хутрових звірів: лисицю, енотовидну собаку, горностая, ондатру, американську норку, степового тхора. Байкал, головний центр туризму Сибіру, славиться своїми казковими ландшафтами. Тут сусідами є тайга й напівпустеля, тундра й кам'янистий степ. Більше половини з 2,5 тис. місцевих видів тварин і рослин – ендеміки. На Байкалі діють три заповідники й два національних парки, у яких живуть бурий ведмідь, россомаха, сибірська косуля, горностай, соболь, сніжний баран та інші.

Екотуризм розвинутий також і в Китаї. Понад 1% території Китаю відведено під національні парки і резервати. Найбільш популярними з них є Улун, Хуанлонг Сі, Цзючжайгоу. В резерваті Улун більше 100 гірських вершин. Біля адміністративного центру в Шавані розміщується дослідний центр з охорони панд, де туристи можуть спостерігати за тваринами у вольєрах. Резерват Цзючжайгоу розміщується в трьох долинах, які оточують гори та водоспади. Він містить багато туристичних маршрутів, на яких можна побачити понад 90 видів рослин

Найвідвідуванішими туристами національні парки ті, які містять унікальні природні об'єкти – наприклад такі, як Великий Каньйон в Арізоні чи такі, які знаходяться поблизу від великих урбанізованих територій (Йосеміті, Шенандоа, Грейт Смокі Маунтінс) або таких як знаменитий парк біблійної природи Ейн-Букек в Ізраїлі, парк папуг і парк метеликів на Канарських островах, ботанічний сад і парк папуг на

Мадейрі, природні парки Таїланду, в яких можна "поспілкуватися" з папугами, мавпами, леопардами, слонами [9].

4.1.3. Історико-культурні ресурси

При ведені екотуризму значна увага приділяється шануванням традиціям, побуту місцевим населення, етнографічним характеристикам територій, тобто збереження та примноження історико-культурних ресурсів. Наприклад, в Архангельській і Мурманській областях, де залишилися приморські села, до сих пір зберігається стародавній російський уклад життя. Племена індіанців північно-західного регіону Америки (Вашингтон, Орегон і Айдахо) пропонують туристам піші маршрути, рафтинг, спостереження за живою природою, а також до їх послуг – знахарські здібності індіанців. Корінне населення ознайомлює відвідувачів з віковими традиціями і прийомами племінного життя. Не слід забувати, що сьогодення приносить як зміни так і появу нових ремесел. Наприклад, екотуризм в Каліфорнії розвивається завдяки розвитку виноробної промисловості, а саме ознайомлення з плантаціями виноградників, проведення дегустації вин і меду. Тисячі туристів в Перу здійснюють подорожі в цей край, щоб подивитися на визначні пам'ятки міст Куско і Ліма, здійснити походи у долину пірамід Тукуме, познайомитися із священними місцями корінних жителів. До парку Какаду (Австралія) приєднується місцевість, якою управляють аборигени – Арнем-Ленд, які славляться шедеврами наскального живопису.

4.2. Екотуристичний потенціал України

Можливість розвитку екотуризму визначається еколого-туристичним потенціалом території. Цей потенціал в першу чергу визначається природними характеристиками, так як екотуризм відноситься до природно-орієнтованого типу туризму.

4.2.1. Природні ресурси. Україна є досить багата на природні ресурси (біологічні, кліматичні, гідрологічні, ландшафтні тощо). Особливе місце в системі рекреаційного використання території України посідає Кримський півострів. Пересічна тривалість сприятливого для рекреації періоду становить 175 – 190 днів, комфортного – 65 – 80 днів.

Геолого-геоморфологічні об'єкти. Більша частина території України відноситься до південно-західної окраїни Східно-Європейської рівнини та має рівнинний і горбистий рельєф; тільки на півдні піднімаються Кримські гори, а на заході – Українські Карпати.

Східно-Європейська рівнина в межах України складається з піднесених і низинних ділянок. Серед перших найбільш значні Волинська, Поліська (200 м.), Подільська (471 м. – г. Камула), Придніпровська (323 м.), Приазовська (324 м. – г. Бельмак-Могила) височини, Донецький кряж (367 м – г. Могила-Мечетна), відроги Середньоруської височини. Її рівнинна поверхня утворена древніми флювіогляціальними й алювіальними відкладами, місцями ускладненими моренно-горбистими, еоловими формами рельєфу й карстом.

Низинні простори представлені Причорноморською низовиною на півдні, злегка похилою рівниною із широкими долинами й плоскими вододілами з значною кількістю подів, степових блюдць, що

утворилися в результаті суфозії у лесових породах. Її продовженням є територія Північного Криму (за винятком Керченського півострова, що відрізняється горбистим рельєфом і наявністю грязевих вулканів), а на заході простягається алювіальна Закарпатська низовина (120 м.)

Кримські гори (найвища – Південна, або Головна Кримська гряда з вершиною Роман-Кош – 1545 м.). Для рельєфу Кримських гір характерні вирівняні поверхні (яйли) із широким розвитком карстових форм. Українські Карпати представлені дугою завширшки – 60–100 км., складених з ряду паралельних хребтів, витягнутих із північного заходу на південний схід на 270 км з безлісими вершинами – полонинами. Найвища вершина Українських Карпат – гора Говерла, 2061 м.

З-поміж геолого-геоморфологічних пам'яток, які заслуговують увагу серед екотуристів виділяють:

- кар'єри, у яких відслонюються товщі гірських порід верхньої крейди, міоцену і четвертинного періоду різного літологічного складу, які мають стратиграфічну, мінералого-петрографічну і палеонтологічну цінність;

- скелі, наприклад, Франкові скелі – потужні виходи літотамнієвих вапняків, що знаходяться в околицях с. Вікна. Вони є цікавим та цінним об'єктом природного заповідника "Медобори" (Тернопільська область) чи "Скелі Довбуша", розташовані в Горганах біля с. Бубнище в Долинському районі Івано-Франківської області;

- природні відслонення, наприклад, у долинах Дністра та його допливів відслонюється потужний комплекс осадових товщ від наймолодших – антропогенних – і до найдавніших – силурійських відкладів палеозойської ери. Це унікальний геологічний зріз, що чітко

зафіксував еволюцію земної кори та життя, яке було в морському та континентальному середовищах понад 400 мільйонів років тому. На особливу увагу заслуговують відслонення силурійських і девонських відкладів у Трубчині, Худиківцях, Заліщиках, Іване-Золотому, Устечку та Вістрі. Ці та інші відслонення становлять велику науково-пізнавальну цінність, а окремі мають світове значення. Скельні відслонення на Дністрі, так звані стінки – пам'ятки природи, подібних до яких у світі практично немає;

- печери – печера Мармурова знаходиться в масиві Чатир-Даг й удостоїлася позиції у списку "Найвідвідуваніші печери планети", а 1992 року була прийнята в Міжнародну асоціацію обладнаних печер; печера Оптимістична біля села Королівка, Борщівського району на схилі долини р. Нічлави, складена з густої сітки щілиноподібних ходів та залів: Комсомольський, Данила Галицького, Циклоп та ін. Вона є найбільша гіпсова печера в світі, її довжина складає 227 м. й приваблює як професійних спелеологів так і туристів. На їх базі розвинулись відомі спелеокурорти в соляних шахтах Донбасу та Закарпаття.

- інші об'єкти.

Гідрологічні об'єкти більш поширені і є яскравими репрезентами особливостей геологічної будови та характеру протікання процесів рельєфоутворення. Головні ріки України: Дніпро (завдовшки 2201 км, у межах України 981 км.), Дністер (відповідно 1362 км та 705 км), Сіверський Донець (1053 км та 672 км), Південний Буг (806 км). Всього на території України понад 70 тис. річок, але тільки 117 з них мають довжину понад 100 км. Влітку річки стають маловодними, чимало з них

міліють. Проте такі ріки як Дністер, Лімниця, Черемош та ін. придатні для рафтингу, купання тощо.

Озер у країні понад 20 тисяч, 43 з них мають площу, яка перевищує 10 км². Великі озера розташовані в плавнях Дунаю і на узбережжі Чорного моря (Ялпуг, Сасик та ін.). Найбільше озеро Полісся – Світязь, а Карпат – Синевир. На їх базі розвинута мережа відпочинкових баз та курортів, вони використовуються для риболовлі, купання, відпочинку біля води.

Водоспади Шипіт, розташований у глибокій ущелині річки Пилиць, у межах Міжгірського району Закарпатської області в Українських Карпатах, на північних схилах гірського масиву Полонина Боржава, при підніжжі гори Гемби чи Манявський в Українських Карпатах (масив Горгани), в межах Богородчанського району Івано-Франківської області, розташований на річці Манявці (висота падіння води близько 20 м.) є атрактивними гідрологічними об'єктами для споглядання туристів.

Неабияку увагу туристів і відпочиваючих привертають і підземні мінеральні лікувальні води. Різного складу вони виявлені майже в усіх областях, але найбільша кількість джерел приурочена до Закарпаття (Шаян), Львівщини (Трускавець, Моршин, Східниця, Великий Любень, Немирів), Полтавщини (Миргород), Вінниччини (Хмельник) і т.д. Запаси лікувальних грязей зосереджені в Івано-Франківській, Одеській областях та в Автономній Республіці Крим. На базі грязевих покладів функціонують найстаріші в Україні курорти: Бердянськ, Євпаторія, Куяльник та інші.

Клімат України переважно помірно континентальний, лише на півдні Криму має ознаки субтропічного, що, загалом, є сприятливий з точки зору організації туристичної діяльності. Кількість сонячних днів, у середньому на рік, становить 230 – 235. Середньомісячна температура січня від -8°C на північному сході України та високогір'ї Карпат — до $+4^{\circ}\text{C}$ на Південному березі Криму, липня — від $+17^{\circ}\text{C}$ на Північному Заході та $+19^{\circ}\text{C}$ у високогір'ї Карпат до $+23^{\circ}\text{C}$ на крайньому Півдні. Кількість та інтенсивність випадання опадів сприяють розвитку зимових видів відпочинку та не перешкоджають літнім. Загалом, сприятливі кліматичні умови визначили функціонування як літніх кліматичних курортів Чорноморсько-Азовського узбережжя, так і зимових – Українські Карпати – гірськолижні курорти Драгобрат, Буковель та ін.

Флористично-фауністичні комплекси Флора та мікобіота України нараховує понад 27 тисяч видів. Найбільше ендемічних, рідкісних та зникаючих видів у Кримських горах і Карпатах, де зосереджена майже половина всіх ендемічних і близько 30% усіх рідкісних та зникаючих видів. Деякі рослини (тис ягідний, рододендрон жовтий, сосна кедрова) збереглися без змін протягом кількох геологічних епох і зараз їх називають реліктовими. Загальна площа лісів в Україні – близько 10 млн. гектарів, що становить приблизно 14 % її території. Найбільшою є лісистість в Українських Карпатах (40,5 %) і Кримських горах (32 %). Проте це низький показник порівняно з середньосвітовим (31,8%) та європейським (33,45 %). Майже 10 % усіх лісів державного фонду мають рекреаційне значення.

Тваринний світ України відрізняється розмаїтим видовим складом і нараховує майже 45 тис. видів тварин серед яких є рідкісні, вимираючі, реліктові тварини. Характерними представниками тваринного світу на теренах нашої держави є лось, косуля, кабан, олень благородний, білка, є чимало лисиць і вовків, зустрічаються бурий ведмідь, рись. З птахів найбільше тетеруків, рябчиків, глухарів, шпаків, синиць, дроздів, лелек тощо. У степовій зоні водяться ховрахи, хом'яки, тушканчики, польові миші, байбаки; з птахів – жайворонок, перепілка, рожевий шпак, степовий орел. Дуже різноманітний тваринний світ на Азово-Чорноморському узбережжі в дельтах річок. Особливо багато птахів – мартини, норці, качки, чаплі, бугаї, пелікани, чайки, баклани і т.д. У Чорному та Азовському морях є осетер, скумбрія, ставрида, кефаль, оселедці, бички та ін. У річках, озерах і штучних водоймах водяться окунь, лящ, судак, щука, карась, сазан, у карпатських річках – форель тощо. На Південному березі Криму та гірській частині півострова, де кліматичні умови близькі до Середземномор'я, поширені такі тварини як кримська і скальна ящірки, леопардовий полоз, південний соловей, чорний гриф, благородний олень, муфлон.

4.2.2. Природно-господарські ресурси

За роки незалежності площа природно-заповідного фонду України зросла більш ніж удвічі. Станом на листопад 2009 до його складу входять понад 7200 територій та об'єктів загальною площею 2,8 млн. га, що становить 4 % території держави. Це, зокрема, 17 природних та 4 біосферних заповідника, 19 національних природних парків, 45 регіональних ландшафтних парків, 3078 пам'яток природи, 2729 заказників, 616 ботанічних, зоологічних садів, дендропарків та парків-

пам'яток садово-паркового мистецтва, 793 заповідних урочища. Попри це, площа природно-заповідного фонду в Україні є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де середній відсоток заповідності становить 15 %.

Серед туристів популярними є біосферні заповідники Асканія-Нова, Карпатський, національні парки Шацький, Яворівський і ін.

Працівники біосферного заповідника «Асканія-Нова» проводять екскурсій круглий рік (за 2011 р. Їх відвідало 107 229 осіб). З цієї кількості екскурсантів 7920 чоловік завітали закордону (Англія, Франція, Канада, США, Данія, Німеччина, Голландія, Бельгія, Саудівська Аравія та ін.). Цей заповідник щороку проводиться поповнення біофонду, наприклад, у 2010 р. колекція поповнилася беркутом і кам'яної куріпкою тощо, що сприятливо впливає на зацікавленість серед туристів. У Карпатському біосферному заповіднику екотуристів приваблює мережа екотуристичних маршрутів, які прокладені через найцікавіші і найпривабливіші заповідні території, де сконцентрована значна кількість визначних природних, культурних та історичних об'єктів, зокрема, екотуристичний маршрут “На Соколине бердо”, “Буковими пралісами Малої Угольки”, “Буковими пралісами Великої Угольки”, “Кевелівським пралісами на Петрос”, “Пралісами Чорногори на Говерлу”.

На території Шацького національного природного парку екотуристична діяльність проводиться за такими видами: екскурсії маркованими екологічними стежками з короткостроковим відпочинком; прогулянки, подорожі на велосипедах, на конях тощо.

Тут екотуристів приваблюють екологічні стежки “Лісова пісня” (завдовшки 5,6 км), “Світязянка” (5,2 км.) і ін.

Яворівський національний природний парк володіє потужним екотуристичним потенціалом. У парку функціонує чотири комплексних автобусно-пішохідних маршрути: "Страдч – Чорні озера", "Від Янова до Крехова", "Сповідь часу" (родинне гніздо Шептицьких), "Яворівський полігон – минуле і сучасність", а також чотири пішохідних еколого-пізнавальних стежки: "Стежка Івана Франка", "Лелехівка", "Верещиця", "Голуби". В зоні стаціонарної рекреації парку облаштовані місця масового відпочинку туристів: літні відпочинкові навіси, мангали, місця для розведення вогнищ. На водоймах створені умови для аматорської риболовлі, облаштовано пляж, є можливість користування плавзасобами.

4.2.3. Історико-культурні ресурси

Розвиток екотуризму, який набув поширення у Європі, і відповідно в Україні, спрямований на відвідування, поряд із малозміненими людською діяльністю природних територій також об'єктів традиційної місцевої культури. Такий напрям розвитку екотуризму є найперспективнішим, з огляду на стрімке скорочення кількості малозмінених природних ландшафтів, у тому числі і в Україні (популярності екологічного туризму прямо пропорційна темпам зменшення кількості незмінених природних та традиційних культурних ландшафтів). Тому проблема розвитку екотуризму сьогодні лежить в тій самій площині, що і проблема збереження історико-культурної спадщини. Виховання належного ставлення до культури, історії країни

забезпечує формування національно свідомого патріотичного покоління.

Поодинокі старовинні сакральні об'єкти, монументальні пам'ятки, археологічні стоянки, кургани, які розміщені на чи неподалік екомаршрути тільки інформативно збагатять туриста і ознайомлять з історією цього краю. Такі маршрути розроблені у Галицькому національному природному парку, оскільки співпрацюють з Національним заповідником «Давній Галич» на території Галицького району Івано-Франківської області, який повністю охоплює НПП.

Перебуваючи на території певного етнічного поселення до послуг туриста надається етнічна кухня, наприклад, на лемківщині вас причастують мастилою, просяною чи панцаковою кашею. Кожен турист, за бажанням, зможе відвідати колибу – невеликий гуцульський ресторанчик, побудований, як правило, біля дороги. Крім властивих їй архітектурних відмінностей, колиба стала втіленням кращих традицій народної гуцульської кухні – грибною юшки, голубців, а також бринзи.

Крім цього успішний розвиток екотуризму залежить також і від соціально-економічної ситуації у регіоні і ступеня розвитку туристичної інфраструктури. Соціально-економічні показники включають інвестиційну привабливість регіону, якість здоров'я населення, потенційні туристичні запити (попит на туристичний продукт). Екотуристична інфраструктура охоплює кількість місць у закладах розміщення відносно площі регіону, густота автомобільних і залізнично дорожніх полотен, забезпеченість кваліфікованими кадрами, кількість музеїв, що відповідають тематиці екотуризму, екотуристична інфраструктура національних природних парків і інших об'єктів ПЗФ.

4.3. Запитання для самоперевірки та контролю знань

1. Проаналізуйте значення історико-культурних ресурсів для розвитку екотуризму
2. Назвіть найвідоміші об'єкти ПЗФ у світі
3. Охарактеризуйте природні рекреаційні ресурси екотуризму
4. З'ясуйте значення природно-господарських ресурсів для розвитку екотуризму
5. Проаналізуйте значення історико-культурних ресурсів для розвитку екотуризму
6. охарактеризуйте природні екотуристичні ресурси України
7. Зазначте особливості розвитку екотуризму у США
8. З'ясуйте значення гідрологічних об'єктів для розвитку екотуризму
9. Визначте основні види екотуристичної діяльності, які розвинулись на основі геолого-геоморфологічних об'єктів
10. Назвіть найвідвідуваніші туристами національні парки світу.

4.4. Список використаної літератури

1. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу / І.В.Смаль. – Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. – 336 с.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eko-turizm.ru>
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://evolutio.info>
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://md.islu.ru>
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://recreation.ecotour.com.ua>
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tourlib.net>

7. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://www.terraincognita.info/?page=parentmenu&lang_code=ua&menuid=120
8. Дроздов А. Основы экологического туризма / А.В.Дроздов. – М.: Гардарики, 2008. – 380 с.
9. Європейський центр екотуризму и агротуризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.eceaf.nl>>]. (про країни з інтерн О.Ю.ДАВИДОВА, Н.В.ПОЛСТЯНА ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ СУЧАСНОГО ЕКОТУРИЗМУ2010)
10. Кусков А.С. особенности российской практики организации экологических и эколого-культурных туров / А.С.Кусков, Е.И. Арсеньева //Туристическая библиотека [Электронный ресурс]. – 2005. – Режим доступа: http://tourlib.net/statti_tourism/kuskov_ecotourism3.htm.

Розділ 5.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКОТУРИЗМУ

5.1. Класифікація екомаршрутів

Екомаршрути можна класифікувати за способом переміщення, складу учасників, тривалістю, відношення до кордонів проживання туристів та ін.

Розрізняють два класи екомаршрутів:

- екомаршрути у межах ПЗФ в умовах дикої, незмінної або мало зміненої природи. Прибічниками такого класу є мексиканська та австралійська моделі розвитку екотуризму.

- екомаршрути поза межами об'єктів ПЗФ. Прибічником такого класу є західноєвропейська школа.

При класифікації екомаршруту найсуттєвішими є два критерії: мета і об'єкти маршруту. Ці два критерії тісно пов'язані між собою і їх не можна вважати незалежними.

За метою маршрути розрізняють:

- ознайомлення і спостереження за дикою і/чи окультуреною природою з елементами екологічного виховання;

- профілактика і лікування природними ресурсами;

- спортивні та пригодницькі з емоційним та естетичним спрямуванням.

За основними об'єктами, у певній мірі які визначають програму й форму організації, виокремлюють такі маршрути:

- ботанічні, зоологічні, геологічні і т.д.;

- екоетнографічні, екокультурні тощо.

При виокремленні форм екомаршрутів класифікаційними ознаками є вік і фізичний стан здоров'я туриста. Сьогодні, наприклад, у більшості

країн Європи, вагоме місце у туристичній діяльності приділяється неповносправним та особам похилого віку, оскільки вони є потенційними споживачами туристичного продукту. Зрозумілим є і той факт, що зміст програми маршруту і його організаційні особливості будуть принципово відрізнятися для дитячих походів і для маршрутів, розрахованих на дорослих, аналогічно для малих компактних і для великих груп учасників.

Враховуючи мету і характер діяльності екотуризму, виокремлюють чотири категорії учасників екомаршруту:

- спеціалізовані – вчені і/або учасники спеціалізованих маршрутів (орнітологічних, спелеологічних, геологічних тощо);
- фанатичні – цілеспрямована подорож у поза чи на об'єкти ПЗФ з конкретною метою (пізнання місцевої природи і культури);
- основний потік – туристи, основна мета яких отримання позитивних вражень (естетичних, пейзажних тощо) і прийняти участь у незвичних подорожах;
- випадкові – туристи, для яких відвідування куточків незайманої природи є частиною іншого тематичного маршруту.

Цими учасниками керують п'ять основних мотивацій для обрання екотуристичного маршруту:

- покращення фізичної форми і стану здоров'я;
- неформальне спілкування;
- нові враження і пригоди;
- пізнання себе і природи;
- втеча від міської суєти та стресу.

Враховуючи загальні особливості екотуристів, при організації екомаршруту необхідно враховувати і дотримуватися:

- вибору розвиваючих, самовдосконалюючих, а також навчально-виховних (набирання досвіду) заходів;
- норм та правил активного, але в той же час м'якого відпочинку;
- індивідуальних потреб туриста – надавати можливість усамітнення;
- невибагливості до комфортних умов перебування, що компенсує дика, без слідів перебування людини природа;
- якості надання послуг – презентувати страви місцевої кухні, залучаючи при цьому місцевих жителів і дотримуючись звичаїв та традицій.

Найпопулярнішим екотуристичним продуктом серед туристів є екомаршрут. Екотуристичний маршрут – створений, облаштований прогулянково-пізнавальний маршрут, з метою екологічного просвітництва відвідувачів через встановлення інформаційних стендів. Мета складання екомаршруту – формування екологічної культури громадян, виховання у них бережного ставлення до природи, поєднання активного відпочинку на природі з екопросвітництвом і еконавчанням, а також регулювання туристичного навантаження на природні комплекси і об'єкти ПЗФ. Правильно сформульована мета задає напрям змісту екомаршруту, помагає у відборі і викладу матеріалу, визначає актуальність екопоходу. Правильно поставлена мета буде спонукати до розширення природничонаукових знань, бережливого відношення до довкілля, відродження поваги та любові до Батьківщини та рідного краю, розвитку спостережливості, уяви, естетичному вихованню.

Екомаршрути класифікують також за різними критеріями: за довжиною і його тривалістю, побудовою, складністю проходження, призначенням та ін. Дамо коротку характеристику кожного із них.

Щодо довжини маршруту, то в залежності від об'єкта (міські парки, курортні території, національні природні парки і т.п.) довжина маршруту буде мати різні морфометричні показники. Тому у такому випадку береться найдовша, найкоротша, середня довжина маршруту на об'єкті. Наприклад, найдовший екотуристичний маршрут у гірській системі Аппалач буде мати довжину 3300 км, а в ботанічному саду 2 км.

За будовою екомаршрути можуть бути лінійні, кільцеві, радіальні. Лінійні екомаршрути – починаються в одному пункті і закінчуються в другому. Кільцеві – нагадують форму кола, починаються і закінчуються в одному місці, але по своєму радіусу мають різні об'єкти для споглядання. Радіальні – з початкового пункту туристи проходять зазначену відстань і по тому ж самому маршруті повертаються у вихідний пункт. З точки зору інформаційного насичення та сприйняття біорізноманіття у екотуристів більшим попитом користуються лінійний та кільцевий маршрути.

За способом подолання маршруту можуть бути:

- піші,
- велосипедні,
- лижні,
- водні,
- кінні та ін.

Кінний екотуризм на теренах України практикується у НПП "Шацький", "Синевир" та може бути рекомендований для більшості інших об'єктів, наприклад, «Скали Довбуша» у Болехівському лісництві на околиці с. Бубнище Івано-Франківської області й ін.

Обрання виду транспортного засобу визначається тривалістю маршруту та видом середовищ (водного, суходільного тощо). Основна вимога до способів пересування – мінімальний вплив на довкілля. Тому сьогодні практикується балунінг (подорожі на повітряних кулях) апробовані у НПП "Подільські Товтри" і "Синевир", дельтапланеризм – у Карадазькому природному заповіднику. Азово-Сиваський НПП пропонує підводний екотуризм з плаванням з аквалангами до підводних печер і гротів.

За призначенням виокремлюють такі екомаршрути:

- «вихідного дня» (пізнавально-прогулянкові), які мають протяжність у середньому 4 – 8 км;

- пізнавально-туристичні (мають значну протяжність, прокладені зазвичай на об'єктах ПЗФ, тривалість від 1 до 14 днів, а в окремих випадках і більше, проходять їх з провідником або самостійно, позначені на картосхемі тощо);

- навчальні (призначенні для еконавчання, протяжність до 2 км. Тривалість до 3 год., розраховані на учнів, науковців, облаштовані вказівними знаками, інформаційними стендами і т.д.);

- спеціальні (для людей з обмеженими можливостями пересування).

За віком екотуристів розрізняють:

- дитячий екотуризм;
- молодіжний екотуризм;
- туризм дорослих людей;
- туризм людей пенсійного (похилого) віку.

За фізичним станом туристів розрізняють:

- туризм з учасниками з обмеженими фізичними можливостями;
- туризм з учасниками в нормальній фізичній формі.

За чисельністю груп:

- туризм із малими групами;
- туризм із великими групами.

5.2. Організація екомаршрутів

При розробці екомаршруту необхідно враховувати три основні критерії: привабливість, доступність, інформативність.

Привабливість визначається пейзажністю, своєрідністю і різноманітністю. Привабливі природні об'єкти повинні бути розміщені вздовж маршруту, але у полі зору еко туриста. Позитивне враження на відвідувача складає чергування відкритих і закритих територій.

Доступність для відвідувача – важлива характеристика при проектуванні маршруту, яка в певній мірі визначає вибір маршруту. Починатися екомаршрут повинен, зазвичай, неподалік від входу в об'єкт ПЗФ з добрими під'їзними шляхами. Маршрут не повинен бути складним для проходження і не нести значного фізичного навантаження на еко туриста.

Інформативність екомаршрутів включає в себе задоволення пізнавальної потреби людей про довкілля. Інформованість відвідувачів на та поза маршрутом здійснюється, в основному, через встановлення стендів на яких подається схема маршруту, опис об'єктів споглядання, правила поведінки на маршруті тощо. Одним із основних джерел інформації на екомаршруті є буклет. Він вміщує загальну інформацію (назву, характер, довжину, терміни функціонування маршруту і т.д.); тематичний опис по пунктах-зупинках, інформацію про об'єкти і явища; графічні матеріали (схеми маршруту з номенклатурою умовних позначень, комплексний профіль маршруту).

Екомаршрут має такі складові: маршрутний коридор, смугу відчуження, буферну зону, пункти спостереження.

Буферна зона – територія, яка прилягає до смуги відчуження екомаршруту, що виділяється з метою забезпечення захисту екомаршруту від несприятливих антропогенних дій і візуального забруднення і для охорони природних комплексів і об'єктів. Її ширина визначається особливостями місцевості і вимогами в спектрі охорони довкілля.

Маршрутний коридор – територія, яка знаходиться у полі зору відвідувачів під час їх переміщення по екомаршруту.

Пункти спостереження – пункти зупинки, зазвичай приурочені до природних підвищень, з яких відкривається вид на місцевість (об'єкт). Пункти, як правило, є облаштованими майданчиками чи площадками для зупинки відвідувачів екомаршруту з метою їх вільного розміщення для естетичного ландшафтного споглядання й отримання інформації про туристичні атракції екомаршруту. При виборі об'єкту для екотуристичного показу слід враховувати: пізнавальну цінність, відомість, екзотичність, виразність, доступність і т.д. До екомаршруту рекомендується включати не більше 10 – 15 об'єктів, це сприятиме кращому засвоєнню інформації, повноті й глибині висвітлення теми. Мала кількість (2 – 5) об'єктів не сприяє формуванню повноцінного візуального ряду, що впливає на якість екотуристичних послуг на маршруті. При показі об'єкта слід повністю розкрити сутність явища (процесу), локанічно та інформативно подавати повідомлення, оперувати тільки достовірним фактичним матеріалом, чітко формулювати відповідь на запитання відвідувачів, дотримуватися

викладу матеріалу чистою літературною мовою (не залежно рідна чи іноземна мови).

Смуга відчуження – безпосередньо прилягаюча до шляху екомаршруту територія, розчищена від механічних перешкод з метою забезпечення безпеки відвідувачів. Ширина зони відчуження залежить від типу рослинності.

Шлях (полотно) екомаршруту – частина екомаршруту по якому здійснюється переміщення екотуриста. У своїй структурі вона представляє: власне полотно, ділянку, яка потенційно використовується під екомаршрут, зона розчищення. Схематично екомаршрут повинен набути такого вигляду (рис. 1).

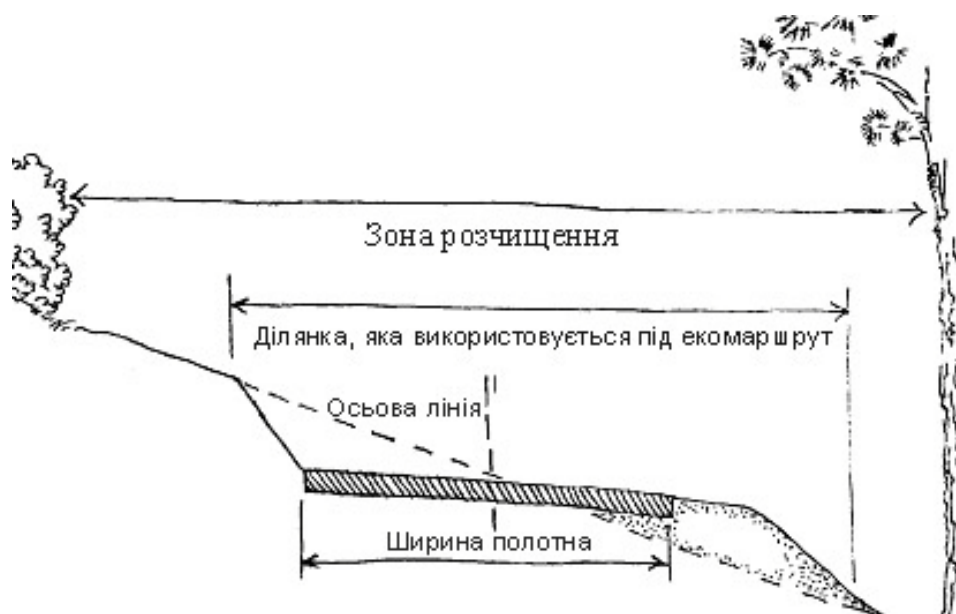

Рис. 1. Поперечна схема екомаршруту

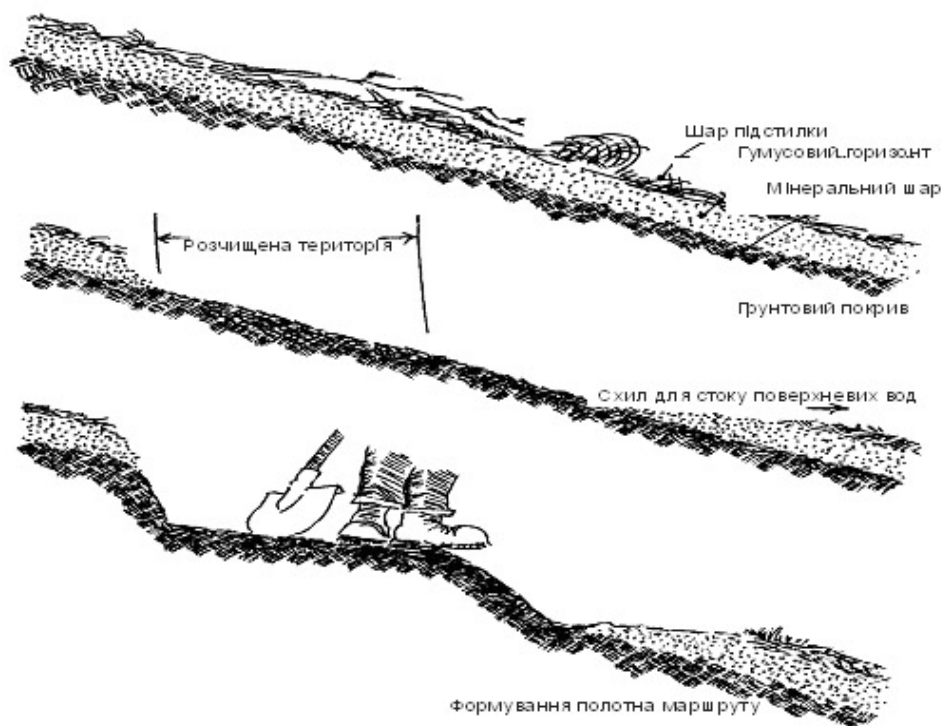

Рис. 2. Послідовність формування маршруту

Послідовні стадії прокладання екомаршруту: вибір маршруту, його проектування на місцевості; розчищення підстилки та пухкого гумусового шару та винос за межі полотна й врахування наявності схилу стоку поверхневих вод; створення твердої основи полотна (рис. 2).

На першій стадії проектування – вибір маршруту, його проектування на місцевості – неабияку увагу тут слід приділити топографічній характеристиці місцевості, зокрема крутизни та експозиції схилів. Пропонована крутизна схилів для відвідувачів (у тому числі і неповносправних), не повинно перевищувати 10° (рис. 3.). Щодо експозиції, то відвідувачі надають перевагу схилам південної та східної, більш прогрітим і сухішим.

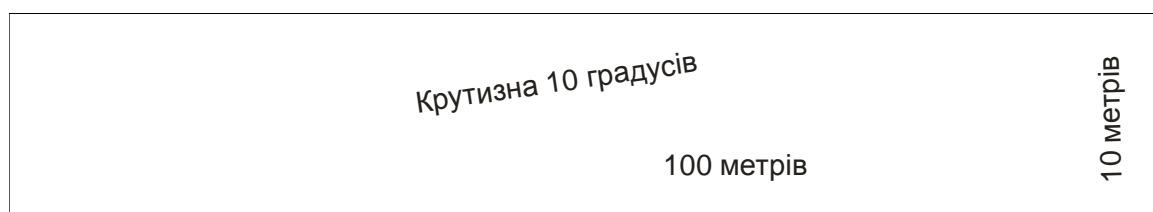

Рис. 3. Крутизна полотна екомаршруту

Враховуючи нерівності земної поверхні (рельєф) ділянки, по якій проектується екомаршрут, морфометрія маршруту матиме такі характеристики: власне полотно маршруту завширшки 120 см.; обочина (прокладання канав, бар'єрне укріплення тощо) та зона розчищення з двох боків становитиме по 30 см, разом 60 см (рис. 4). Отже, загальна ширина маршруту з обочиною складатимуть 180 см, а з зоною розчищення – 240 см.

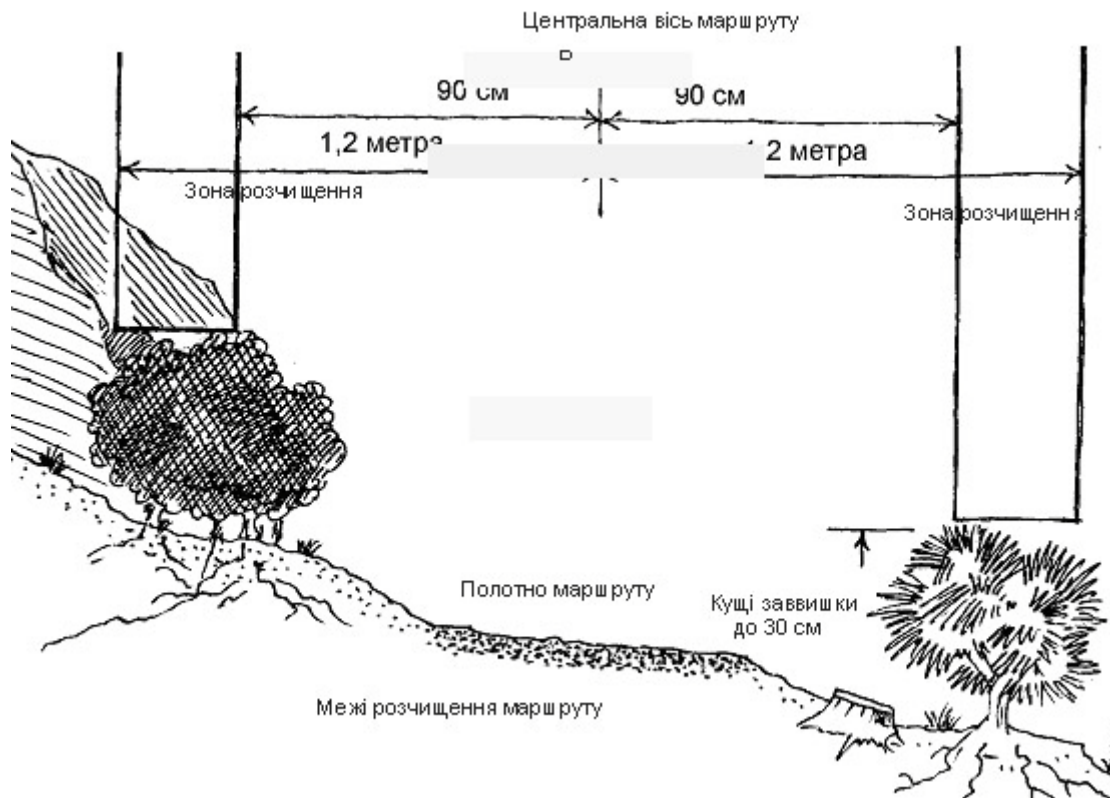

Рис. 4. Поперечна морфометрія екомаршруту

Центральна вісь екомаршруту повинна проходити по твердій основі підстилаючих відкладів. При прокладанні маршруту на схилах виникає потреба земляного забору з одного із його боків (прилягаючого до схилу) і, відповідно, перевідкладання (насип) на периферійну

(зовнішню) частину полотна (рис. 5), з метою вирівнювання та укріплення самого полотна при масовому проходженні туристами.

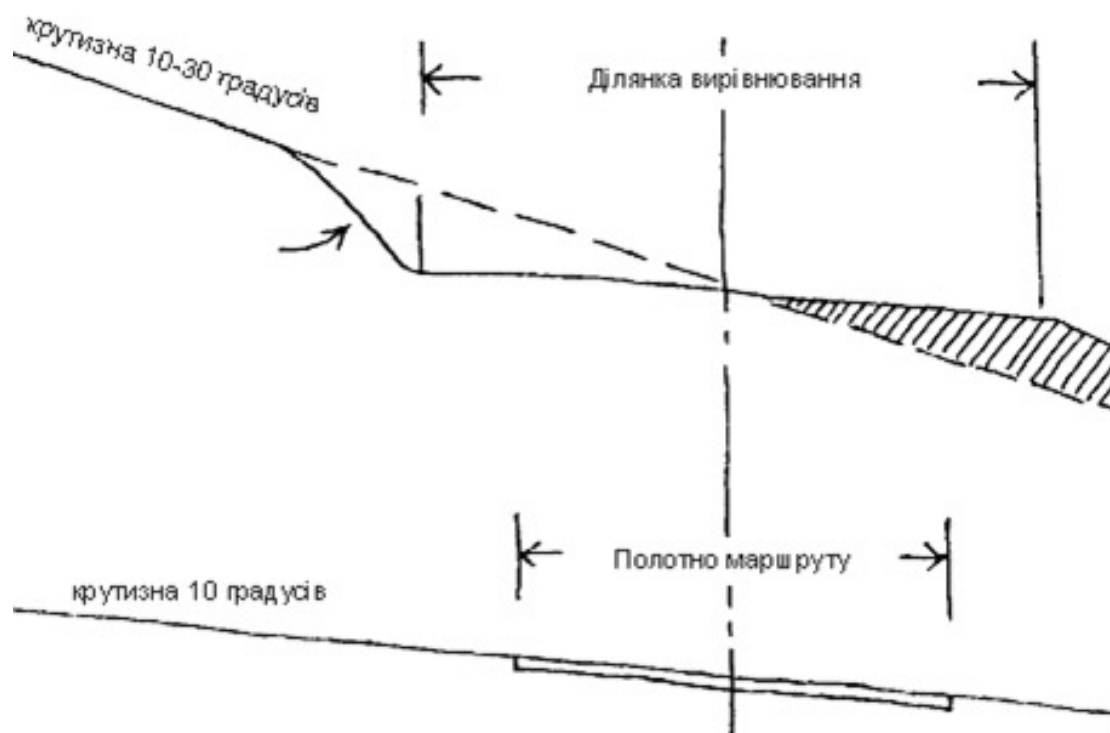

Рис. 5. Вирівнювання полотна маршруту.

Коли на шляху прокладання екомаршруту є старі уламки порід, пні тощо, то їх забирають або розчищають (рис. 6).

Рис. 6. Забір перешкод на маршруті

Коли на шляху екомаршруту є перешкоди: вихід на денну поверхню підземних вод, формування постійно діючого чи тимчасового потічка, наявність заболочених територій тощо, які не займають великої площі, то слід проводити дренажні роботи щодо їх обезводнення, чи спрямування русла потічка. При створенні у рельєфі дренажного каналу, при збереженні природного нахилу схилу,

проводимо засипання (виповнення) його насипом з водопоглинаючих матеріалів (пісок, уламки пісковиків, гравійно-галечниковий матеріал), у які буде проходити розвантаження цих вод (рис. 7). Такий насип буде безпечним для проходження по ній туристів і забезпечувати комфортність їх пересування, оскільки дзеркало води буде нижче насипної поверхні землі.

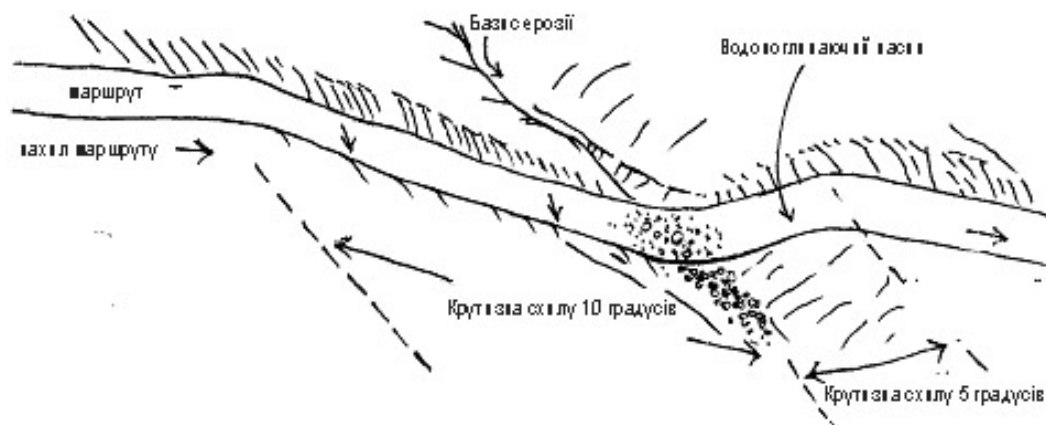

Рис. 7. Схема проведення дренажу на екомаршруті

Корегування стоку води та його напрямку може проводитися і способом укладки бордюру, зазвичай, у природному середовищі матеріалом слугують камені (уламки) викладені під кутом $30-45^{\circ}$ до основної осі полотна екомаршруту (рис. 8). Укладання каменів повинно проводитись згідно норм техніки безпеки на маршруті й відповідати стійкості й надійності цих споруд. Їх закопують на глибину не менше як 15 см.

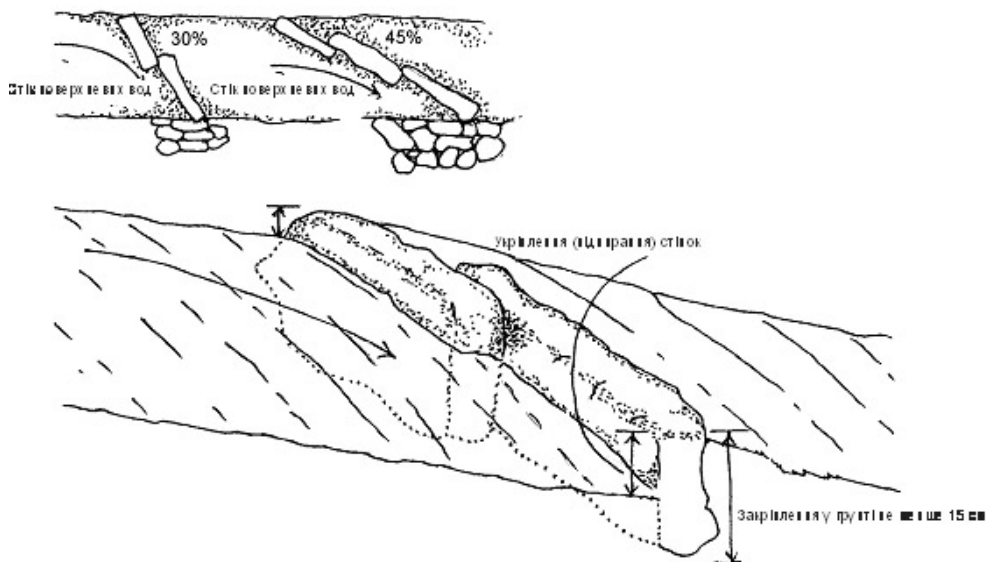

Рис. 8. Відведення поверхневого стоку кам'яними перешкодами

При відведенні вод з полотна екомаршруту слід врахувати можливі дії ерозійних процесів на обочині маршруту. Тому у місцях стоку цих вод створюють додаткові насипи із водопоглинаючого матеріалу (галечник, уламки пісковика, гравій і ін.), який не піддається розмиву (рис. 9).

Рис. 9. Відведення поверхневого стоку з екомаршруту

При виході на денну поверхню постійно діючих підземних вод (струмок, потічок і ін.) і їх протікання на шляху проходження полотна, у залежності від гідрологічних характеристик цих об'єктів проводять

роботи щодо його регулювання й споруджуються водопропускні будівлі (каналізаційні споруди) (рис. 10).

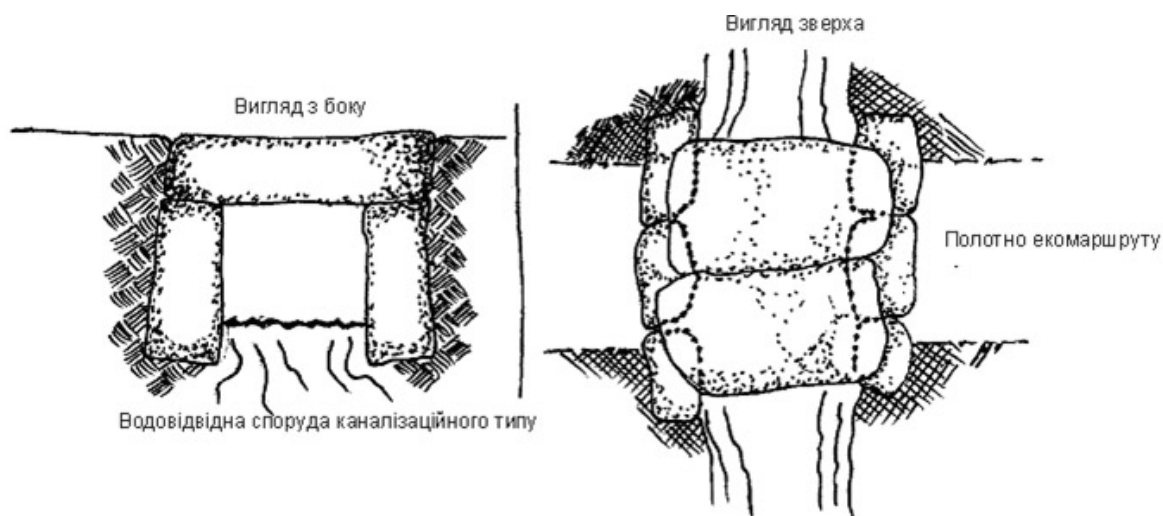

Рис. 10. Водовідвідна споруда каналізаційного типу на екомаршруті

Додаткового облаштування потребують також власне джерела і струмки (рис. 11). Коли на них накладається ще і певні явища геологічного характеру (походження), то вони притягують до себе ще більшу кількість відвідувачів і, загалом, визначають естетичну привабливість місцевості.

Екомаршрутне полотно, зазвичай має природне покриття. Через струмки та ріки, якщо вони є на маршруті, для їх проходження прокладають мостики. На заболочених ділянках проводиться облаштування дерев'яного настилу, гатей тощо (рис. 12).

Укріплення боків полотна екомаршруту проводиться досить часто за допомогою дерев'яних паль (рис. 13). Їх забивають не менше $\frac{1}{2}$ у землю вздовж полотна.

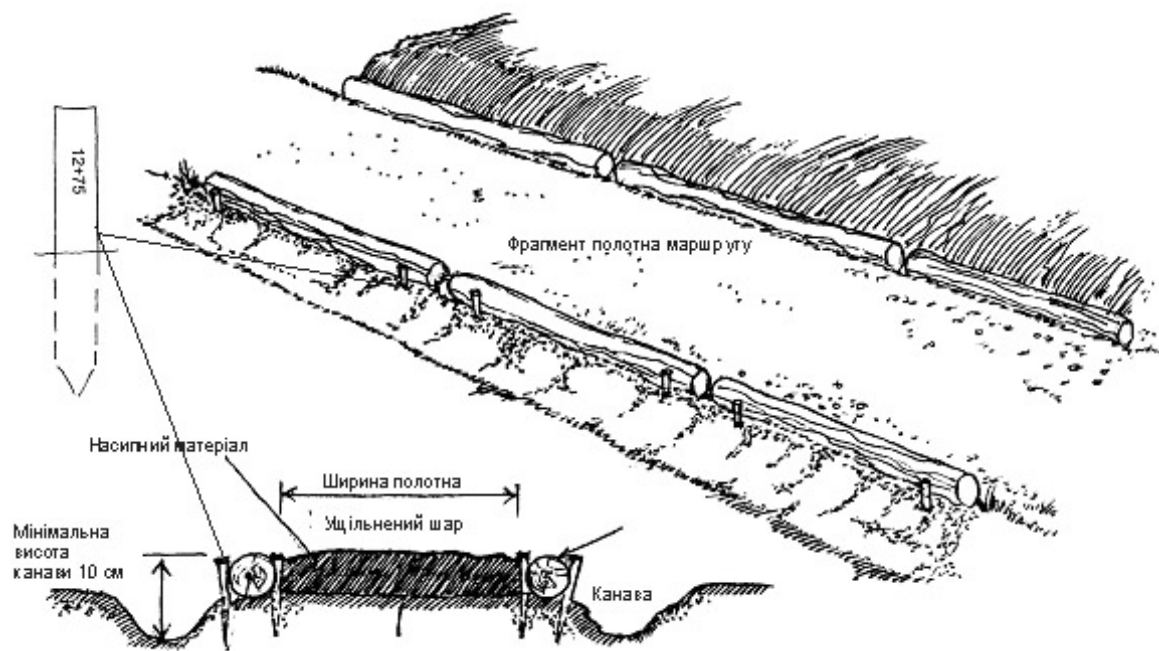

Рис. 13. Закріплення полотна екомаршруту.

У випадку обрання пункту спостереження на крутих або обривистих схилах, з метою безпеки і виключення можливостей розвитку ерозійних процесів, з боку схилу споруджується спеціальна огорожа. У місцях проходження екомаршруту вздовж обривів, урвищ тощо укріплення полотна може набути такого вигляду (рис. 14).

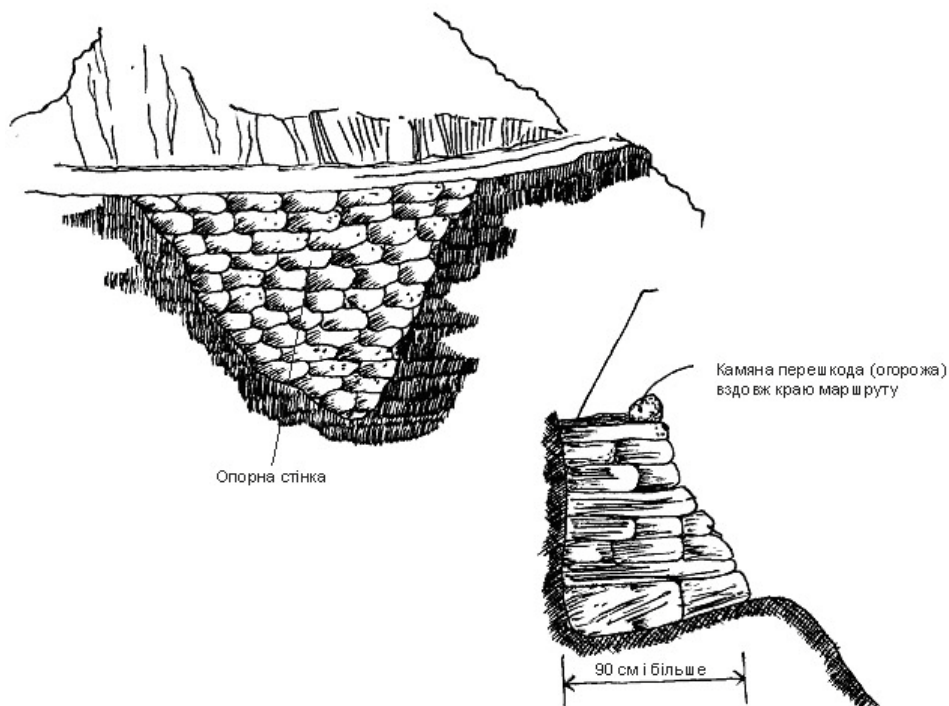

Рис. 14. Кам'яне укріплення на обривистих і крутих схилах маршруту.

Укріплюючий матеріал який при цьому використовують, зазвичай, дерев'яний, але інколи може застосовуватися і кам'яний. Для стрімких схилів, або з нестійким покривом укріплення може проводитися і перпендикулярно до проходження полотна (рис. 15), ділячи його таким чином на частини (ступеньки-сходи).

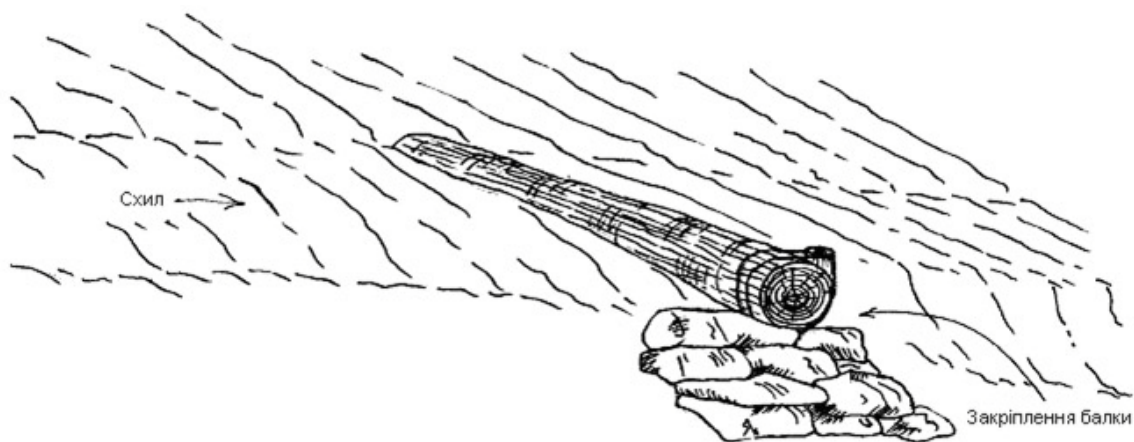

Рис. 15. Закріплення балки на схилі екомаршруту

Щодо укріплень кам'яним матеріалом, то слід звернути увагу на вимоги укладання ступінчастоподібного полотна.

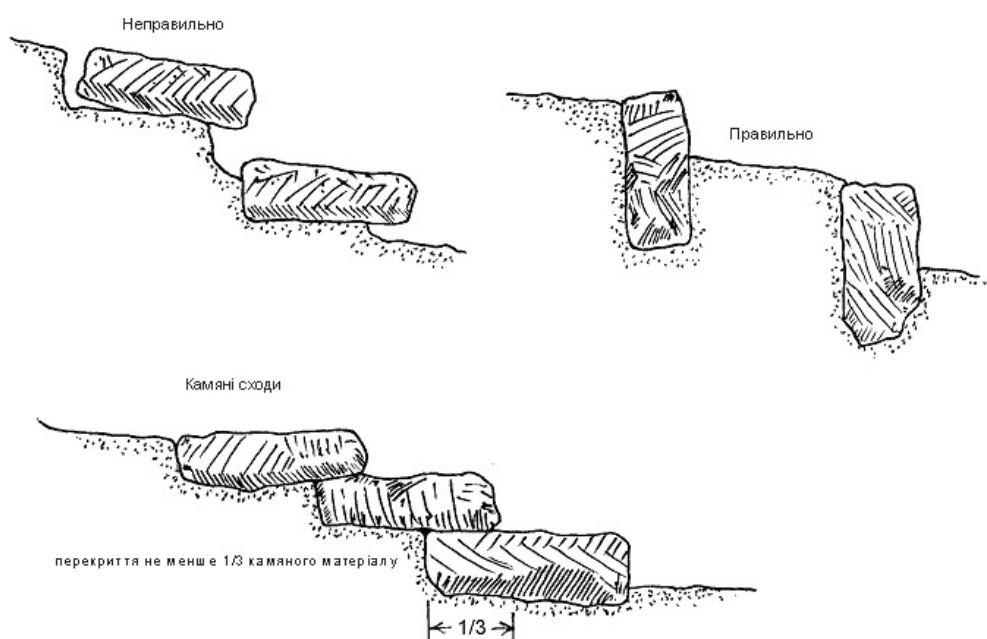

Рис. 16. Схеми правильного і неправильного кам'яного укладання полотна на екомаршрутах

Правильне укладання може проводитись як вертикальним, так і горизонтальним вкладанням твердих порід (рис. 16). При горизонтальному вкладі використовується спосіб накладання на попередню породу не менше як $1/3$ захвату масиву. Такі морфометричні розміри забезпечують стійкість закладених порід як при туристичному навантаженні, так і при зміні погодних умов. Коли горизонтальне укладання не передбачає перекриття основ твердих порід, то воно прокладене неправильно і може призвести не тільки до руйнування самого полотна, але й до певним травм туристів, зокрема під час мінливості погодних умов (дощів, туманів, роси тощо). При вертикальному укріпленні полотна слід гірську породу закладати у ґрунт не менше як $1/2$ її висоти, що забезпечить її стійкість і безпеку туриста.

Розміщення пунктів зупинок і візерних точок визначається особливостями місцевості і наявністю туристичних атракцій. Відстань між пунктами може складати 200-300 метрів і більше. У пунктах спостереження розміщуються годівниці, гнізда тощо.

Для дотримання правил, збереження довкілля та орієнтування на маршруті встановлюють вказівні та інформаційні стенди. На вхідному стенді розміщена схема екомаршруту, інформація про напрям руху і порядку споглядання, правила поведження на екомаршруті, а також про розміщення певних експозиційних об'єктів і об'єктів облаштування. Вхід на екомаршрут може бути оформлений у вигляді групи стендів (рис. 17).

Інформаційні стенди на маршруті встановлюються біля найбільш значущих об'єктах показу. Відстань між такими пунктами може бути

різною, але не частіше, ніж через 100 метрів. Інформаційні стенди вміщують локанічну інформацію про об'єкт показу. Як правило текст супроводжується малюнками та схемами (рис. 18).

На місцевості екомаршрут позначають маркуючими знаками. У кожного маршруту повинен бути свій знак і відрізнятися від інших кольором. Розміщені на екомаршруті вказівні і маркувальні знаки повинні бути простими для розуміння і помітними на місцевості, але в той же час не порушувати гармонію довкілля.

На екомаршруті зазвичай є елементи малих архітектурних форм, які слугують місцем тимчасового схову туристів від негоди, чи місцями відпочинку (рис. 19). Слід зауважити, що елементи інфраструктури на екомаршруті створені не з метою комфортного перебування туриста на ньому, а з метою коректування інтенсивності, навантаження та шлях переміщення туристів з метою мінімалізації їх впливу на довкілля.

Ігрові дитячі та відпочинкові майданчики у межах екотуристичного маршруту є певним критерієм обрання місць для відпочинку для різних верст населення (рис. 20).

При прокладанні екомаршруту у парках відпочинку, то тут слід передбачити обладнання автостоянка (рис. 21), а на прокладаних маршрутах можна скористатись виключно екологічно чистими видами транспорту (велосипеди, ролеки, скейборди тощо).

В залежності від довжини екомаршруту, тривалості перебування на ньому туристів однією із санітарно-гігієнічних умов є передбачення й наявність вбиралень. У залежності від ландшафту, архітектура цих форм є довільною. Наявність туалетів та відведення місць для сміття є також показником цивілізованості соціокультурного утворення й

відповідного сервісу обслуговування, але в той же час привчає до порядку на лоні природи (рис. 22).

У кінці екомаршруту, що і передбачено програмою екотуру, повинно висвітлюватися акт поваги до природи, тому тут доречні були б стенди виховного плану та замітки для відвідувача.

При організації екомаршруту слід з'ясувати передумови для формування прийняттого і привабливого для туристів продукту. Ефективне і безпечне планування і еколого-туристичне освоєння території неможливе без детальної і достовірної інформації про характеристику вибраної території. За А.С. Кусковим до неї слід віднести дані про:

- аналіз екотуристичного потенціалу (наявність атрактивних природних об'єктів, об'єктів ПЗФ у яких згідно українського законодавства дозволено розвивати туризм, природно-антропогенних об'єктів (ботанічні сади, зоологічні парки, природно-історичні музеї тощо), сприятливі біокліматичні умови, наявність бальнеологічних ресурсів і т.д.);

- стан санітарно-епідеміологічної ситуації (санітарно-епідеміологічний стан тропосфери, поверхневих та підземних вод, дані про наявність природних вогнищ захворювання, ендемічних захворювань, наявність небезпечних для людини комах, ссавців, риб, грибів і ін.);

- ймовірність стихійних природних процесів та явищ (раптові зміни погоди (перепади тиску, наявність магнітних збурень), проходження смерчів, ураганів, виверження вулканів, повеней, лавин, селів, пожеж тощо);

- наявність в регіоні і прилеглих територіях факторів потенційної антропогенної небезпеки (звалищ, захоронення побутових і промислових відходів, агровиробництв, які використовують мінеральні добрива (пестициди), тваринницькі господарства, великі промислові підприємства (хімічні, нафтохімічні, АЕС і ін.);

- характеристика інфраструктури медичної і рятувальної служб (наявність травматичних пунктів, ФАП, пожежних та аварійно-рятувальних, пошуково-рятувальних і ін. служб);

- матеріально-сировинна забезпеченість туру (види та екологічність транспортних засобів, надання індивідуальних засобів переміщення (велосипедів, лиж і ін.), різноманітність екопродуктів харчування, наявність кваліфікованого обслуговуючого персоналу, інструкторів, обладнання і спорядження);

- додаткова інформація (природоохоронна діяльність у регіоні, допустиме туристичне навантаження на природні компоненти, соціально-політична ситуація тощо.

При правильній організації екомаршруту слід дотриматись відповідної схеми планування екомаршруту:

- першим етапом планування екомаршруту є оцінка екотуристичного потенціалу території і доступності ресурсів для екологічного туризму. Результатом цього етапу є створення картосхеми району екотуристичної діяльності і маршрутів. Проектна документація повинна базуватися на маркетинговому дослідженні туристичного ринку і пропозицій, визначення і опис технології обслуговування екотуристів, відповідність їх безпеки, охорону довкілля.

Другий етап включає проектування екомаршруту відповідно до різних категорій відвідувачів. Ці параметри підбираються в залежності від певних умов території маршруту і з ймовірним контингентом туристів (за віком, статтю, фізичним станом тощо). Проте протяжність маршруту і тривалість екологічного походу не обмежуються, хоча залежать від розміщення на екомаршруті інформаційних, розпізнавальних та рекреаційних об'єктів і від характеру місцевості. У той же час ці дані повинні відповідати оздоровчим фізичним навантаженням для екотуристів і не бути надмірними. Все вище зазначене повинно бути прописано у програмі екомаршруту і доведено до відома туриста на стадії придбання маршруту.

Третім етапом є розроблення пакета послуг на маршруті. Основним туристичним продуктом є комплексне обслуговування. Пакет послуг – це виготовлення туроператором туристичного продукту, який складається із певного набору послуг (перевезення, розміщення, туристична дистинація), наданих у маршруті за індивідуальним або груповим варіантом.

Послуги перевезення – без переміщення туристів у просторі назвати подорожі туристичними неможливо. Найбільш широко вжитими видами транспорту, які використовуються в екотуризмі й приносять довіллю найменшої шкоди є велосипедний, кінний, парусні, веслові човни тощо. Проте для подолання значної відстанні, зокрема добирання до об'єкту ПЗФ чи унікального природного комплексу безперечно пов'язано із використанням залізничного, авіаційного чи автомобільного виду транспорту. Тому обов'язковою передумовою функціонування екотуризму, зокрема при використанні найбільш

використовуваного автомобільного транспорту, є створення автопаркінгів і/чи автостоянок у відповідних (дозволених) на це зонах.

Розміщення – враховуючи специфіку проведення екомаршрутів і незначну вибагливість туристів до комфортних умов, слід зауважити, що сон є фізіологічною потребою кожної людини. У залежності від тривалості і програми екомаршруту до послуг туриста можуть бути надані кемпінги, агросадиби, палатки і ін. Ці об'єкти можуть надавати і супутні послуги (Інтернет, анімаційні програми і ін.). Вони можуть бути включені в пакет послуг, або реалізуватися на місці за бажанням туриста. Заклади розміщення можуть надавати ще і послуги харчування. Проте не слід забувати, що вони можуть надаватися також і в спеціалізованих об'єктах (кафе, столова тощо) та включати самостійне харчування.

Туристична дистинація – місце зупинки, відпочинку і тривалого перебування туриста. Кожна дистинація повинна містити необхідні туристичні ресурси (невидима сировинна база, яка визначає ціну екомаршруту і задоволення потреб туриста, формує враження про об'єкти і/чи територію. Саме вони покладені в основу формування екомаршруту.

Інші види послуг (екскурсійне обслуговування, послуги гід-перекладача) можуть бути включені в турпакет, але вони не носять обов'язкового характеру і визначаються змістом екомаршрута. Гід обов'язково повинен знати екомаршрут і гарантувати безпечність групи на ньому. Він повинен бути комунікабельним і добрим психологом. Для нього важливо мати хороші відносини з місцевими жителями і знати їх культуру.

Туристичному продукту повинно бути притаманна гостинність, яка визначає загальний мікроклімат обслуговування, якістю і видом наданих послуг, ментальністю місцевого населення, доброзичливістю персоналу.

При створенні екомаршруту і пакета послуг можливі такі варіанти: реалізація сворених екомаршрутів, заказних і інклюзив-тур. При просуванні створених маршрутів формування програми і комплектування послуг здійснюється адміністрацією установи, у межах якої проходить цей маршрут, у подальшому враховуються також побажання туристів. При реалізації заказних екомаршрутів формування програми і комплектування послуг відбувається за бажанням і безпосередньою участю туриста. Особливістю такого туру є повна диференціація послуг, максимальне врахування побажань клієнта, але в той же час він є більш дорожчий. При створенні інклюзив-турів формування програми і комплектування послуг проводиться з жорстким, раніше спланованим набором послуг, спрямованих на окремий вид відпочинку, а також категорію туриста, при цьому набір послуг при реалізації не змінюється. Клієнт також не може придбати тільки частину пакету.

Вимоги до проектованої туристичної послуги поділяються на обов'язкові і рекомендовані. До обов'язкових відносяться вимоги безпеки життя, здоров'я еко туриста. Збереження їх майна і охорона довкілля. Рекомендовані вимоги – це відповідність до призначення, точність і своєчасність виконання, комплексність, етичність обслуговування тощо.

В обов'язковість вимог входить складання графіка переміщення по днях із зазначенням складності рельєфу, набором перешкод, місць для відпочинку. При цьому слід акцентувати увагу на правильності вибору маршруту (траси), який повинен бути максимально нешкідливим для довкілля, тому доцільніше їх накладати на уже існуючі лісові дороги і стежки. Не слід також забувати, що маршрут повинен проходити по ділянкам з естетично привабливими природним і культурним ландшафтами. Тільки гармонійне поєднання оздоровчо-фізичних навантажень з естетичними враженнями (насолодою) від оточуючого середовища є передумовою реалізації туристично-пізнавальних завдань екомаршруту.

Суттєве значення для прокладання екомаршруту має достовірність описаних природних об'єктів, основні вимоги до інструктажу із техніки безпеки, виокремлюються найнебезпечніші ділянки на маршруті і шляхи мінімалізації небезпек.

Результатом проектування маршруту є виконання:

- технологічної карти екотуристичного маршруту;
- складання графіку завантаження підприємства;
- створення інформаційного листа до екомаршруту;
- складання програми обслуговування туристів.

Наступним етапом є маркетингова політика екопродукту. Для просування екомаршруту на туристичний ринок потрібно його йменувати. Назва повинна відображати його сутність з акцентом на атрактивні об'єкти екомаршруту, що зробить його унікальним, неповторним і відмінним від інших. Проте назва повинна бути неповторна, індивідуальна, точна, милозвучна, проста, локанічна,

змістовна і доступна пересічному туристу. Не рекомендується вживати спеціалізовану термінологію, довгу і/чи узагальнену назву і т.д. При визначенні назви слід уникати: різного роду штампів, які обезличують тему; використання скорочених слів, абривіатур; використання іноземних, запозичених слів, які можуть викликати небажані асоціації тощо.

На завершальному етапі планування екомаршруту є передбачення контролю якості обслуговування, відповідність послуг до сподівань екотуриста. Найпоширенішими методами діагностики є: візуальний (огляд експертами маршруту, об'єктів екскурсійного показу), аналітичні (аналіз представлених послуг, проспектів, меню і ін.), соціологічний (опитування і анкетування туристів, персоналу і т.д.).

Кусков А.С. особенности российской практики организации экологических и эколого-культурных туров / А.С.Кусков, Е.И. Арсеньева //Туристическая библиотека [Электронный ресурс]. – 2005. – Режим доступа: http://tourlib.net/statti_tourism/kuskov_ecotourism3.htm

5.3. Запитання для самоперевірки та контролю знань

1. З'ясуйте суть організації екомаршрутів за А.Кусковим
2. Зазначте особливості маркування екомаршруту
3. Вкажіть потреби облаштування екомаршруту
4. Охарактеризуйте способи покриття полотна екомаршруту
5. Які Ви знаєте способи відведення поверхневого стоку
6. Морфометричні параметри екомаршруту
7. Яким чином проводиться вирівнювання полотна на схилах
8. Як проводиться забір перешкод на екомаршруті
9. Проаналізуйте способи проведення дренажу на екомаршруті

10. Вкажіть на способи закріплення екомаршруту

5.4. Список використаної літератури

1. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу / О. Дмитрук. – навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2004. – 192 с.
2. Кусков А.С. Особенности российской практики организации экологических и эколого-культурных туров / А.С.Кусков, Е.И. Арсеньева //Туристическая библиотека [Электронный ресурс]. – 2005. – Режим доступа: http://tourlib.net/statti_tourism/kuskov_ecotourism3.htm
3. Мандер Ю.Э. Природные учебные тропы как способ регулирования посещаемости национального парка / Ю.Э. Мандер // Уч. зап. Тартус. гос.ун-та., 1982. – Вып. 575. – С. 52–56.
4. Олійник Я. Б. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір / Я. Б. Олійник, В. І. Гетьман // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Географія. – Вип. 48. – К. : Вид.- во поліграф. центр „Київ. ун-т”, 2002. – С. 5 – 11.
- Храбовченко В.В. Экологический туризм /В. Храбовченко. – учебно-методическое пособие. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 208 с.

Розділ 6

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ЕКОТУРИЗМУ

6.1. Юридичні аспекти організації екотуризму

В Україні існує законодавча система щодо розвитку екологічного туризму:

- Конституція України (ст.13, 66);
- Закон “Про туризм» (1995 р.)
- Закон “Про охорону навколишнього середовища” (1991 р.);
- Закон “Про заповідний фонд України” (1992 р.);
- Червона книга України (з 1976 р.).

Законодавча система сприяє охороні довкілля і передбачає – організацію:

- державних та місцевих заповідників і державних заповідно-мисливських господарств;
- державних національних парків і заказників;
- дендрологічних і зоологічних парків.

Закон України "Про природно-заповідний фонд України"

Одним з видів використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ) України відповідно до ст. 9 Закону України "Про природно-заповідний фонд України" при умові дотримання природоохоронного режиму, є використання їх в оздоровчих та інших рекреаційних цілях.

Туристична діяльність на територіях національних природних парків організовується відповідно до їх функціонального зонування спеціальними структурними підрозділами адміністрацій НПП України, іншими підприємствами, установами та організаціями на підставі

укладених угод "Про рекреаційну діяльність" з цими адміністраціями, а також власниками чи користувачами природно-заповідних об'єктів, що беруть на себе відповідальність за їх охорону та збереження.

На прискорення розвитку рекреаційної діяльності установ ПЗФ України, поліпшення їх фінансового стану та впорядкування використання природних ресурсів направлена постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду" від 28.12.2000 р. № 1913.

Забезпечення регульованого туризму на територіях національних парків здійснюється відповідно до затверджених проектів на підставі ліцензій на здійснення діяльності щодо забезпечення регульованого туризму, наданих дирекціями національних парків, якщо пропоновані послуги із організації обслуговування відвідувачів не суперечать цілям діяльності національних парків і не заподіюють збитки природним комплексам і об'єктам історико-культурної спадщини.

6.2. Міжнародні документи з екотуризму. Квебекська декларація

З розвитком екологічного туризму, перетворенням його в суспільно значимий економічний сектор, особливої актуальності набувають проблеми його ефективного регулювання. Під регулюванням розвитку екотуризму розуміється створення таких інструментів, які забезпечили б повну та ефективну координацію діяльності суб'єктів господарювання та реалізованих заходів на територіальному рівні.

Координація політики в області екотуризму на національному та регіональному рівнях здійснюється через спеціально створені державні органи, громадські туристичні організації та інститути.

Регулювання розвитку екологічного туризму представляє собою трирівневу систему, що включає в себе:

- координацію та сприяння розвитку екотуризму в глобальному (міжнародному) масштабі;
- узгодженість екотуристичної політики на міждержавному рівні;
- погодженість політики в області екотуризму на національному та регіональному рівнях.

Координація та сприяння розвитку екотуризму в глобальному масштабі здійснюється за допомогою міжнародних організацій і фондів. Незважаючи на відносну «молодість», екологічний туризм має чітко виражену міжнародну організацію.

Допомога розвитку екологічного туризму надають найбільші міжнародні структури, що мають широкий спектр природоохоронних цілей і економічно підтримують розвиток екотуризму, як один з напрямів діяльності, що сприяє сталому використанню природних ресурсів. Перше місце серед яких належить ООН, ВТО та ін.

Організація Об'єднаних Націй відіграє велику роль у справі об'єднання зусиль світового співтовариства з охорони природних ресурсів планети. Ряд комісій ООН вносять свій внесок у пропаганду ідей екологічного туризму. У формуванні і реалізації глобальної екотуристичної політики беруть участь також:

- ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (в т. ч. її програма «Людина і біосфера» ..);

- ЮНЕП – Програма ООН з навколишнього середовища;
- ПРООН – Програма розвитку ООН;
- МСОП – Міжнародний союз охорони природи та ін.

Основна спрямованість перерахованих вище міжнародних програм полягає в природоохоронній функції і організації моніторингу біологічного різноманіття, створення системи ефективного управління природними ресурсами, інтеграції екологічного та історико-культурного потенціалу в соціально-економічний розвиток регіону.

Вагомий внесок у реалізацію міжнародних угод та програм розвитку екологічного туризму вносять Міжнародні фінансові організації:

- Світовий банк – Міжнародний банк реконструкції та розвитку;
- Всесвітній фонд охорони дикої природи;
- Глобальний екологічний фонд.

Існує ряд спеціалізованих екотуристичних організацій, створених для сприяння розвитку екологічного туризму в світі: екотуристичних товариств (товариство екотуризму), Щорічний міжнародний симпозіум «Щорічний Всесвітній Конгрес з Adventure Travel & Екотуризм», Громадські організації Нейчер-Консервансі, Одюбоновское суспільство і ін.

Велику роботу щодо просування ідей екологічного туризму в світі було проведено ВТО в 2001–2002 рр. Всесвітня туристська організація (ВТО) – міжурядова організація, створена під егідою ООН у 1975 р. для координації дій світової спільноти з метою розвитку туризму, здійснює проведення глобальної туристичної політики. У період підготовки та проведення Міжнародного року екологічного туризму 19-22 травня

2002 під егідою ЮНЕП та ВТО відбувся Всесвітній саміт з екологічного туризму в Квебеці (Канада).

У перспективі діяльність ВТО з розвитку екотуризму буде спрямована на:

- поширення методів і прийомів планування, управління, регулювання та моніторингу екотуризму для забезпечення його довгострокової стійкості;

- розширення можливостей для ефективного маркетингу та просування екотуристичних напрямів і продуктів на міжнародних ринках;

- сприяння поширенню позитивного досвіду у сфері екотуризму та мінімальних стандартів якості, а також авторитетних і порівнянних систем сертифікації для постачальників екотуристичних продуктів і послуг.

Узгодженість екотуристичної політики на міжнародному рівні досягається через діяльність регіональних туристичних організацій і спеціальних органів міждержавних об'єднань. Так, наприклад, туристична політика ЄС розуміється не як локальне вузькогалузеве завдання, а як безліч завдань комплексного характеру, що впливають з різних аспектів інтегрованих політик, наприклад, таких як екологічна політика, регіональна політика, політика щодо відношення до малих і середніх підприємств і т. д. Мета європейської регіональної політики не тільки полягає у створенні на території Союзу рівних умов життя і праці, але і тісно переплітається з підтримкою туристичної індустрії і туристичних регіонів. Для підтримки туристичної індустрії застосовуються такі фінансові інструменти регіональної політики, як

дотації з європейських фондів та позики Європейського інвестиційного банку. У рамках даної політики в останні роки все більша увага приділяється розвитку екотуризму в туристичних регіонах. Цим пояснюється й широка інвестиційна підтримка екотуризму в країнах Євросоюзу.

До найважливіших фінансових інструментів, що сприяють розвитку екотуризму в країнах ЄС, можна віднести наступні структурні фонди:

- Європейський фонд регіонального розвитку,
- Європейський соціальний фонд,
- Європейський фонд орієнтації і гарантії сільського господарства.

Європейський фонд регіонального розвитку виділяє кошти на фінансування будівництва та реконструкцію об'єктів екотуристичної інфраструктури, на освоєння потенціалу регіонів, у тому числі природних та культурних цінностей.

Європейський соціальний фонд надає фінансову підтримку в організації навчання та підвищення кваліфікації персоналу, задіяного в екотуризмі. Особлива увага приділяється залученню молоді з сільської місцевості у виробництво послуг екотуризму.

У ряді країн ЄС, особливо, в країнах Центральної та Східної Європи, які увійшли до складу Союзу, більшість сільськогосподарських регіонів вважаються структурно слабкими. З цих причин Європейський фонд орієнтації і гарантії сільського господарства виділяє кошти на розвиток екотуризму. Метою такої політики є надання допомоги зайнятим у сільськогосподарському виробництві у пошуку додаткових робочих місць і джерел доходу. З коштів Європейського фонду

орієнтації й гарантії сільського господарства також фінансується створення об'єктів ПЗФ, розвиток у них екотуристичної інфраструктури та проведення природоохоронних заходів.

Європейський банк реконструкції та розвитку став першим міжнародним фінансовим інститутом, який закріпив у своєму статуті в якості пріоритетних завдань надання допомоги країнам у формуванні екологічної політики, сприяння застосуванню ринкових методів в управлінні національними екологічними програмами; організацію і підтримку спеціальних досліджень і програм з екологічної освіти населення.

Європейський інвестиційний банк надає підтримку кредитами і позиками інвестиційним проектам структурно слабких регіонів. Направляється їм фінансова допомога використовується для розвитку інфраструктури екотуризму.

Постійно діючий фінансовий інструментарій туристичної політики в країнах Союзу доповнюється ініціативними програмами ЄС. До інструментів цієї групи відносяться:

- ENVIREG – програма, реалізована з метою поліпшення стану навколишнього середовища в туристичних регіонах;

- INTERREG – програма підтримки співробітництва прикордонних регіонів, охорони довкілля та створення природних парків на прикордонній території.

Досвід ряду держав (США, Великобританії, Німеччини та ін), що досягли значних результатів у розвитку екотуризму, свідчать про те, що ефективне державне управління та регулювання особливо необхідно на

етапі становлення і є визначальним чинником у створенні національного екотуристичного ринку.

Державне управління та регулювання у галузі екотуризму в різних країнах незначно розрізняється, а саме: воно переважно передбачає законодавче забезпечення охорони навколишнього середовища, створення стимулюючої системи оподаткування та вибору оптимальних механізмів управління, як процесом розвитку екотуризму в цілому, так і процесом використання ресурсного потенціалу ПЗФ.

Разом з тим, національні особливості країн, пов'язані з історією їх розвитку, географічним положенням, менталітетом населення та особливостями його соціально-культурного розвитку, визначають істотні відмінності в системі управління і регулювання екотуризму.

На Всесвітньому саміті з екотуризму 19-22 травня 2002 року була прийнята Квебекська декларація (у Квебеку, Канада), яка містить рекомендації щодо розвитку екологічного туризму в різних країнах. На саміті досягнута домовленість щодо тлумачення терміну «екотуризм». Як було підкреслено, хоча словосполучення ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ як туристичний термін використовується вже близько 20 років, відсутність чіткого визначення поняття призводить до знецінення концепції цього виду діяльності в цілому. Декларація вказує, що на відміну від поняття «сталий туризм» поняття «екотуризм» можна вживати тільки до тих видів туризму, які спрямовані на політичну і фінансову підтримку захисту навколишнього середовища, виявляють повагу до місцевого і корінного населення, проводять природоохоронну екоосвіту серед туристів. У ньому взяли участь більш тисячі делегатів із 132 країн.

Учасники Всесвітнього самміту з екотуризму розробили ряд рекомендацій для пропозиції урядам, приватному сектору, неурядовим організаціям, суспільним асоціаціям, навчальним закладам, дослідницьким центрам, агентствам сприяння розвитку, місцевим і корінним громадам, що полягають у тому, щоб:

А. Національні, регіональні і місцеві органи влади:

1. сформулювали національну і місцеву екотуристську політику і стратегії розвитку, що відповідають загальним задачам сталого розвитку, на основі широкого консультативного процесу з прямими або непрямыми учасниками екотуристського процесу;

2. у співробітництві з місцевими громадами, приватним сектором, НУ О й іншими учасниками екотуристського процесу гарантували охорону природи, місцевої культури і, особливо, місцевих традицій, генетичних ресурсів, права на землеволодіння, власність і водні ресурси;

3. забезпечили залучення в екотуристський процес і активну участь у ньому усіх відповідних відомств на національному, регіональному і місцевому рівнях і необхідну координацію між ними (включаючи в разі потреби створення міжвідомчих робочих груп), сприяючи при цьому участі інших представників туристського процесу в прийнятті рішень у сфері екотуризму. З метою реалізації цілей і задач, поставлених цими різноманітними учасниками туристського процесу, повинні бути створені адекватні бюджетні механізми і відповідна законодавча структура;

4. включили у вищезгадану структуру необхідні механізми регулювання і моніторингу на національному, регіональному і

місцевому рівні, у т. ч. об'єктивні показники усталеності, узгоджені всіма учасниками туристського процесу і розроблені на основі аналізу екологічного впливу, із метою запобігання зниження можливого негативного впливу на суспільство або природне середовище. Результати контролю повинні бути загальнодоступні, з огляду на той факт, що дана інформація дозволить туристам віддати перевагу тим туроператорам, що дотримуються екотуристських принципів;

5. розробили механізми для розподілу на міжнародній основі екологічних витрат, пов'язаних із всіма аспектами туристського продукту, включаючи міжнародний транспорт;

6. нарощували потенціал на місцевому і муніципальному рівнях для використання таких інструментів управління, як зонування, активне планування землекористування не тільки на природоохоронних територіях, але й у буферних зонах, а також на інших територіях, де розвивається екотуризм;

7. використовували уточнені і схвалені на міжнародному рівні рекомендації з розробки сертифікаційних схем, еко-брендів і інших добровільних ініціатив, спрямованих на розвиток сталого екотуризму, закликаючи приватних туроператорів приєднатися до даних схем і підвищуючи їхню популярність серед споживачів. Дані сертифікаційні системи повинні відбивати регіональні і субрегіональні критерії, нарощувати потенціал і забезпечувати фінансову підтримку з метою підвищення їх доступності для малих і середніх туристських підприємств. Для того щоб дані схеми діяли, необхідно забезпечити моніторинг і належну законодавчу базу;

8. забезпечили для мікро-, малих і середніх туристських підприємств, які є основою екотуризму, технічну і фінансову підтримку, а також допомогу в галузі розвитку людських ресурсів із метою сприяння з розвитку на сталій основі. Аналогічним чином відповідна інфраструктура повинна бути створена на територіях, що володіють екотуристським потенціалом, для стимулювання створення місцевих підприємств;

9. розробили відповідні напрямки політики, плани менеджменту й ознайомлювальні програми для відвідувачів, а також виділили адекватні фінансові засоби для природоохоронних територій із метою управління зростаючим потоком відвідувачів, охорони сталого використання уразливих екосистем. Такі плани повинні включати чіткі норми, прямі і непрямі маркетингові стратегії, правила і засоби контролю за соціальними й екологічними впливами для всіх екотуристських підприємств, що функціонують на даній території, а також для туристів, що бажають її відвідати;

10. включили мікро-, малі і середні екотуристичні компанії, а також екотуристичних туроператорів, що функціонують на базі громад і НУО, до загальних стратегій просування і програми, що реалізуються національною туристською адміністрацією як на міжнародному, так і на внутрішньому ринку;

11. зміцнювали регіональні зв'язки і співробітництво для просування і маркетингу екотуристичних продуктів на міжнародному і національному рівнях;

12. забезпечили стимули для туроператорів (наприклад, переваги в області маркетингу і просування), для того щоб вони прийняли

екотуристичні принципи і здійснювали свою діяльність на основі дотримання екологічних, соціальних і культурних аспектів;

13. забезпечили розробку і прийняття базових стандартів екології й охорони здоров'я, що повинні дотримуватися при розвитку екотуризму, у т. ч. у відсталих сільських районах, (сюди повинні відноситися такі аспекти, як вибір об'єктів, планування, дизайн, очищення відходів і стічних вод, охорона водних басейнів і т. д.), а також забезпечили, щоб уряди реалізовували екотуристичні стратегії тільки за умови достатніх інвестицій в інфраструктуру і посилення місцевого/муніципального потенціалу з регулювання і моніторингу вищевказаних аспектів;

14. фінансували або підтримували організації, що здійснюють дослідницькі програми з екологічного і сталого туризму. Необхідно провести базові дослідження, присвячені рослинному і тваринному світу, приділяючи особливу увагу видам, що знаходиться під загрозою зникнення, як частину програми аналізу екологічної експертизи (ОЗЗ) для запропонованого екотуристичного розвитку;

15. підтримали подальшу реалізацію на практиці міжнародних принципів, рекомендацій і етичних кодексів для сталого туризму (який, зокрема, запропонували ЮНЕП, ВТО, Конвенції з біологічного та ландшафтного різноманіття, Комісія ООН з сталого розвитку і Міжнародна організація праці) із метою посилення міжнародної і національної законодавчої бази, політики і генеральних планів, призначених для впровадження концепції сталого розвитку в сферу туризму;

16. розглянули як один із можливих варіантів перерозподілу володіння і управління державним землями, що знаходяться у

використанні видобувних або інтенсивних промислових секторів, на користь туризму за умови їх належної охорони, у тих випадках, коли такі заходи можуть принести реальні соціальні, економічні й екологічні вигоди відповідній громаді;

17. сприяли розробці навчальних програм для дітей і молоді з метою підвищення їх інформованості про охорону природи та її стале використання, місцеві і корінні культури і їх зв'язок з екотуризмом;

18. сприяли співробітництву приймаючих та направляючих туроператорів, а також інших представників туріндустрії і НУО на місцях у просвіті туристів і управлінні їх поведінкою у турцентрах, особливо, у країнах, що розвиваються;

19. включали принципи сталого транспорту в планування і розробку транспортних систем і сприяли тому, щоб туристи використовували екологічно прийнятні види транспорту.

В. Представники приватного сектора:

20. визначали, розвивали і здійснювали свою діяльність, пом'якшуючи негативні впливи, сприяючи зберіганню вразливих екосистем і всього навколишнього середовища в цілому і забезпечуючи прямі вигоди для місцевих громад;

21. брали до уваги, ідо для забезпечення успішної діяльності екотуристських підприємств вони повинні приносити вигоди всім учасникам туристського процесу, включаючи їх власників, інвесторів, менеджерів і співробітників, а також усім співтовариствам і організаціям охорони природних територій, на яких вони розташовані;

22. сприяли включенню принципів усталеності в планування, розробку і функціонування екотуристичних об'єктів, у т. ч. планування

забудови екологічно цінних об'єктів у гармонії з місцевими особливостями і «відчуттям місця», а також в охорону водних, енергетичних і сировинних ресурсів і їх доступності для всіх категорій населення без будь-яких дискримінацій;

23. прийняли надійні сертифікаційні або інші системи добровільного регулювання, такі, як еко-бренди, для того щоб продемонструвати потенційним клієнтам свою прихильність принципам усталеності та якість запропонованих продуктів і послуг;

24. співробітничали з урядовими і неурядовими організаціям, відповідальними за управління природоохоронними територіями і збереження біологічного різноманіття, забезпечуючи відповідність екотуристичної діяльності планам управління й інших правил, що діють на дії території, а також зводячи до мінімуму негативні впливи на неї, забезпечуючи при цьому позитивні туристські враження і фінансову підтримку для зберігання її природних ресурсів;

25. розширювали використання місцевих матеріалів і продуктів, а також місцевих технічних і людських ресурсів у своїй діяльності з метою зберігання автентичності екотуристського продукту і підвищення фінансових і інших вигод для даного туристського центру. З цією метою приватні туроператори повинні фінансувати навчання місцевої робочої сили;

26. забезпечували, щоб усі ланки виробничого ланцюга, що задіяні в екотуристичної діяльності, функціонували на основі принципу усталеності і забезпечували належний рівень усталеності кінцевих продуктів і послуг, призначених для споживачів;

27. активно співробітничали з керівництвом корінних громад із метою забезпечення дбайливого і поважного ставлення до місцевих культур і громад, а також із метою інформування персоналу і клієнтів туристських підприємств про місцеві визначні пам'ятки, традиції й історію;

28. пропагували серед своїх клієнтів і туристів етичне й екологічно свідоме відношення до відвідуваних екотуристичних центрів, забезпечуючи екологічну освіту і заохочуючи добровільні внески для підтримки місцевих громад або інші ініціативи з їх охорони;

29. різноманітили свою пропозицію, розробляючи широкий спектр видів туристської діяльності в тур-центрі, а також розширюючи коло запропонованих турцентрів із метою поширення потенційних вигод від екотуризму і запобігання перевантаження певних туристських центрів, яка ставить під загрозу їх довгострокову усталеність. У цьому зв'язку приватним туро-ператорам варто дотримуватись стандартів систем управління потоками в екотуристських центрах, а також сприяти впровадженню таких систем;

30. створювали і розвивали механізми фінансування ділових асоціацій і кооперативів, що можуть надати допомогу у таких питаннях, як фахова підготовка, маркетинг, розробка продуктів, дослідження і фінансування екотуристичної діяльності;

31. забезпечили за допомогою відповідних інструментів і стратегічних альянсів рівномірний розподіл фінансових вигод між міжнародними направляючими і приймаючими туроператорами, місцевими постачальниками послуг і місцевими громадами;

32. У світлі вищезгаданих положень формували і реалізовували корпоративну політику на основі усталеності з метою її застосування на кожному етапі екотуристської діяльності.

С. Неурядові організації, суспільні асоціації, навчальні заклади і дослідницькі центри:

33. забезпечували технічну, фінансову, освітню й іншу підтримку і сприяли нарощуванню потенціалу для екотуристичних центрів, місцевих організацій і асоціацій, малих підприємств і відповідних органів влади з метою забезпечення сталої туристської політики, рекомендацій в області розвитку і управління, а також контрольних механізмів;

34. контролювали і досліджували реальний вплив екотуристичної діяльності на екосистеми, біологічне різноманіття, місцеві корінні культури і соціально-економічне середовище екотуристичних центрів;

35. співробітничали з державними і приватними організаціям для того, щоб отримані в результаті досліджень дані й інформація направлялися на забезпечення процесу прийняття рішень з розвитку і управління екотуризмом;

36. співробітничали з дослідницькими центрами для розробки найбільш адекватних і практичних рішень з розвитку екотуризму.

Д. Міжурядові організації, міжнародні фінансові заклади й агентства сприяння розвитку:

37. розробляли і сприяли здійсненню національної і місцевої політики, а також застосуванню принципів планування і систем оцінки в області екотуризму і його зв'язку з такими напрямками сталого розвитку, як охорона природного різноманіття, соціально-економічний

розвиток, повага прав людини, боротьба з бідністю, охорона природи і т. д., і поширенню цього досвіду у всіх країнах. Особлива увага повинна приділятися найменш розвиненим і країнам, що розвиваються, малим острівним державам і країнам із великими гірськими територіями, особливо, у світлі того, що 2002 рік був оголошений ООН Міжнародним роком гір;

38. нарощували потенціал регіональних, національних і місцевих організацій з розробки і застосування екотуристичної політики і планів, заснованих на міжнародних рекомендаціях;

39. розробляли міжнародні стандарти і механізми фінансування екотуристичних сертифікаційних систем, що враховують потреби малих і середніх підприємств і сприяють їх доступу до подібних процедур;

40. включили процес багатостороннього діалогу всіх учасників туристського процесу в розробку політики, рекомендацій і проектів на глобальному, регіональному і національному рівнях з метою обміну досвідом між країнами і секторами, залученими до екотуристичної діяльності;

41. нарощували зусилля із виявлення чинників, що визначають успіх або невдачу екотуристичних підприємств у усьому світі, для передачі знань і прикладів найкращої практики іншим країнам за допомогою публікацій, місій на місцях, навчальних семінарів і проектів технічної підтримки; ЮНЕП, ВТО й інші міжнародні організації повинні продовжувати і розширювати свій міжнародний діалог після Самміту з проблематики сталого туризму і екотуризму, наприклад,

шляхом регулярного аналізу розвитку екотуризму на міжнародних і регіональних форумах.

42. адаптували, у разі потреби, свої фінансові можливості й умови кредитування до потреб мікро-, малих і середніх екотуристичних підприємств, що складають основу даної індустрії, із метою забезпечення їх довгострокової економічної усталеності;

43. нарощували потенціал внутрішніх людських ресурсів для сприяння розвитку сталого туризму і екотуризму, що сам по собі є підсектором розвитку, і забезпечення правильного функціонування такого стану, при якому наявний досвід, дослідницька діяльність і документація сприяють використанню екотуризму у якості інструмента сталого розвитку.

44. розробляли механізми фінансування для навчання і нарощування потенціалу з урахуванням необхідного часу і ресурсів для того, щоб допомогти місцевим співтовариствам і корінним народам успішно брати участь у процесі розвитку екотуризму.

Е. Місцеві і корінні громади:

У додаток до всіх звернень, адресованим до місцевих громад у попередніх пунктах даної Декларації, учасники виробили такі рекомендації, що безпосередньо стосуються їх і полягають у тому, щоб вони:

45. Як частина загального погляду громади на розвиток, що може включати екотуризм, розробляли і застосовували стратегію для збільшення колективних вигод для громади за допомогою розвитку екотуризму, включаючи розвиток людських, фізичних, фінансових і соціальних ресурсів, і покращували доступ до технічної інформації;

46. зміцнювали, підтримували і заохочували спроможність громад до збереження і використання традиційних навичок, особливо, таких, як місцеві мистецтва та ремесла, сільськогосподарська продукція, місцеве будівництво й облаштування територій із використанням місцевих природних ресурсів на сталій основі.

Г. Всесвітній самміт із сталого розвитку (ВССР):

47. визнав необхідність застосування принципів сталого розвитку до туризму, а також показову роль екотуризму в досягненні економічних, соціальних і екологічних вигод;

48. включив значення туризму, включаючи екотуризм, в очікувані результати «тип 1» і «тип 2» ВССР.

6.3. Напрями державної політики в галузі туризму

Україна проголосила туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки і створює сприятливі умови для туристичної діяльності. Державна політика в галузі туризму визначається Верховною Радою України.

Основними напрямами державної політики в галузі туризму є:

- залучення громадян до раціонального використання вільного часу, проведення змістовного дозвілля, ознайомлення з історико-культурною спадщиною, природним середовищем, організація оздоровлення населення;
- забезпечення раціонального використання та збереження туристичних ресурсів, становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, створення ефективної системи туристичної діяльності для забезпечення потреб внутрішнього та іноземного туризму;
- створення і вдосконалення нормативно-правової бази в галузі туризму відповідно до чинного законодавства України, міжнародних норм і правил;
- захист прав та інтересів держави в галузі туризму;
- створення сприятливого для розвитку туризму податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів контролю;
- створення економічних умов, які стимулюють розвиток туризму в Україні;
- запровадження пільгових умов для організації туристичної та екскурсійної роботи серед дітей, підлітків, молоді, інвалідів та малозабезпечених верств населення;

- заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток туристичної індустрії;
- встановлення порядку стандартизації, сертифікації та ліцензування в галузі туризму;
- запровадження системи статистичної звітності суб'єктів туристичної діяльності;
- визначення порядку управління державною власністю в галузі туризму;
- створення однакових можливостей на ринку туристичних послуг для суб'єктів підприємництва незалежно від форм власності, сприяння розвитку конкуренції, забезпечення дотримання в цій галузі антимонопольного законодавства;
- гарантування безпеки туристів, захист їх прав, інтересів та майна;
- підтримання розвитку туризму в регіонах, визначення статусу окремих туристичних центрів, створення умов для пріоритетного розвитку туристичної індустрії;
- організація і розвиток системи наукового забезпечення галузі туризму, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації туристичних кадрів;
- розвиток співробітництва із зарубіжними країнами та міжнародними організаціями, участь у міжнародних програмах розвитку туризму;
- розроблення та укладання міжнародних двосторонніх і багатосторонніх угод у галузі туризму та визначення механізму їх реалізації.

У 1997 р. Україну прийнято дійсним членом до Всесвітньої туристської організації (ВТО), а у вересні 1999 р. на 13-й Генеральній асамблеї ВТО у м. Сантьяго (Чилі) обрано до керівного органу ВТО – Виконавчої ради. До Ділової ради ВТО увійшли Київський інститут (нині університет) туризму, економіки і права та готельний комплекс "Дніпро" (м. Київ).

6.4. Запитання для самоперевірки та контролю знань

1. Проаналізуйте юридичні аспекти організації екотуризму
2. Прокоментуйте трирівневу систему розвитку екологічного туризму
3. Охарактеризуйте напрями державної політики України в галузі туризму
4. Роль законодавчої системи України в розвитку екологічного туризму
5. Які структурні фонди можна віднести до найважливіших фінансових інструментів, що сприяють розвитку екотуризму в країнах ЄС
6. Назвіть перший міжнародний фінансовий інститут, який закріпив у своєму статуті в якості пріоритетних завдань надання допомоги країнам у формуванні екологічної політики, сприяння застосуванню ринкових методів в управлінні національними екологічними програмами; організацію і підтримку спеціальних досліджень і програм з екологічної освіти населення
7. Назвіть фонд, який надає фінансову підтримку в організації навчання та підвищення кваліфікації персоналу, задіяного в екотуризмі

8. Назвіть найбільші міжнародні структури, що надають допомогу у розвитку екотуризму

9. У якому році Україну прийнято дійсним членом до Всесвітньої туристичної організації (ВТО)

10. У якому році Україну на 13-й Генеральній асамблеї ВТО у м. Сантьяго (Чилі) обрано до керівного органу ВТО – Виконавчої ради.

6.5. Список використаної літератури

1. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття» / Переклад з англійської: ВГО «Україна. Порядок денний па ХХІ століття». – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.

Розділ 7

ЕКОТУРИЗМ, ЯК СЕГМЕНТ ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ

7.1. Вітчизняний та світовий екотуризм

Розвиток екотуризму першочергово пов'язаний із захистом навколишнього середовища, тобто, пріоритетом є дбайливе ставлення до природи, а другорядну роль, також, і немаловажну, відводиться отриманню прибутків, частина з яких виділяється на підтримання і відновлення природного середовища. Оскільки екотуризм і довкілля дуже тісно пов'язані між собою, то він може функціонувати лише у здоровому середовищі. Ніхто не хоче проводити відпустку на сміттєзвалищі або у зоні техногенної катастрофи. Люди хочуть насолоджуватися первозданною природою.

Основою розвитку екологічного туризму в Україні є 6737 спеціально відведених територій та об'єктів природного заповідного фонду, загальною площею 2,35 млн. га, що становить понад 3,9 % усієї площі держави. Зокрема, серед них національні природні парки займають 20,9 % території природно-заповідного фонду держави, біосферні заповідники — 9,6, регіональні ландшафтні парки — 17,2%. У територіальному відношенні найперспективнішими є Карпатський, Поліський, Подільський, Кримський та інші регіони, оскільки вони мають багату природно й культурно-ресурсну базу, яка впливає на формування екотуристичного продукту, на розвиток екотуристичного ринку, стаючи складовою туристичного, а відтак і світового ринку. Спираючись на сировинну базу екотуризму вітчизняний ринок представлений різноманітністю екологічно-пізнавальних маршрутів,

екскурсій, стежок, природних атрактивних об'єктів тощо. На сьогоднішній час невідомо, яку частку він займе у найближчому 10-літті на національному туристичному ринку, але при оптимістичних прогнозах, екотуризм, наприклад, в Карпатському регіоні має сформувати потужний сегмент ринку і контролювати від 35 до 45% усіх туристичних потоків у цей регіон. Цьому також сприяє Європейський Союз, який відкрив спеціальну кредитну лінію в розмірі 100 тисяч євро на розвиток його інфраструктури. З розвитком екотуризму і зростанням його міжнародної складової можуть бути задіяні й інші регіони, наприклад, Поділля, а саме Дністерський каньйон. Серед унікальних та атрактивних природних об'єктів на вітчизняному ринку туристичних послуг є еколого-пізнавальні маршрути: "Ужоцький перевал", "Оленівський перевал", "По Верховині", "До унікальної Долини нарцисів", "Синевірське озеро" тощо.

Великі перспективи для розвитку міжнародного екотуризму в Україні відкриваються внаслідок формування міждержавних природно-заповідних об'єктів (транскордонних). Наша держава створила українсько-польсько-словацький біорезерват "Східні Карпати", створюється такий резерват і в дельті Дунаю ("Дунайські плавні"), попереду організація подібних територій на кордонах з Польщею, Білорусією і Росією.

Для розвитку екотуризму в Україні впроваджується та вдосконалюється законодавче забезпечення країни, а також проводиться організаційна та інвестиційна підтримка як державна так і закордонна.

Особливо ефективне міжнародне співробітництво у розробленні програм, проектів і представлення їх на міжнародних конкурсах.

Екотуризм у європейських країнах почав розвиватися значно швидше ніж в Україні. Серед європейських країн, які є лідерами у розвитку екотуризму слід віднести Англію, Францію, Німеччину, де збереженню природи приділялося велике значення, а попит на екотуристичний продукт вже тривалий час є доволі високим. Наприклад, щороку близько 50 мільйонів людей відвідують національні природні парки Німеччини.

Кращі туристичні екомаршрути світу: відпочинок на приватному острові Компас Кей, Багами; відпочинок на острові Санта-Круз, Галапагоси; сафари в Кенії; рафтинг порогами річки Алсек на Алясці; спостереження за птахами на Карибських островах; піший туризм по гімалайських хребтах Непалу і Тибету; подорож екологічними "стежками" в бразильській "водній країні" Пантай; подорож до вулканів Коста-Ріки; дослідження підводного життя Індонезії; спостереження за гігантськими черепахами Гренади тощо.

7.2. Світові центри екотуризм

Світові центри екотуризму знаходяться у всіх регіонах світу, а саме у: Європі, Північній Америці, Центральній та Південній Америці, Африці, Азії, Австралії і Океанії, Антарктида.

Європа, зокрема такі країни як: Німеччина, Франція, Білорусія, Болгарія, Греція, а також Британські острови, країни Апеннінського та Піренейського півостровів, Балтії, Західні Балкани і ін.) – безперечні світові лідери за рівнем розвитку екотуризму. На Європу припадає

близько 53% від загальної кількості міжнародних туристичних прибуттів. З них вагома частка туристів тяготеє до східної Європи, індустрія туризму якого пропонує різнохарактерний туристичний продукт – від пляжно-купального відпочинку до гірськолижного туризму. Наприклад, в екологічних турах до Польщі у незаймані ліси, які збережені у національних парках, на відпочинок приїжджають жителі сусідньої Німеччини й інших країн Євросоюзу.

Північна Америка (Канада, США, Мексика) надасть можливість провести кілька днів у джунглях чи пізнати індійські села, оточені незайманою природою. Густа мережа екомаршрутів задовільнить всіх вибагливих екотуристів, через надання послуг еко-компаній. Тільки у США екотуристи можуть провести свій відпочинок на природно-різнокольоровій палітрі унікальних природних об'єктах представлені пляжами з пісками незвичайного кольору вулканічного походження, а саме: Чорний, Зелений і Червоний на Гавайських островах.

Центральна та Південна Америка (Венесуела, Бразилія та інші) за І.Смалем (2010) нині позиціонуються як райони з потужними природними ресурсами, насамперед біотичними і ландшафтними, які сприяють інтенсивному використанню екотуристичних технологій. Екологічний туризм в цьому регіоні перетворився на реальну альтернативу сільському господарству і лісозаготівлі. До країн, які реалізують грандіозні екотуристичні проекти належать Бразилія, Перу, Венесуела, Беліз, Гватемала.

Африка (Єгипет, ПАР, Мозамбік і т.д.) – регіон для екологічних подорожей. Значну популярність для екотуристів становлять узбережжя, а саме Блакитна діра на узбережжі Червоного моря, яка

приваблює дайверів-екстремалів. Ставлення жителів африканських сіл до дикої природи як до коштовного майна, засобу існування визначило розвиток сафарі як джерела економічного прибутку. Розвиток екотуризму тут призвів до зниження рівня безробіття, зокрема, серед жінок. Вони можуть продавати посуд, сувеніри, продукти, вироби народних промислів.

Азія (Туреччина, Казахстан, Афганістан, Пакистан, Китай, КНДР, Республіка Корея, Монголія, Японія і ін.) одним з найпопулярніших напрямів розвитку туризму є екотуризм. Наприклад, на філіппінському острові Палаван (Palawan) місцева громада пропонує туристам морські прогулянки, в ході яких можна поспостерігати за дельфінами і морськими черепахами. Обов'язковою програмою для екотуристів також повинно стати відвідування малайзійських морських заповідників. До них відносяться парк Тунки Абдул Рахман в Сабахе і морський заповідник Пулау Пайар біля узбережжя штату Кедах, на південь від райських островів Лангаві Малайзії з великим розмаїттям біологічних видів, що мешкають на її території. На східному узбережжі півострівної частини Малайзії знаходяться незаймані південні острови Тіоман, Аур і Сібу, які будуть цікаві як романтикам, так і шукачам пригод. У східних берегів Сабаха знаходиться знаменитий острів Спідня – один з найвідоміших дайвінг-курортів в світі. Заробітки місцевих жителів від наданих екотуристичних послуг роблять життя громади суттєво стабільним та кращим. А розвиток екотуризму у Таїланді зорієнтований на збереження недоторканої унікальної природи (гори, пляжі тощо) через мережу створених національних парків з розвинутою

інфраструктурою (до більшості парків прокладені автомобільні дороги, адже доступ до них – це збільшення кількості туристів).

Австралія і Океанія (о. Тасманія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Соломонові острови, Нова Гвінея тощо) – по праву займає одне з лідируючих місць серед країн світу, які пропонують і підтримують розвиток екотуризму. Вона піклується про збереження своїх природних ресурсів через функціонування 550 національних парків, заповідників, які активно пропагують культуру відпочинку в єднанні з довкіллям. Головними центрами екологічного туризму Австралії є Блакитні Гори, Великий Бар'єрний Риф, Кейрнс і околиці, «червоний центр» Австралії (Ayers Rock), національний парк Какаду, а також острів Кенгуру та національні парки Тасманії.

Навіть Антарктида стала об'єктом екотуризму. Тут туристи можуть поспостерігати за колоніями пінгвінів, тюленів і ін. представниками фауни. Антарктида – екотуристів приваблює також білосніжними схилами льодовика Гріффіт Тейлор вкритих потьокками кольору крові. Спочатку вчені вважали, що цьому явищу пояснення у наявності мікроскопічних водоростей, проте згодом було встановлено, що таке забарвлення сформувалося внаслідок наявності в ній двовалентного заліза, яке, прориваючись з водою на поверхню, перетворюється на банальну іржу.

Отже, розвиток екологічного туризму з кожним роком набирає обертів. Все більше людей мають намір провести відпочинок в екологічно чистому середовищі. Згідно з даними ВТО на частку екотуризму припадає від 7% до 10% щорічного доходу всій індустрії туризму. При цьому спостерігається тенденція до збільшення кількості

бажаючих відпочивати на лоні природи. Спектр екотуристичного продукту представлений у найбільших світових туроператорах: Всесвітній фонд любителів живої природи, Інститут світових ресурсів, Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів, ЮНЕСКО, Всесвітній фонд охорони дикої природи (WWF) та інші.

7.3. Чинники розвитку екотуризму

Як і в будь-якому економічному процесі, в екологічному туризмі взаємодіють екстенсивні та інтенсивні чинники зростання екотуризму. До екстенсивних чинників відносяться: зростання чисельності працівників, збільшення кількості залучених до господарського обігу матеріальних ресурсів, відновлення діючих та залучення (створення, відкриття) нових об'єктів екотуризму разом з підтриманням належного рівня інфраструктури існуючих.

Інтенсивні чинники – це розвиток професійно-кваліфікаційної структури екотуристичних підприємств; підготовка виробників та реалізаторів екотуристичного продукту – менеджерів екологічного туризму; забезпечення належного освітньо-кваліфікаційного рівня фахової природознавчої (географічної, туристичної, екологічної, біологічної, геологічної, історичної, етнографічної, культурологічної та ін.) підготовки працівників (ренджерів, інструкторів, гідів тощо); технічне удосконалення матеріальної бази на основі впровадження досягнень і результатів науково-технічного прогресу, включаючи реалізацію інноваційних програм, поліпшення культури та якості обслуговування, комп'ютеризацію туризму, раціональне використання наявних матеріальних ресурсів, об'єктів і маршрутів і т.д.

До стримуючих чинників, що негативно впливають на розвиток екотуризму, можна віднести: кризові явища в економіці країни, зростання зовнішньої заборгованості, політичну та фінансову нестабільність, підвищення цін на предмети споживання, скорочення обсягів особистого споживання, високий рівень мілітаризації економіки, безробіття, страйки, криміногенний стан, екологічні кризи, катастрофи та аварії, несприятливе та нерозвинуте природоохоронне та туристичне законодавство, жорсткість фіскальних та бюрократичних формальностей, невиконання турфірмами своїх зобов'язань, шахрайство, банкрутство туристичних фірм тощо.

7.4. Інфраструктура екотуризму

Екотуризм привертає значну увагу тур фірм, оскільки для його розвитку не потребується великих капіталовкладень в його інфраструктуру. Крім того, розвиток екотуризму вміщує потужний потенціал активізації малого бізнесу, особливо у створенні інфраструктури районного (місцевого) рівня.

Інфраструктура екотуризму включає перш за все створення та облаштування маршруту, наявність інформаційних центрів, музеїв природи, місць для відпочинку і пітників, оглядових майданчиків, інформаційних стендів (або візит-центрів), автостоянок, палаточних стоянок, турбаз, лісних притулків, закладів харчування, кваліфікованих кадрів, при необхідності пункти прокату спорядження, облаштованих пляжів, камер схову, інструкторських служб, медичних пунктів тощо. Слід зауважити, що екотуристична інфраструктура (обладнання

оглядових майданчиків, створення під'їзних доріг), в основному, слугує для контролю за місцем відпочинку та пересування туриста.

Для задоволення потреб екотуриста в оздоровленні та профілактиці до його послуг спеціалізовані курорти. В Україні діє 45 курортів загальнодержавного і міжнародного значення та 13 курортів місцевого значення, є понад 400 санаторіїв, які можуть прийняти на лікування більш як 600 тис. відпочиваючих. Разом з тим за останні роки спостерігається тенденція зменшення мережі та місткості закладів організованого відпочинку, скоротилася мережа туристичних баз, що значно звузило можливості ефективного використання рекреаційних ресурсів. Тому перспективи розвитку екотуризму в Україні полягають у залученні перш за все додаткових інвестицій в оновлення його інфраструктури, пропагування індустрії відпочинку і оздоровлення в цілому.

Слабо розвинена інфраструктура і погана репутація (країна корупції) є основною проблемою України у плані просування екологічного туризму на світовий ринок туризму. Зокрема друга не сприяє протягування як місцевих так і іноземних інвестицій у розбудову країни, а відтак й інфраструктури, зокрема туристичної. Хоч незайманим простором України є що представити на екотуристичний ринок, але цього не достатньо, потрібно ще потужна інформаційна компанія (треба, щоб про неї почув весь світ). Тому в Україні не високий рівень розвитку екологічного туризму, хоча відвідування таких територій в інших країнах є досить популярний вид відпочинку, це стимул для розвитку внутрішнього екотуризму.

7.5. Діяльність екотуристичних підприємств

Сучасну систему індустрії екологічного туризму складають досить різноманітні спеціалізовані підприємства, організації та заклади, а саме:

- наукові, науково-дослідні, освітні та туристичні організації (турагенти та туроператори), що створюють, розробляють і реалізують екотуристичний продукт та забезпечують умови для розвитку екологічного туризму;

- природоохоронні (національні парки, заповідники, заказники тощо) та природогосподарські (парки, лісопарки, гідропарки тощо) організації – природно-географічні носії засобів виробництва екотуристичних послуг;

- заклади, що надають послуги розміщення (готелі, мотелі, кемпінги, пансіонати, будинки відпочинку, організовані наметові містечка тощо);

- заклади харчування (ресторани, кав'ярні, бари, їдальні, кухні тощо);

- транспортні підприємства (автопідприємства, авіаційні підприємства, управління та відомства залізниці, підприємства річкового та морського транспорту, спеціалізовані транспортно-гужові підприємства – стайні, ферми та ін.);

- рекламно-інформаційні туристичні заклади (реklamні агентства, рекламні бюро, інформаційно-туристичні центри тощо);

- торгівельні заклади та підприємства;

- заклади та підприємства сфери дозвілля в туризмі (кіноконцертні зали, сцени, майданчики тощо);

- громадські екологічні та туристські об'єднання, організації, центри тощо;
- державні органи координації та регулювання в туризмі місцевого, муніципального, регіонального та національного рівнів.

За змістом своєї діяльності більшість комерційних туристичних та екотуристичних організацій є своєрідними посередниками між туристом (споживачем) та виробником екотуристичних послуг (природоохоронною та природогосподарською організацією). Так, туроператор екологічного туризму здійснює планування і створення екотуристичних маршрутів, розробку програм та пакетів послуг для індивідуальної або групової реалізації.

Комерційні операції туроператорів кваліфікуються як оптові, тому що екотуристичний продукт, який вони створюють, як правило, перепродається турагентам. Турагент діє на основі угод з туроператорами та є основним роздрібним продавцем екотуристичного продукту безпосередньо кінцевому споживачу – туристу.

Специфічною особливістю екологічного туризму є те, що серед організацій та закладів, що створюють та розроблюють екотуристичний продукт, значна роль належить природоохоронним та екоосвітнім організаціям, що не є турагентами та туроператорами.

7.6. Менеджер в екотуризмі

Менеджмент – це самостійний вид професійної діяльності, призначений для досягнення цілей організації в умовах ринкових відносин. Менеджмент туризму покликаний створювати певну систему управління діяльності з найкращим задоволенням потреб людей, зокрема, подорожей у найрізноманітніших цілях.

Для діяльності менеджера, професійно зайнятого управлінням, характерно:

- переслідувати загальні цілі організації, яку він представляє у взаємодії з іншими людьми, іншими організаціями, діючи від її імені і за її дорученням;
- орієнтуватися на отримання конкретних результатів, які пов'язані з досягненням цілей організації;
- залучати інших людей і використовувати їх потенціал для вирішення поставлених перед ним завдань;
- самостійність у роботі і повна відповідальність за те, що і як він робить при її виконанні.

Помилки менеджера, особливо в сучасних ринкових умовах господарювання, які не дозволяють йому стати професіоналом в області менеджменту.

1 – це непридатність до професії менеджера.

2 – це прагнення менеджера стати вище своїх підлеглих. Потрібно бути не вище, а попереду своїх підлеглих.

3 – прагнути виконувати роботу за своїх підлеглих. Робота менеджера полягає в тому, щоб добре працювали інші люди, яких він

зумів зацікавити, організувати і спрямувати на досягнення намічених ним цілей.

У загальних рисах повсякденна робота менеджера полягає в тому, що він:

- 1) спрямовує дії людей, визначаючи їх цілі і завдання;
- 2) організовує взаємодію людей, створюючи систему їх спільної роботи, в якій кожен виконує свою роль, узгоджуючи з нею свої дії у згоді з діями інших людей;
- 3) мотивує дії людей, віддаючи кожному по заслугах, успіхам, здібностям і можливостям, спонукаючи їх тим самим до підвищення ефективності та якості індивідуальної та колективної діяльності;
- 4) контролює дії людей, аналізуючи і оцінюючи результати їх праці, щодо досягнення поставлених перед ними цілей і завдань, не допускаючи відхилень від них.

Якості, якими повинен володіти менеджер:

I. Ділові якості – для того, щоб встановлювати зі своїми підлеглими і партнерами ділові відносини з приводу участі у спільних справах, що представляють спільний інтерес. Ділові якості включають в себе:

- 1) компетентність – знання, вміння, навички, набуті в результаті спеціальної підготовки, досвіду роботи;
- 2) організаторські здібності, що виражають схильності до налагодження спільної діяльності у цілеспрямованості, системності мислення і вчинків, наполегливості, вимогливості, ініціативності та самостійності;
- 3) комунікабельність – здатність встановлювати ділові контакти з іншими людьми, вступати з ними в спілкування на діловій основі.

II. Психологічні якості – комплекс індивідуальних характеристик менеджера, покликаних забезпечувати йому розташування людей і залучати їх до співпраці. У цей комплекс входять:

- 1) здатність заряджати своєю енергією інших людей;
- 2) психологічна вибірковість, як спроможність правильно розбиратися в психологічних особливостях інших людей і вірно реагувати на них (наприклад, розбиратися в типах темпераменту, рисах характеру, здібностях підлеглих);
- 3) здатність протистояти сильним негативним емоційним впливам, що викликають психічну напруженість, стрес;
- 4) вміння володіти своїми емоціями, тобто виявляти емоційну стриманість у відносинах з людьми;
- 5) оптимізм – здатність вселяти у людей віру в успіх, протистояти невдачам, переносити труднощі.

III. Морально-етичні (моральні) якості. Вони необхідні менеджеру для завоювання довіри і поваги з боку оточуючих його в роботі людей і складають основу впливу на них як особистості. До числа найважливіших якостей такого роду відносяться: чесність, обов'язковість, справедливість, уміння тримати своє слово, доброзичливість і шанобливе ставлення до людей.

До числа особливостей менеджера екотуризму слід віднести:

- вміння передбачати спектр використання природних ресурсів в екотуризмі;
- поєднувати відпочинок з практичним втіленням ідей екоосвіти і екопросвіти;

- налагодження співпраці з адміністрацією та фахівцями ПЗФ з турфірмами на основі офіційних та неформальних відносин, зокрема, менеджерами;
- вміння залучати місцеве населення до обслуговування туристів, у тому числі з екопросвітницькими цілями;
- дотримання ліміту використання природних ресурсів в екотуристичних цілях, а також їх відтворення в інтересах розширення і різноманітності екотуристичних програм.

Отже, менеджер екотуризму повинен виступати в якості екологічно активної і провідної частини персоналу турфірми – формування переконаності та принциповості у відстоюванні ідей охорони природи. Він повинен мати добрі знання про рекреаційні і дозвілєві програми, які переслідують природозахисні цілі. Повсякчас проводити моніторинг попиту на еотовари, покращення, урізноманітнення послуг, залучення місцевого населення.

Створення економічно ефективного, якісного і привабливого екотуристичного продукту визначає одне з пріоритетних завдань менеджменту екологічного туризму. Воно охоплює всю сукупність суспільно-економічних відносин і формує їх особливий вид – систему управління екологічним туризмом. У свою чергу вони містять у собі складну сукупність відносин між людьми, які здійснюють стратегічний екотуристичний менеджмент (організаційних, соціальних, психологічних, інформаційних та інших), єдність яких утворює систему більш високого порядку – відносин управлінням раціональним природокористуванням та охороною природи.

7.7. Екотуристичний продукт

Екологічний туризм можна розглядати також як специфічний індикатор економічної системи, який одним з перших відчуває на собі її вплив, зберігаючи при цьому потенційні можливості впливу на економіку певного міста, регіону та країни в цілому. Таким чином, економіка і екологічний туризм тісно взаємодіють між собою. Причому ця взаємодія носить системний характер, що виражається у взаємозалежності, взаємовпливі і взаємозумовленості різних за ієрархічним рівнем складовими економічної системи та екологічного туризму. Основою цих взаємодій є суспільно-економічні відносини, зумовлені особливостями виробництва і споживання специфічного екотуристичного продукту.

Екотуристичний продукт з погляду його подання (позиціювання) на туристичному ринку є певним комплексом екомістких та екозначущих продуктів, товарів і послуг переважно інтелектуально-освітнього та рекреаційного характеру, що мають просторову (геоекологічну, ландшафтно-екологічну), кількісну і якісну визначеність та підготовлені для реалізації туристам та відпочиваючим (споживачам цього продукту). У його виробництві задіяні природоохоронні, природогосподарські та туристичні підприємства і організації, що пов'язані між собою процесом створення екотуристичного продукту.

Екотуристичний продукт складається з таких основних компонентів:

- екотуристичні послуги, діяльність, що супроводжують процес реалізації та споживання туристичних послуг,

- товари, що споживаються під час екотуру, та супутні товари, які споживаються поза його межами.

Взаємозв'язок цих компонентів та їх частка в певному екотуристичному продукті залежать від напрямку та мети екотуризму, фахового та економічного рівня організаторів. Велике значення має специфічна екоосвітня та ековиховна діяльність з мотивації та стимулювання різних напрямів екотуризму, підготовки та навчання правилам поведінки у природному середовищі, формування екокультури спілкування з природним середовищем та споживання екотуристичного продукту.

Реалізація екотуристичного продукту зазнає впливу урбокомпенсаційних, рекреаційних, соціально-культурних, освітніх та інших суспільних потреб та туристичного попиту. Економічно це виявляється фінансовими потребами людей, що хочуть і мають можливість придбати екотуристичний продукт у вигляді маршруту, подорожі або поїздки в місця, що їх цікавлять, або спеціальної брошури для самопутівної екологічної стежки. Купуючи екотуристичний продукт і сплачуючи тим самим його вартість, споживач вступає в економічні відносини з його виробником – природним середовищем і організацією, що виступає організатором, посередником та регулятором перебування туриста у природному середовищі. Частина отриманого прибутку витрачається на відновлення природного середовища та підтримання екотуристичної інфраструктури.

Таким чином, результат специфічного екотуристичного виробництва знаходить суспільне визнання, а саме виробництво одержує новий імпульс, оскільки знову відтворюється пропозиція

екотуристичного продукту. Суспільне значення екотуристичного продукту полягає також у його доступності, низькій собівартості та швидкій самоокупності. Тому екологічний туризм можна розглядати як єдиний процес природоохоронного виробництва і споживання, складний комплекс природо-суспільно-економічних відносин.

Економічні засади регулювання екологічним туризмом виявляються також у тому, що його створення, реалізація і відтворення потребують певних ресурсів та витрат.

Система економічного контролю у виробництві, реалізації та відтворенні екотуристичного продукту здійснюється через державну, комерційну і громадську форми захисту прав споживачів. Споживачі, що придбали екотуристичний продукт і не отримали того, що їм було обіцяно, можуть пред'являти санкції до його продавця (у даному випадку до виробника або реалізатора). Якщо споживачі задоволені екотуристичним продуктом, позитивний вплив від діяльності його виробників позначиться на збільшенні попиту, зростанні прибутку, а отже, і збільшенні капіталовкладень у відтворення природного середовища та охорону природи.

У наведених вище випадках йдеться про реалізацію насамперед економічних відносин, в які вступають виробники (реалізатори, продавці) туристичного продукту та його споживачі (відпочиваючі, туристи). До цього варто додати і ще один вид економічних відносин, що стосується відносин з фіскальними державними органами та витрат частини прибутку від діяльності виробників на податки.

Прибуток як економічна категорія відбиває взаємозалежність витрат і результатів екотуристичної діяльності, тобто витрат на

створення екотуристичного продукту, його споживання і надходження коштів від його продажу при завершенні цього процесу.

За умов ринкової економіки отримання стабільного прибутку визначає мету і зміст економічної діяльності в екотуризмі. Основне джерело прибутку в екотуризмі – це сам турист, що сплачує вартість запропонованого йому екотуристичного продукту. Немає споживача – немає прибутку, а якщо є турист, то прибуток можна одержати тільки в тому разі, якщо вартість екотуристичного продукту перевищує суму витрат на його створення і просування до споживача.

Отже, економічний зміст екотуристичної діяльності виявляється ще й у тому, щоб залучити туриста, спонукати його до придбання екотуристичного продукту (еко-туру) і зробити все для того, щоб він залишився задоволеним цим екотуристичним продуктом. В іншому разі немає економічного сенсу займатися екотуристичною діяльністю, тому що вона буде збитковою чи може існувати лише за рахунок різноманітних дотацій, як правило, за залишковим принципом.

4.8. Просування екотуристичного продукту на ринок

Система просування екотуристичного продукту на ринок представлена комплексом заходів, намагань і дій (реклама, участь у виставках і ін.). використаних (застосованих) фірмою для інформування, переконання або нагадування про туристичний продукт з метою створення попиту на цей продукт і її подальшої реалізації.

Головною метою просування є створення умов, які забезпечують реалізацію туристичного продукту, що базується на:

- звернені уваги і формуванні зацікавленості потенційних клієнтів і споживачів до екотуристичного продукту;

- формування побажань до придбання і стимулювання потенційних клієнтів і споживачів до реальних дій щодо придбання екотуристичного продукту.

Просування екотуристичного продукту спрямовано на реалізацію певних управлінських завдань, а саме:

- інформування споживачів і інших зацікавлених сторін про наявність новостворених екопродуктів, які представлені на ринку;

- поширення інформації і підвищення свідомості споживачів і інших суб'єктів про представлений екопродукт;

- стимулювання і збільшення продажу представлених туристичних продуктів;

- створення і підтримання власного іміджу туристичної фірми;

- консолідація зусиль учасників продажної мережі і інших зацікавлених сторін з метою забезпечення сумісного просування туристичного продукту, створення і підтримка привабливого для туриста регіону, лобіювання інтересів туристичних фірм.

Туристичні підприємства успішно просувають екотуристичний продукт на ринок коли:

- проводять моніторинг ринку збуту туристичного продукту;

- встановлюють і досліджують потенційних клієнтів і споживачів;

- аналізують туристичний продукт і оцінюють його конкурентоспроможність;

- встановлюють і аналізують учасників мережі збуту;

- встановлюють мету просування;

- встановлюють методи, інструменти і канали просування;
- розробляють плани просування;
- формують бюджет просування;
- реалізують програми просування;
- оцінюють ефективність програми просування туристичного

продукту.

Значну роль у просуванні екотуристичного продукту відіграє реклама, яка є найдієздатнішим методом поширення інформації про нього і донесення до потенційного споживача і інших зацікавлених сторін. При цьому основними завданнями реклами є: інформування, повідомлення, нагадування. У якості засобів реклами екотуристичний продукт може використовувати телебачення, пресу, книжкову продукцію, радіо, друковану продукцію, Інтернет, бігборди, стенди, рекламні щити, оголошення і т.д.

Підсилення впливу на споживчі групи сприяє сумісне використання реклами і не рекламних методів просування (особистий (безпосередній) продаж, стимулювання збуту, пропаганда), що у сукупності творить потужний інструмент управління неціновою конкурентноспроможністю туристичного продукту і туристичної фірми.

Найбільш значущою складовою, яка визначає результативність продажу є якість взаємозв'язку торгового персоналу туристичної фірми з клієнтом, яке визначається перш за все якісним складом торгових агентів.

Для освоєння персоналом комплексу ділової інформації про сферу туристичного бізнесу слід знати, володіти та використовувати:

- законодавчі акти, нормативні документи у сфері туризму;
- правила оформлення відповідних документів;
- інформацію про фірму;
- позиціонування пропозицій туристичної фірми;
- переваги, особливості екотуристичного продукту;
- організованих заходах щодо просування туристичного продукту;
- застосування методів, що стимулюють продаж і т.д.

Отже, просування туристичного продукту передбачає різні методи і засоби, використання яких визначається специфікою роботи туристичної фірми, маркетинговою орієнтацією на кінцевих споживачів, діючою системою менеджменту, рівнем компетентності і професіоналізмом співробітників, їх зацікавленістю в кінцевому результаті своєю працею.

Відповідальність за просування екотуристичного продукту на ринок лягає на маркетолога. Основними завданнями екологічного маркетингу є: вивчення попиту на екологічно чисту продукцію, ціноутворення; екологічна реклама і стимулювання до екозбалансованого споживання; планування екологічно чистого асортименту, збуту і торгових операцій; діяльність, пов'язана зі збереженням і вибором екологічно чистого транспортування товару – екологічна логістика; організація екологічно безпечного обслуговування споживачів. Екологічний маркетинг ґрунтується на використанні концепції соціально-етичного маркетингу і є його складовою частиною. На основі цієї концепції інтегруються інтереси виробника, споживача, суспільства і природного середовища.

Екологічний маркетинг має яскраво виражену соціальну спрямованість, що виявляється у розв'язанні протиріч між інтересами товаровиробника, що прагне реалізувати, як можна більшу кількість товару (продукту, послуг та ін.) і за, як можна вищою ціною і споживача, який прагне придбати якісний товар (продукт, послугу та ін.) і як найдешевше.

Мешканці міст є основними споживачами екотуристичних продуктів і послуг. Зазначимо також, що саме місто є «батьківщиною» екологічного туризму, тому що тут продукуються всі основні екологічні ідеї, рухи, та формуються свідомі екотуристи.

Виділяють такі види урбоекологічного маркетингу:

1. Комерційний – виробництво екоспецифічних «екологічно чистих» товарів, продуктів і послуг, маркетинг природних ресурсів і умов та територій, маркетинг комерційної екологічної інформації, маркетинг екологічних ідей (ноу-хау) та технологій, маркетинг урбокомпенсаційної екорекреації, маркетинг комерційної екологічної освіти, маркетинг економіко-екологічних стимулів до проведення ефективної природоохоронної політики і т.д.

2. Некомерційний (умовно безприбутковий та безприбутковий) маркетинг – це ринкова діяльність учасників екологічних рухів (за охорону природи, за відновлення і підтримку екологічної рівноваги та ін.), політичних діячів, що виступають за охорону навколишнього середовища, наукових і громадських програм та грантів, екологічної інформації (державних дослідних установ, пунктів моніторингу, лабораторій та громадських експертиз тощо), екологічних ідей, гасел та брендів (сюди можна віднести маркетинг екологічно-збалансованого

споживання), екологічної освіти та просвіти, інвестицій в екологічні програми (місцевого, регіонального та державного рівнів) та ін.

Залежно від характеру взаємовідносин між основними суб'єктами маркетингової діяльності, мети маркетингу та особливостей об'єкту урбоекологічного маркетингу можна виокремити: маркетинг товарів і послуг; урбоекологічний маркетинг екоспецифічних («екологічно чистих») товарів, продуктів і послуг; урбоекологічний маркетинг територій, природних умов і ресурсів (геомаркетинг); урбоекологічний маркетинг природоохоронної діяльності і відтворення природного середовища.

Урбоекологічний маркетинг товарів і послуг (звичайний маркетинг), що здійснюється з урахуванням екологічних стандартів, нормативів і обмежень як основного чинника збереження зовнішнього середовища. У цьому випадку метою маркетингу є задоволення звичайних запитів і потреб мешканців міста за допомогою ринку, за умови максимального дотримання існуючих екологічних нормативів та стандартів, а діяльність суб'єктів маркетингу відповідає вимогам природоохоронного законодавства. У якості прикладу такого маркетингу можна розглядати маркетинг, що задовольняє вимогам екологічних стандартів серії ISO 14000.

Урбоекологічний маркетинг екоспецифічних («екологічно чистих») товарів, продуктів і послуг. В основі розвитку цього виду маркетингу є поняття «екологічної потреби», «екологічного товару», «екологічної послуги». Серед дефініції поняття екологічної потреби людини, на перший план висувається потреба в екологічній безпеці – задоволення екологічних потреб мешканців міста, вироблення та просування

екологічних («екологічно чистих») товарів та послуг, насамперед продуктів харчування, води і товарів першої необхідності.

Урбоекологічний маркетинг територій, природних умов і ресурсів. У якості товару тут виступають природні умови і ресурси в межах певних територій, що мають реальне або потенційне комерційне значення. Тут усі природні ресурси є матеріальною (речовинною) основою компонентів геосоціоекосистем міста різноманітного рівня, вилучення або порушення яких неминуче спричинює зміну екологічного стану території, а також основою існування уявних урбогеосоціоекологічних ресурсів зокрема пейзажно-естетичних.

Урбоекологічний маркетинг природоохоронної діяльності і відтворення природного середовища. Його основним завданням є збереження і відтворення природних компонентів міського середовища (природних елементів та підсистем в урбогеосоціоекосистемі). Цей сегмент формується на основі діяльності міських зоопарків, дендраріїв, ботанічних садів та різноманітних клубів, товариств і центрів любителів тварин (кінологічних, орнітологічних, акваріумістів тощо), а також садово-дачних товариств та величезної кількості аматорів.

Специфічним видом урбоекологічного геомаркетингу є

- маркетинг квот
- урбоекологічний геомаркетинг утилізації та переробки побутових та ін. відходів з певних територій міста
- екологічної інформації, екологічних знань і технологій.

Маркетинг квот. Його основна ідея полягає в тому, що органами муніципального управління встановлюється певні граничні межі емісії

до певних забруднюючих речовин для певних територій міста, а розподіл прав регулюється ринком.

Урбоекологічний геомаркетинг утилізації та переробки побутових та ін. відходів з певних територій міста – органи муніципального управління встановлюють певні квоти та ліценції на асенізацію (вивезення, складування на відповідних полігонах, переробку та утилізацію) побутових та ін. відходів з визначених територій. Розподіл прав на надання асенізаційних послуг та відведення нових ділянок під спеціальні утилізаційно-переробні полігони (сміттєзвалища) регулюється відповідним сегментом урбоекологічного ринку.

Урбоекологічний маркетинг екологічної інформації, екологічних знань і технологій – забезпечує необхідні екологічні ноу-хау в процесі маркетингової діяльності. У якості товару в цьому випадку розглядається інтелектуальний продукт: програми навчальних курсів та спецкурсів, навчальні посібники і підручники та інше науково-методичне забезпечення, програми та гранти наукових досліджень, інноваційні екологічні технології, проекти природоохоронної діяльності, екологічні експертизи і прогнози, моніторингова та дискретна екологічна інформація, тощо.

Як і будь-яке суспільно-економічне явище, геомаркетинг екотуризму для успішного та ефективного застосування передбачає наявність певних суспільно-економічних умов на туристичному ринку, насамперед:

- значне насичення ринку послугами, тобто існування ринку споживача;
- гостра конкурентна боротьба туристичних фірм за споживачів;

- вільні ринкові відносини, передусім, можливість без адміністративних обмежень обирати ринки збуту, ділових партнерів, встановлювати ціни, провадити комерційну діяльність тощо;
- вільна діяльність адміністрації в межах туристичної організації або підприємства у визначенні мети, стратегій, керівних структур, розподілу коштів та засобів тощо.

7.9. Перспективи екотуризму

У туристичній галузі екологічний туризм є одним з провідних напрямів, доказом цього є поповнення державної казни від сплати податків туристичних фірм від продажу екотуристичного продукту. Наприклад, на Алясці він посідає друге місце після видобутку нафти. Загалом, щорічний дохід від екотуризму в США досягає 220 млн дол. В цілому, він має тенденцію до стрімкого зростання завдяки тому, що біля 48% американських туристів віддають перевагу екотуризму: зокрема відвідуванню об'єктів ПЗФ, а саме природних парків (об'єкти ПЗФ займають більше 10% площі країни і стають все більш популярними як серед вітчизняних так і серед іноземних туристів), окремих атракцій місцевості, участі у еколого-освітніх турах, піших маршрутах, проживанню у палатках, на ранчо, у кемпінгах. Слід також зазначити, що США має величезний внутрішній ринок екотуризму, але в той же час також відправляє найбільше в світі число екотуристів за кордон. Центральне місце в екотуристичному русі займає загально-пізнавальний, або ландшафтний екотуризм, що вимагає не спеціальних знань, а лише зацікавленості до природи певного регіону. Серед американських екотуристів 60% складають подружні пари, 15% – сім'ї,

13% – одинокі, середній вік яких становить 35-54 роки. Такий віковий контингент відвідувачів визначає сприятливі далекоглядні перспективи у розвитку екотуризму. Аналізуючи динаміку чисельності екотуристів за минулі роки встановлено, що у Північній Америці екотуризм зростає із середньорічним темпом на 10-30 % і набуває масового руху, що призвело до створення великої кількості туроператорських фірм і агентств, які пропонують поїздки в дикі куточки природи всіх континентів.

Серед інших країн з великим об'ємом внутрішнього екотуризму можна виділити Канаду (де велику частку становлять також туристи з США). Екологічні тури в Канаду включають відвідування таких національних парків і заповідників, як Маунт-Робсон, Вуд-Баффало, Наханні, водоспади на р. Пліс-Рівер, Глейшер, Прінс-Альберт (Саскачеван), Ойуїттїк на острові Баффінова Земля, парк Джаспер та ін., які приносять значний валютний внесок у державну казну. Наприклад, тільки витрати відвідувачів парку у Британської Колумбії перевищують 310 млн. доларів за рік.

Центральна Америка визнана раєм для екологічного туризму, щороку її відвідують близько 10 млн. туристів, які внесли в економіку країн регіону більше 6 мільярдів доларів США. Тільки Коста-Ріка завдяки екотуризму забезпечує надходження до національної економіки більше 600 млн. доларів іноземної валюти. Одержані кошти значно перевищують витрати на утримання та відновлення національних парків та інших природних територій. А Еквадор щорічно отримує понад 180 млн. дол. тільки від відвідання національного парку «Галапагос» на Галапагоських островах. Уряди країн сприяють

розвитку туристичної діяльності і для відвідування регіону створений спрощений візовий режим. Тому ряд країн Латинської Америки (Коста-Ріці, Чілі, Еквадор, Беліз, Перу і т. д.), усвідомивши безсумнівні переваги розвитку екологічного туризму на своїй території, вклали кошти в цю галузь національної економіки. Екологічний туризм стає одним із головних джерел поповнення бюджету.

Європа також формує свій потужний екотуристичний ринок. Тільки у національному парку «Баварський ліс» (Німеччина) щорічно реєструються понад 1 млн. відвідувачів, при цьому фінансові витрати відвідувачів, що прибувають у цей регіон винятково через національний парк і залишаються тут на деякий час, оцінюються в 30-35 млн. євро.

Практику розробки й надання екотуристичних послуг було започатковано також у Східній Африці. В цьому регіоні екотуризм був покликаний захистити місцеві общини, які виселялися за межі національних парків, та зберегти самі національні парки від браконьєрства з боку місцевих общин, для яких це заняття було чи не єдиним джерелом заробітку.

Проведене в Південній Африці дослідження показало, що чистий прибуток від екотуризму був приблизно в 11 разів більшим, ніж від вирощування великої рогатої худоби на ранчо. А у ПАР екотуризм посідає друге місце за надходженням прибутків у бюджет після видобутку діамантів. Дохід Кенії тільки від використання національних парків становить 450 млн. дол.

Таким чином, екотуризм став альтернативою не лише іншим галузям промисловості, але й самому традиційному туризму, а також

дієвим засобом охорони навколишнього середовища і захисту місцевих громад країн, що розвиваються. Тому тільки завдяки екотуризму для багатьох районів світу це єдиний шлях рішення проблеми, що довгі роки здавалася нерозв'язною: як сполучити інтереси людини й природи, не заподіявши збитку ні однієї зі сторін, забезпечити робочі місця й стабільно високі доходи населення й зберегти в недоторканності незайману природу. На жаль, сьогодні, серйозним обмеженням для розвитку екотуризму є висока чутливість багатьох екосистем до антропогенних впливів, їхня крихкість, причому саме в районах, привабливих дикою природою.

7.10. Запитання для самоперевірки та контролю знань

1. Проаналізуйте суспільно-економічні чинники розвитку екотуризму
2. Охарактеризуйте економічний зміст стратегічного менеджменту екотуризму
3. Дайте характеристику «менеджер – професіонал в управлінні екологічного туризму»
4. Зазначте особливості менеджера, професійно зайнятого управлінням
5. Вкажіть якості, якими повинен володіти менеджер
6. Прокоментуйте ділові якості менеджера
7. Назвіть психологічні якості менеджера
8. Охарактеризуйте перспективи розвитку екотуризму
9. Охарактеризуйте екотуристичний продукт з погляду його подання (позиціювання) на туристичному ринку
10. Назвіть способи просування екотуристичного продукту на ринок

7.11. Список використаної літератури

1. Биржаков М.Б. Введение в туризм /М. Биржаков. – М.: Герда, Невский Фонд, 2007 . – 576 с.
2. Биржаков М. Индустрия туризма: Перевозки / М.Б.Биржаков, В.Н. Никифоров– СПб: Герда, 2001. – Т.8 – С. 64.
3. Екотуризм – екотуризм і економіка. – Режим доступу: http://www.terraincognita.info/?page=parentmenu&lang_code=ua&menuid=120).

4. Кекушев В. Основы менеджмента экологического туризма / В. Кекушев, В. Сергеев, В. Степаницкий – учебное пособие. – М.: Издательство МНЭПУ, 2001. – 60 с.
5. Кекушев В.П., Сергеев В. П., Степаницкий В. Б. Основы менеджмента экологического туризма: учеб. пособие / В.П.Кекушев, В. П.Сергеев, В. Б.Степаницкий. – М., 2001. – 241 с.
6. Любіцева О. Розвиток екологічного туризму в Україні / О. Любіцева, К. Сташук // Економічна та соціальна географія: наук. зб. /Ред. кол.: С. Іщук (відп. ред.) та ін. – К.; 2002. – Вип. 53. – С.189 – 196.
7. Олійник Я. Б. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір / Я. Б. Олійник, В. І. Гетьман // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Географія. – Вип. 48. – К. : Вид.- во поліграф. центр „Київ. ун-т”, 2002. – С. 5 – 11.
8. Храбовченко В.В. Экологический туризм /В. Храбовченко. – учебно-методическое пособие. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 208 с.

Список рекомендованої літератури

1. Абрамова И. Экологические туры: разработка и продвижение: учеб.-практ. пособие /И.В.Абрамова, В.И. Бойко, Н.В.Борсук, В.К. Карпук, А.Д.Панько. – Минск: БГЭУ, 2011. – 166 с.
2. Биржаков М. Введение в туризм /М. Биржаков. – М.: Герда, Невский Фонд, 2007 . – 576 с.
3. Биржаков М.Б. Введение в туризм / М.Б. Биржаков. – СПб., 2002. – С. 137.
4. Биржаков М.Б. Индустрия туризма: Перевозки / М.Б.Биржаков, В.Н. Никифоров– СПб: Герда, 2001. – Т.8 – С. 64.
5. Бондарь Л.А. Что есть скаутинг. Книга для скаутского лідера / Л.А.Бондарь Женева, Швейцарця, 1992. – С.16.
6. Дмитрук О.Ю. До питання про екотуристську діяльність / О.Дмитрук, С.Дмитрук. – Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Серія – Географія, 56. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – 6–9 с.
7. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу / О.Дмитрук. – навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2004. – 192 с.
8. Дроздов А.В. Основы экологического туризма. – М.: Гардарики, 2008. – 380 с.
9. Кекушев В. Основы менеджмента экологического туризма / В. Кекушев, В. Сергеев, В. Степаницкий – учебное пособие. – М.: Издательство МНЭПУ, 2001. – 60 с.

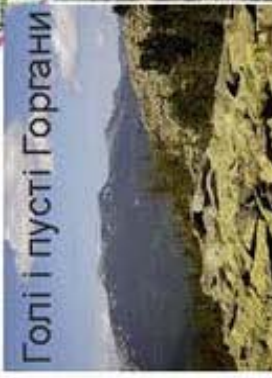
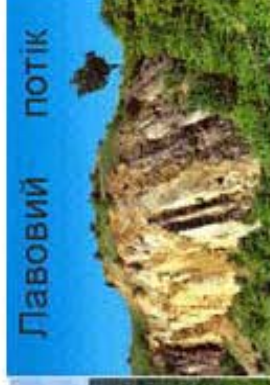
10. Кекушев В.П., Сергеев В. П., Степаницкий В. Б. Основы менеджмента экологического туризма: учеб. пособие / В.П.Кекушев, В. П.Сергеев, В. Б.Степаницкий. – М., 2001. – 241 с.
11. Любіцева О. Розвиток екологічного туризму в Україні / О. Любіцева, К. Сташук // Економічна та соціальна географія: наук. зб. /Ред. кол.: С. Іщук (відп. ред.) та ін. – К.; 2002. – Вип. 53. – С.189 – 196.
12. Мандер Ю.Э. Природные учебные тропы как способ регулирования посещаемости национального парка / Ю.Э. Мандер // Уч. зап. Тартус. гос.ун-та., 1982. – Вып. 575. – С. 52–56.
13. Міщенко О. Теоретичні основи визначення сутності екологічного туризму /О.В.Міщенко //Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Серія – Географія туризму, 2010. – №3. – С.155–160.
14. Олійник Я. Б. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір / Я. Б. Олійник, В. І. Гетьман // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Географія. – Вип. 48. – К. : Вид.- во поліграф. центр „Київ. ун-т”, 2002. – С. 5 – 11.
15. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття» / Переклад з англійської: ВГО «Україна. Порядок денний па ХХІ століття». – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.

16. Смаль В.В. Світовий досвід розвитку екологічного туризму /В.В.Смаль, І.В.Смаль //Укр.геогр. журн. – 2003. – №4. – С. 58–64.
17. Храбовченко В.В. Экологический туризм /В. Храбовченко. – учебно-методическое пособие. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 208 с.

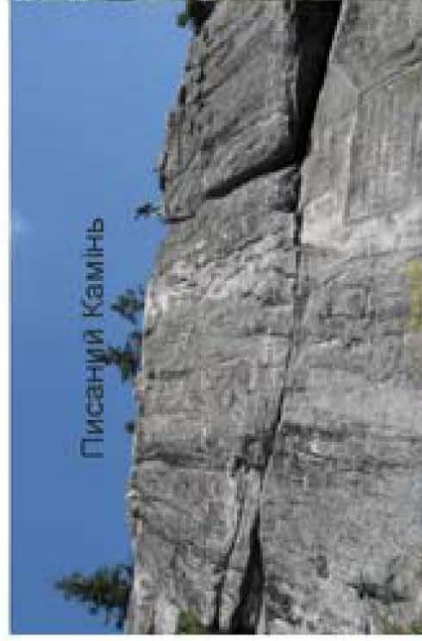
ДОДАТКИ

ГЕОГРАФІЧНІ ДЕСТИНАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Рельєф Східних Карпат

Унікальні геоморфологічні об'єкти

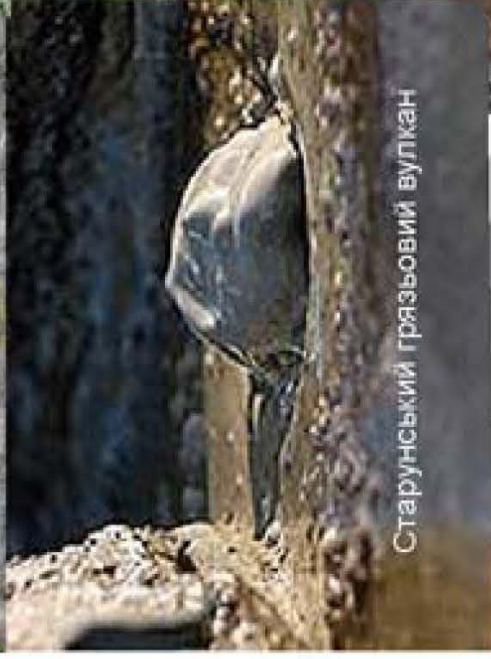
Писаний Камінь

Стовп вулканічного туфу

Екструзивний купол реолітів

Старунський грязьовий вулкан

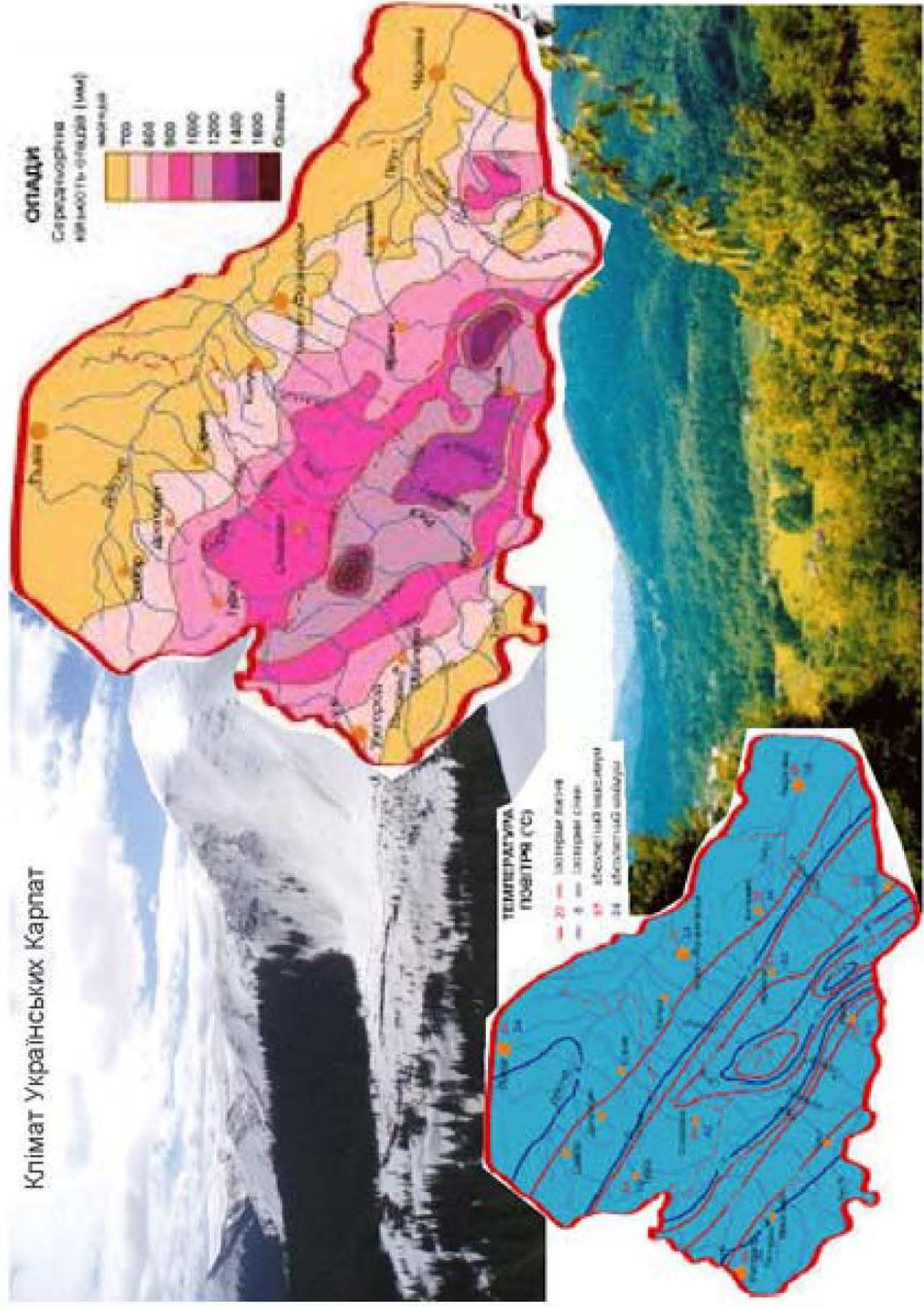

Печера Дружба

Сталактити у печері
Молочний Камінь

Клімат Українських Карпат

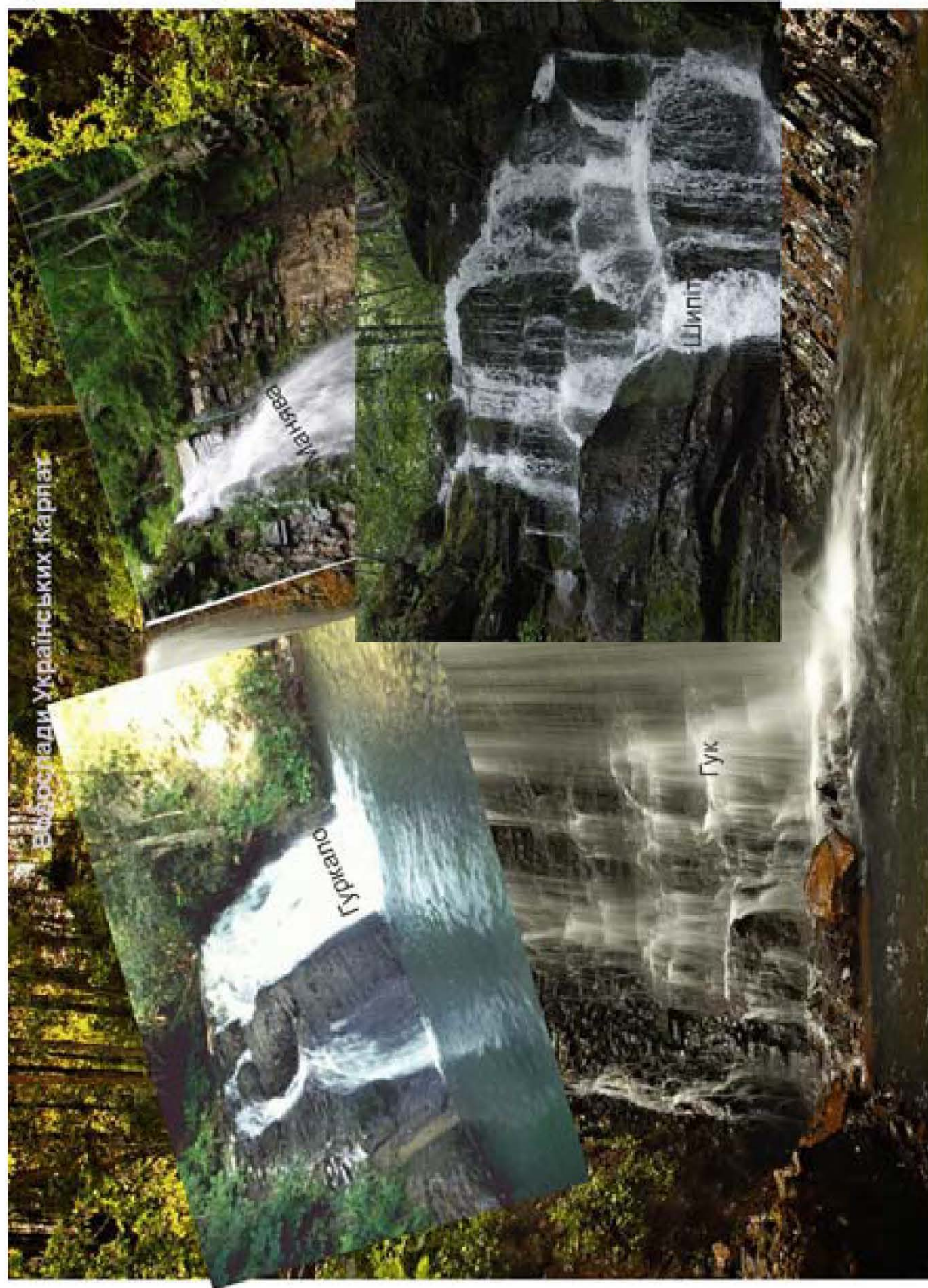

Гідрологічна мережа Українських Карпат

В умовах достатнього та надмірного зволоження формується густа (до $1,5 \text{ км/км}^2$) гідрографічна мережа — численні витoki Тиси, Дністра і Пруту. В давньолдовиково-високопольонинських ландшафтах збереглись невеликі досить глибокі карові озера (Бребенескул, Верхнє, Несамовите та інші). Найбільшим з озер обвального типу є Синевир.

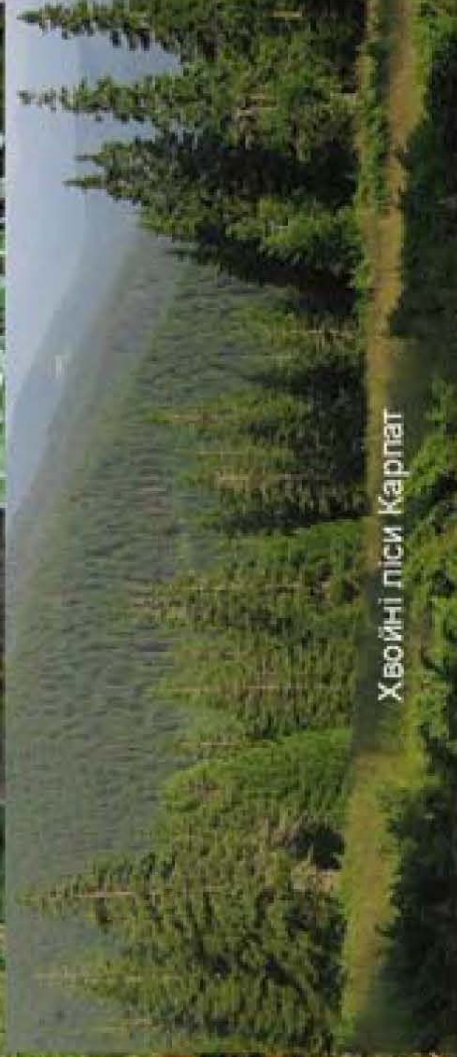
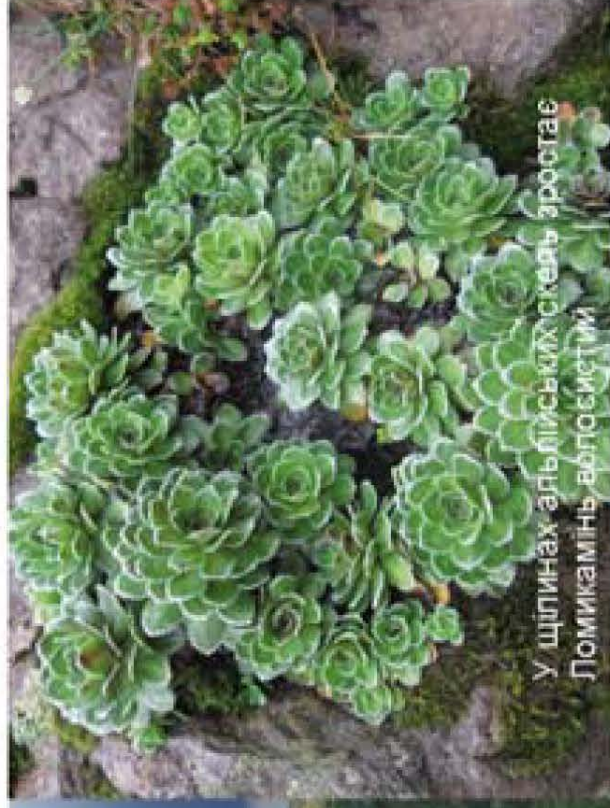
У межах Українських Карпат розроблені родовища мінеральних вод в Східниці, Моршині, Трускавцях, Сваляві, Солотвино.

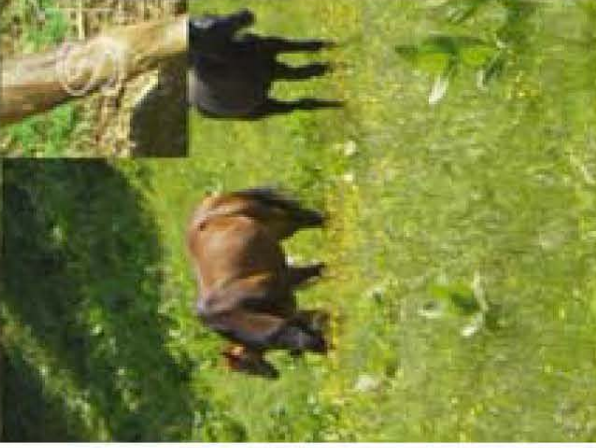

Водоспади Українських Карпат

Рослинний світ Карпат

Тваринний світ Карпат

Заповідники і національні природні парки (НПП) Східних Карпат України

Природні комплекси і об'єкти природи, які є цінними в науковому, культурному, оздоровчому відношеннях, з урахуванням їх значення охороняють шляхом організації заповідників, заказників, природних (національних) парків і пам'яток природи.

Окрему категорію рекреаційних ресурсів становлять території природно-заповідного фонду, що можуть використовуватися для рекреаційних цілей. Українські Карпати належать до регіонів України з найбільш розвинутою мережею природно-заповідних територій та об'єктів

№ п/п	Назва об'єкту природо заповідного фонду	Площа, га	Рік створення
Івано-Франківська область			
1	Природний заповідник "Горгани"	5344,2	1996
2	Карпатський національний природний парк	50300,0	1980
3	Національний природний парк "Тутульщина"	32271,0	2002
4	Галицький національний природний парк	14684,8	2004
5	Національний природний парк "Синьгора"	10866,0	2009
6	Верховинський національний природний парк	12022,9	2010
-	Разом	125489,0	-
Львівська область			
1	Заповідник "Розточчя"	2084,5	1984
2	Яворівський національний природний парк	7078,6	1998
3	Національний природний парк "Сколівські Бескиди"	35684,0	1999
4	Національний природний парк "Північне Поділля"	15587,9	2010
-	Разом	60435,0	-

Заповідники і національні природні парки (НПП) Східних Карпат України

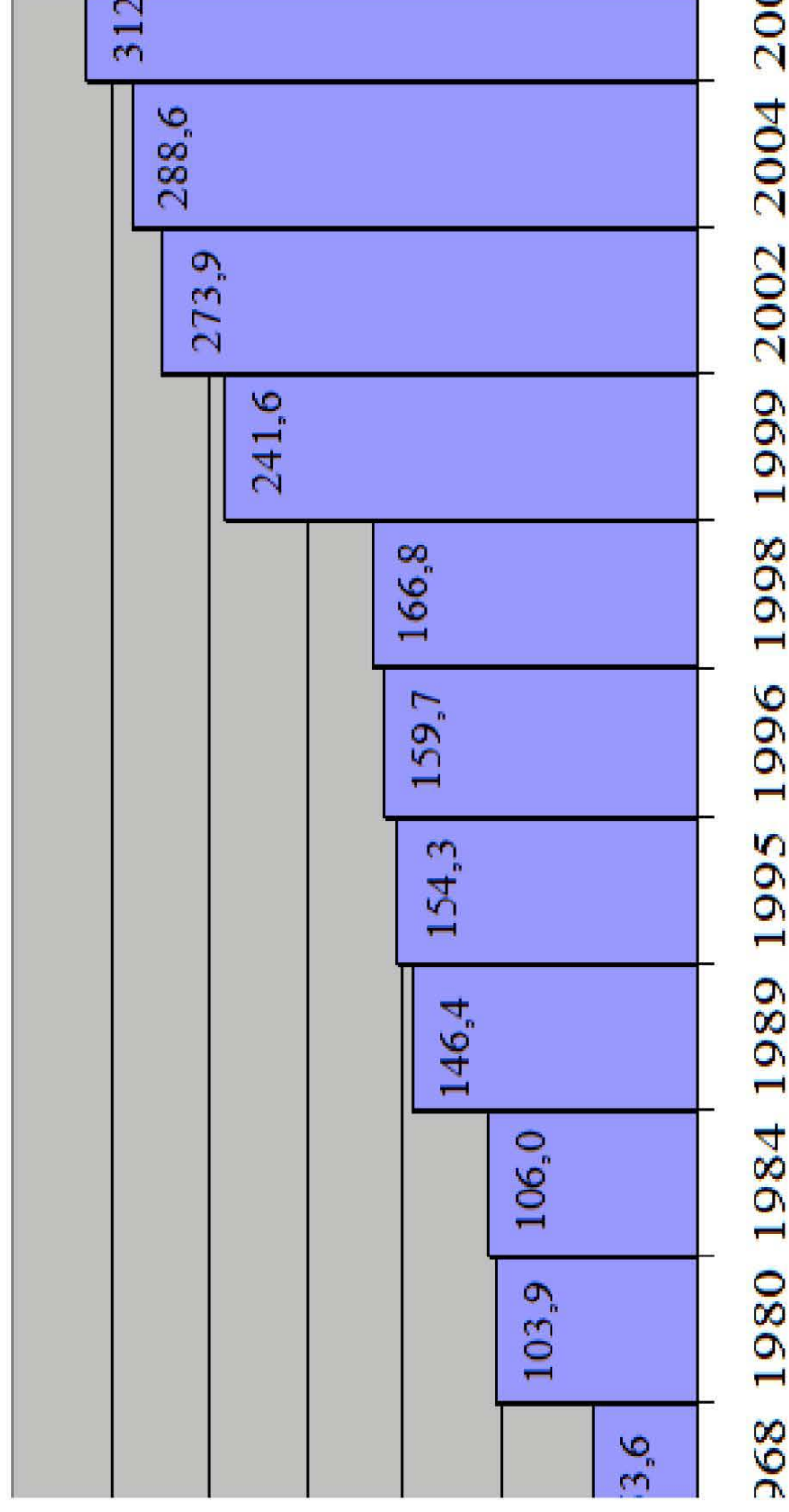
Українська частина Карпат складає лише 10,3 відсотка від їх загальної площі, але тут зосереджено понад півтори тисячі об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ), площею майже півмільйона гектарів (8,6 відсотка).

На цій території функціонують два природні Заповідники ("Розточчя" і "Горгани"), один біосферний заповідник (Карпатський) та чотирнадцять національних природних парків загальною площею майже 350 тис. га.

Закарпатська область				
1	Карпатський біосферний заповідник	53630,0	1968	
2	Національний природний парк "Синевир"	40400,0	1989	
3	Ужанський національний природний парк	39159,0	1999	
4	Національний природний парк "Зачарований край"	6101,0	2009	
-	Разом	139290,0	-	
Чернівецька область				
1	Національний природний парк "Вижницький"	7928,4	1995	
2	Черemoський національний природний парк	7117,5	2009	
3	Хотинський національний природний парк	9446,1	2010	
-	Разом	24492,0	-	
-	Всього по Східних Карпатах	349705,9	-	

Об'єкти природо-заповідного фонду (ПЗФ) Східних Карпат України

№ п/п	Область	Всього об'єктів ПЗФ	Площа, тис. га	Заповідники і НПП		Інші об'єкти ПЗФ	
				Кількість	Площа, тис. га	Кількість	Площа, тис. га
1	Івано-Франківська	456	195,6	6	125,5	450	70,1
2	Львівська	347	148,6	4	60,4	343	88,2
3	Закарпатська	456	177,0	4	139,3	452	37,7
4	Чернівецька	243	85,8	3	24,5	240	61,3
-	Разом	1502	607,0	17	349,7	1485	257,3

Збільшення площі заповідників і національних природних парків

Східних Карпат (Україна) протягом 1968 – 2010 рр. •

Термінологічний словник

Австралійська модель розвитку екотуризму являє собою цілісну систему заходів планування, розвитку й керування екотуризмом. Реалізація стратегії виявляється через керування по вертикалі виконавчої влади від федерального керівництва до рівня штатів, територій і місцевих органів виконавчої влади.

Біосферні заповідники – не відносяться до основних об'єктів екологічного туризму, хоча у буферних зонах можлива організація, наприклад, екологічних стежок. Їх основна мета – збереження і вивчення природного ходу природних процесів і явищ генетичного фонду рослинного і тваринного світів, окремих видів і угруповань рослин і тварин, типових і унікальних екологічних систем.

Буферна зона – територія, яка прилягає до смуги відчуження екомаршруту, що виділяється з метою забезпечення захисту екомаршруту від несприятливих антропогенних дій і візуального забруднення і для охорони природних комплексів і об'єктів.

Геоекоекологічний екотуризм – подорожі до унікальних та екзотичних природних об'єктів і явищ, що переважно, знаходяться на територіях ПЗФ, на спеціально облаштованих екомаршрутах (підсвічування у печерах, збіг екскурсій з періодами активності геологічних явищ, наприклад, гейзерів).

Екологічна стежка – специфічний вид одноденного туристичного маршруту, географічно визначена, прив'язана до певної місцевості та характерних (особливих) об'єктів й описана з певним ступенем детальності траса походу, подорожі, відпочинково-оздоровчої прогулянки, освітньої екскурсії тощо

Економічна функція екотуризму полягає у розвитку виробничої інфраструктури, створенні додаткових робочих місць, наповненні місцевого бюджету.

Екоосвітня функція екотуризму – передбачає наявність в екомаршруті елементів екологічної освіти та просвіти (пізнання природи, отримання туристами нових знань, навичок та вмінь не просто поведінки у природі, а спілкування з нею); соціалізація світогляду туристів шляхом формування їх екологічної культури.

Екотуризм – напрям рекреаційної діяльності спрямований на гармонізацію відносин між туристами, туроператорами, природним середовищем та місцевими громадами, що реалізується через екологізацію всіх видів туристичної діяльності, охорону природи, екологічну освіту та виховання, а також у поліпшенні фінансово-економічної ситуації регіону.

Екотуризм (В.В. Храбовченко 2003) – вид туризму, що ґрунтується на туристському попиті, пов'язаний із туристськими потребами в пізнанні природи і внесенні внеску в збереження екосистем при повазі інтересів місцевого населення.

Екотуризм (Гектор Цебаллас-Ласкурн, 1993 р.) – це екологічно відповідальні подорожі у відносно недоторканні природні території з метою знайомства і вивчення природи і культурної спадщини на їх території, які сприяють збереженню довкілля, при мінімальному впливі на природу і які сприяють соціально-економічним вигодам для місцевого населеного пункту і їх активній участі в туристичному процесі

Екотуризм (Дмитрук О.Ю., 2001) – це інтегруючий напрямок у туристській діяльності. Екологічним туризмом може бути будь-який вид туризму, що реалізується в умовах активного перебування людини в природному середовищі з використанням його рекреаційних, пізнавальних та інших можливостей, а й з урахуванням можливості їх відновлення, зберігання і відтворення як на споглядальному, так і на практичному рівні.

Екотуризм (Кекушев В.П., Сергеев В.П., Степаницкий В.Б. 2001) – туризм з екологічно значимим наповненням, специфічна форма, діяльності людей, які у спілкуванні з природою вибудовують свої відносини з нею на основі взаємної вигоди, щоб людина отримала від такого спілкування певний фізичний, інтелектуальний та емоційний запас міцності і природа при цьому не постраждала.

Екотуризм (О.О.Любіцева, К. Стащук, 2002) – це напрямок туризму, оснований на максимізації використання природно-рекреаційних благ та ресурсів і спрямований на еколого-просвітницьку рекреаційну діяльність

Екотуризм (Я.Б.Олійник, В.І.Гетьман, 2002) включає всі види туризму, орієнтовані на збереження природного довкілля, зокрема

заповідних ландшафтів, налагодження гуманних стосунків з місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансово-економічного благополуччя регіону.

Екотуристичний маршрут – створений, облаштований прогулянково-пізнавальний маршрут, з метою екологічного просвітництва відвідувачів через встановлення інформаційних знаків.

Екотуристичний потенціал – сукупність всіх приурочених до народногосподарської чи природоохоронної території екотуристичних ресурсів – природних і антропогенних об'єктів, явищ, ландшафтів та їх компонентів, а також з властивостей, засобів, можливостей та умов, придатних для формування екотуристичного продукту та здійснення відповідних екологомістких турів, екскурсій, програм тощо.

Екотуристичний продукт з погляду його подання (позиціювання) на туристичному ринку є певним комплексом екомістких та екозначущих продуктів, товарів і послуг переважно інтелектуально-освітнього та рекреаційного характеру, що мають просторову (геоекологічну, ландшафтно-екологічну), кількісну і якісну визначеність та підготовлені для реалізації туристам та відпочиваючим (споживачам цього продукту).

Екотуристичні витрати – це сума витрат, що йдуть на створення екотуристичного продукту, його просування до споживача, реалізацію та відтворення.

Різниця між вартістю екотуристичного продукту і витратами на його виробництво, реалізацію і відтворення складає прибуток підприємств та організацій, що його реалізують.

Екскурсії – групове відвідування туристичного об'єкту з пізнавальною, науковою чи навчальною метою для загального розвитку.

Експедиція – подорожі пошукового, дослідницького характеру (спортивно-туристичні, краєзнавчі, наукові) на одному чи декількох об'єктах.

Етноекологічний – тематичні (історико-культурного спрямування) екотури, подорожі, метою яких є пізнання природи та культури на спеціально створених екологічних маршрутах з метою прояву турботи про соціальне, культурне й економічне благополуччя місцевого населення.

Етнотолерантна функція екотуризму – (її ще можна назвати етноекотологічна) виявляється у повазі інтересів місцевих жителів. Це перш за все шанобливе ставлення до місцевого населення, збереження традиційних систем природокористування, повага та дотримання місцевих законів і звичаїв, а також внесок туризму в соціально-економічний розвиток даної території.

Західноєвропейська модель екотуризму реалізується у культурному ландшафті і в цьому ж ландшафті підтримується, вона вбачає відпочинок на природі, територіях мало змінених людиною.

Змагання – це виявлення та уніфіковане порівняння досягнень туристів (у проходженні дистанцій, знання свого краю, орієнтування на місцевості тощо).

Інтелектуально-освітня функція екотуризму реалізується у створенні умов для розвитку творчої, інтелектуально розвинутої, свідомої людини через сполучення туристично-екологічних, культурно-освітніх, духовно-естетичних та оздоровчих форм активної роботи, насамперед, з юнацькими та дитячими туристичними групами; отримання туристами загальнокультурних та наукових екологічних знань.

Інтенсивні чинники розвитку екотуризму – це розвиток професійно-кваліфікаційної структури екотуристичних підприємств; підготовка виробників та реалізаторів екотуристичного продукту – менеджерів екологічного туризму; забезпечення належного освітньо-кваліфікаційного рівня фахової природознавчої (географічної, туристичної, екологічної, біологічної, геологічної, історичної, етнографічної, культурологічної та ін.) підготовки працівників (ренджерів, інструкторів, гідів тощо); технічне удосконалення матеріальної бази на основі впровадження досягнень і результатів науково-технічного прогресу і т.д.

Концепція сталого розвитку подорожей та туризму в XXI сторіччі – полягає у здійсненні туристичної діяльності без нанесення збитків довкіллю, оскільки природні і культурні ресурси є ядрами туристичного бізнесу.

Концепція цілісності природного світу – підносить на чільне місце ідею збереження природи, а задоволення комфортних умов існування людини повинно виконуватися через призму раціонального

використання природних ресурсів, не порушуючи стабільність та гармонію природного світу.

Лікувально-оздоровчі місцевості і курорти – території (акваторії), придатні для організації лікування і профілактики захворювань, а також відпочинку населення і які мають природні лікувальні ресурси.

Маршрутний коридор – територія, яка знаходиться у полі зору відвідувачів під час їх переміщення по екомаршруту.

Менеджмент – це самостійний вид професійної діяльності, призначений для досягнення цілей організації в умовах ринкових відносин.

Науково-пізнавальний екотуризм – туристи можуть бути свідками проведення польових наукових досліджень фахівцями (практик студентів) у природничих чи історичних напрямках або науково-дослідних експедицій (вітчизняних і/чи зарубіжних).

Національний природний парк – природоохоронна, еколого-просвітницька і науково-дослідна установа, території (акваторії), яка охоплює природні комплекси і об'єкти, що мають особливу екологічну, історичну і естетичну цінність і які призначені для використання в природоохоронних, просвітницьких, наукових і культурних цілях і для стаціонарного і регульованого туризму.

Об'єктами екотуризму є унікальні (атрактивні) природні комплекси, об'єкти ПЗФ, а також природно-антропогенні комплекси.

Походи – переміщення групи туристів на будь-якими засобами, в тому числі і пішки з метою оздоровлення, пізнання краю тощо.

Предметом екотуризму є встановлення взаємовідносин туриста та довкілля, зокрема вивчення закономірностей і особливостей впливу екотуризму на оточуюче природне середовище в контексті екологічно орієнтованого сталого розвитку суспільства, проблем екологічного забезпечення туризму і його індустрії тощо.

Пригодницький екотуризм – коротко- і/або довготермінові як недорогі (в місцеві об'єкти ПЗФ) так і вартісні (у віддалені регіони) подорожі з використанням переважно екологічно чистих видів транспорту (на велосипедах, пішки, рафтинг) з певним фізичним навантаженням (з- або без перенесення багажу – речі туриста несе він сам або носій) за прокладеними екологічними маршрутами, стежками.

Природні ресурси — сукупність об'єктів і систем живої і неживої природи, компоненти природного середовища, що оточують людину, які використовуються в процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних і культурних потреб людини і суспільства, у нашому випадку — для туристичної діяльності.

Природно-господарські ресурси екотуризму становлять природні та штучно створені об'єкти ПЗФ.

Природоохоронна функція екотуризму — реалізується у відповідності до природозберігаючої поведінки групи на маршруті, застосування спеціальних еколого-туристичних технологій мінімізації впливу на природне середовище, а також участь туристів й туроператорів у програмах та заходах зі захисту довкілля; збільшення інвестицій в охорону природи.

Прогулянка — короткочасна, доступна для різних верств населення й проста форма екотуристичних занять, яка проводиться з метою оздоровлення, профілактики та загартування організму, ознайомлення з місцевістю, побутом і традиціями корінного населення.

Пункти спостереження — пункти зупинки, зазвичай приурочені до природних підвищень, з яких відкривається вид на місцевість (об'єкт).

Смуга відчуження — безпосередньо прилягаюча до шляху екомаршруту територія, розчищена від механічних перешкод з метою забезпечення безпеки відвідувачів.

Соціальна функція екотуризму полягає у задоволенні потреб туристів різноманітними видами відпочинку.

Східноєвропейська (пострадянська) модель — спрямована як на відвідування унікальних природних комплексів, зосереджених в основному в об'єктах ПЗФ так і об'єктів традиційної місцевої культури, що доповнюють та урізноманітнюють екомаршрути.

Шлях (полотно) екомаршруту — частина екомаршруту по якому здійснюється переміщення еко туриста.

Навчальне видання

Ковальська Л. В.

ЕКОТУРИЗМ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

В авторській редакції
Формат 60х84 1/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 6,28
Наклад 100 прим.

**ВИДАВНИЦТВО
“НАІР”**

Івано-Франківськ, вул. Височана, 18,
тел. (034) 250-57-82, (050) 433-67-93
email: fedorynrr@rambler.ru

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів
видавничої продукції №4191 від 12.11.2011р.